

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

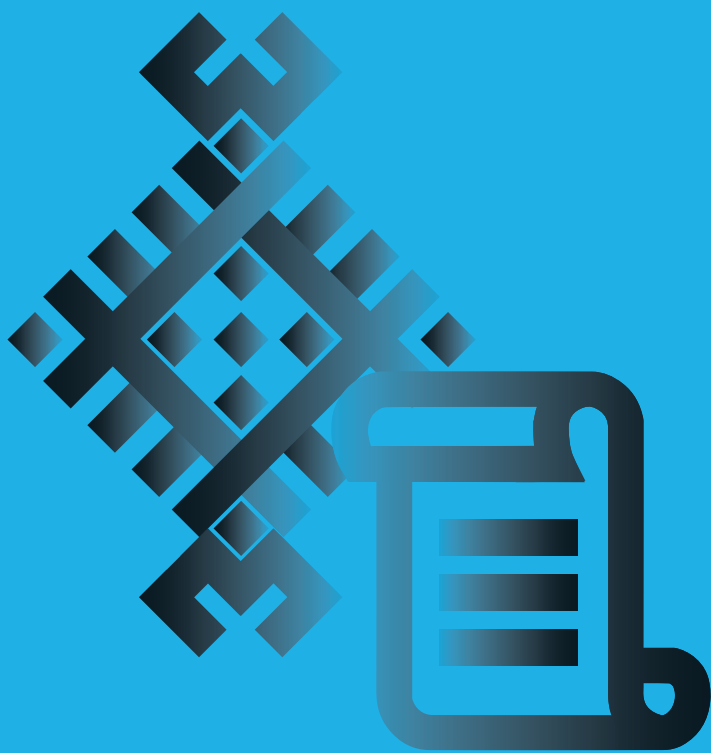
І. М. Скирда

Інтернет-
підтримка

Історія України

У ВИЗНАЧЕННЯХ, ТАБЛИЦЯХ І СХЕМАХ

- Основні поняття й терміни
- Перебіг основних подій
- Історичні карти
- Довідкова інформація
- Електронний додаток

7
9

2.0

РЯТІВНИК

рятівник

2.0

І. М. Скирда

Історія України

У ВИЗНАЧЕННЯХ, ТАБЛИЦЯХ І СХЕМАХ

7–9 класи

- Основні поняття й терміни
- Перебіг основних подій
- Історичні карти
- Довідкова інформація
- Електронний додаток

УДК 94(477)(075.3)
С42

Серія «Рятівник 2.0»

Скирда І. М.

С42 Історія України у визначеннях, таблицях і схемах. 7—9 кл. /
І. М. Скирда. — Харків: Вид-во «Ранок», 2020. — 128 с. — (Серія
«Рятівник 2.0»).

ISBN 978-617-09-5946-1

У посібнику у стислій і наочній формі представлений обов'язковий мінімум шкільного курсу з історії України для 7—9 класів. Виклад теоретичного матеріалу дозволить учням найбільш ефективно повторити інформацію, систематизувати й узагальнити знання. У довіднику реалізовано компетентнісний підхід до навчання, що є необхідною умовою сучасного навчального процесу.

Видання буде корисним також при виконанні індивідуальних і домашніх завдань, а також під час підготовки до самостійних і контрольних робіт.

Посібник має інтерактивну складову у вигляді QR-кодів, які містять посилання на електронні додатки.

Призначений для учнів та учениць закладів загальної середньої освіти, а також абітурієнтів і вчителів.

УДК 94(477)(075.3)

Навчальне видання
Серія «Рятівник 2.0»

СКИРДА Ірина Миколаївна

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

**у визначеннях, таблицях і схемах
7—9 класи**

Редактор *С. С. Павлюченко*

Технічний редактор *А. В. Плisko*

Г109052У.

Підписано до друку 27.09.2019.

Формат 60×90/16.

Папір друкарський. Гарнітура Шкільна.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 8,0.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135,
Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції:
вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua.
Тел. (057) 719-48-65,
тел./факс (057) 719-58-67

З питань реалізації: (057) 727-70-80.
E-mail: commerce@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

© І. М. Скирда, 2017

© І. М. Скирда, перероблене
і доповнене, 2020

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2020

ISBN 978-617-09-5946-1

Папір, на якому надрукована ця книга:

безпечний для здоров'я
та повністю
переробляється

з оптимальною білізною,
рекомендованою
офтальмологами

відбілювався
без хлору,
без діоксиду титану

Разом dbаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

РОЗДІЛ I. ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ

Розселення слов'янських племен на території України

- V—VII ст. — Велике розселення слов'ян (розселення слов'янських племен із їхньої прабатьківщини, розташованої між Дніпром і Віслою, на сусідні землі Подунав'я; на півдні — у глибинні райони Балканського півострова; на заході — до Ельби та Балтійського узбережжя; на північному сході — до верхів'їв Дону й Волги)
- Провідна роль у процесі розселення слов'янських племен антів і склавинів
- Друга половина VI ст. — боротьба слов'ян із кочовими племенами аварів, у результаті якої склавини потрапили під владу аварів, а антське об'єднання племен розпалося
- Формування нових територіальних об'єднань слов'ян, яких почали поділяти на східних, західних і південних

Східнослов'янські племенні союзи на території українських земель

Союз племен	Характеристика
Поляни	Територія розселення — Центральна Наддніпрянина: на захід від середнього Дніпра, між його притоками Тетеревом на півночі та Россю на півдні; за літописом, від них походили перші київські князі — брати Кий, Щек і Хорив, за яких почалося будівництво Києва
Деревляни	Територія розселення — українське Полісся: на півночі — до річки Прип'яті, на півдні — до річок Здвижу і Тетерева, на сході — до Дніпра, на заході — до межиріччя Случі й Горині; на півдні межували з половцями
Сіверяни	Територія розселення — басейн річки Десни, землі над верхніми течіями річок Сули, Псла та Ворскли, по лівому берегу Дніпра на Чернігівщині й Полтавщині; на правому березі Десни — до річки Снов; на заході межували з полянами й дреговичами, на півночі — із радимичами, кривичами та в'ятичами
Дулби (волиняни)	Територія розселення — землі на північ від верхньої течії Дністра, у басейні Західного Бугу, на південь від верхів'їв Прип'яті; у VII ст. зазнали нищівної поразки від аварів
Тиверці	Територія розселення — землі між Дністром, Прутом і Дунаєм, майже до узбережжя Чорного моря; у X—XI ст. під натиском печенігів і половців відійшли на північ, де змішалися із сусідніми племенами
Білі хорвати	Територія розселення — Верхня Наддністрянина на захід від річки Збруч, межиріччя Верхнього Пруту й Дністра, Північна Буковина, Прикарпаття, частина Закарпаття
Уличі	Територія розселення — землі між річками Оріль, Дніпро, Самара та лісостепова частина Південного Бугу; межували на сході з тюрками, на заході — із тиверцями, на північному заході — із полянами

Слов'яни під час переселення народів

Територія розселення слов'ян:

- на початку нашої ери
- наприкінці VIII ст.

- Напрямки розселення слов'ян
- Кордони Візантійської імперії у VI ст.
- Аварська навала в другій половині VI ст.

Племена VIII ст.:

- СЛОВ'ЯНИ східні слов'яни
- ЧЕХИ західні слов'яни
- СЕРБИ південні слов'яни
- ЯТВ'ЯГИ балтські племена
- ЧУДЬ угро-фінські племена
- ВОЛОХИ інші племена

Господарство та суспільство слов'ян

Господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Основне заняття — землеробство • Поширення в лісовій зоні підсічного землеробства (підсікали дерева, і коли вони висихали, їх спалювали; попіл використовували як добриво) • Використання в лісостеповій зоні перелогової системи (на землі працювали до того часу, поки вона давала багаті врожаї; потім поле залишали для «відпочинку» та переходили на інше) • Основні культури — пшениця, просо, ячмінь • Знаряддя праці — залізний серп, мотика, кістяна або дерев'яна соха з металевим наконечником тощо • Поширення скотарства: розводили корів, овець, кіз, коней, свиней • Допоміжні галузі: полювання на хутрових звірів (хутро — цінний товар), рибалство, бортництво (збирання меду диких бджіл) тощо • Розвиток ремесел — ковальство, залізоробне ремесло, гончарство, прядіння, чинбарство, ткацтво • Житла — напівземлянки (переважно дерев'яні, що наполовину заглиблювалися в землю); використання пічі для обігріву житла та приготування їжі
Суспільний устрій	<ul style="list-style-type: none"> • Первісна сусідська община • Великі патріархальні сім'ї, які вміщували декілька поколінь; вони разом вели господарство, у їхній спільній власності перебували окремі господарські будівлі, житла й навіть невеликі поселення • Об'єднання общин родичів у племена, які утворювали союзи племен
Вірування	<ul style="list-style-type: none"> • Язичництво — обожнювання сил природи, поклоніння багатьом богам: Перуну (творцю блискавки), Велесу (покровителю худоби), Дажьбьогу (богу родючості та сонячного світла), Стрибогу (богу вітру), Макоші (покровительці прядіння, ткацтва, долі та ремесел) та ін. • Місця поклоніння богам — капища, на яких встановлювалися ідоли (Збруцький ідол, що зберігся до нашого часу); служителі язичницького культу — волхви

Сусіди східних слов'ян

Угро-фінські племена	<ul style="list-style-type: none"> • Сусіди східних слов'ян на півночі, північному заході та північному сході • Поступово розчинялися серед слов'ян
Болгари	<ul style="list-style-type: none"> • Наприкінці VI ст. утворили в Приазов'ї свою державу — Велику Болгарію, яка в середині VII ст. була знищена хозарами • Частина болгарських племен відійшла на територію середньої Волги, де виникла нова держава — Волзька Булгарія (територія сучасного Татарстану) • Інша частина болгар на чолі з ханом Аспарухом переселилася на Дунай; там вони об'єдналися з місцевими слов'янськими союзами племен та утворили державу — Перше Болгарське царство

Сусіди східних слов'ян

Хозари	<ul style="list-style-type: none"> • У середині VII ст. на підкорених землях Східної Європи утворили власну державу — Хозарський каганат • У VIII ст. під їхню владу потрапили східнослов'янські союзи племен полян, сіверян, радимичів та в'ятичів, які були змушені сплачувати данину
Варяги	<ul style="list-style-type: none"> • Предки сучасних норвежців, шведів, данців та ісландців • У Західній Європі їх називали норманами (північними людьми) • Вступали на службу до візантійського імператора або створювали на слов'янських землях торговельні поселення; звідси вони везли на продаж товари (мед, віск, хутро, рабів) до Візантії • Використовували торговельний шлях «із варягів у греки», що сполучав Балтійське й Чорне моря

Утворення Русі-України. Руські князі

Князь	Характеристика діяльності
Аскольд і Дір	<ul style="list-style-type: none"> • Середина IX ст. — формування в Середньому Подніпров'ї Київського князівства (у літописі — «Руська земля»), до якого входили переважно землі полян навколо Києва • 860 р. — перший великий похід слов'ян на Візантію: облога русичами Константинополя, укладення угоди з візантійським імператором та сплата Візантією данини слов'янам • Перша спроба хрещення Русі (це спричинило опір язичницької знаті)
Олег (882—912 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • 862 р. — запрошення на князівський престол новгородськими словенами варязького вождя Рюрика; після його смерті від імені Рюриковичів правив воєвода Олег (спадкоємець Ігор був ще дитиною) • 882 р. — похід Олега на Київ, під час якого був убитий Аскольд <p>Відбулося об'єднання Північної і Південної Русі, що стало основою для створення давньоруської держави — Русі-України; на київському престолі утвердилася нова династія Рюриковичів</p> <ul style="list-style-type: none"> • Оголошення Києва «матір'ю містам руським» • Підкорення східнослов'янських племінних союзів (полян, деревлян, сіверян, радимичів), що сприяло перетворенню Русі на централізовану державу; протистояння з тиверцями й уличами • Зосередження всієї повноти влади у своїх руках • Опора на варязьку дружину, яка чинила суд на місцях і збирала данину з підлеглого населення — полюддя • 907, 911 рр. — успішні походи на Візантію, наслідком яких стало укладення вигідного для Русі договору (Візантія зобов'язувалася дати відкуп воїнам, щорічно сплачувати данину київському князю, руські купці отримали право торгувати без мита та проживати в Константинополі за рахунок імператора; Русь обіцяла допомагати Візантії в боротьбі з кочівниками) • Загадкові обставини смерті (за свідченням літопису, князь помер від укусу гадюки, за іншою версією — загинув у поході на Каспій) <p>Князування Олега сприяло зміцненню монархічної форми правління Русі, розширенню її меж, становленню системи васалітету</p>

Князь	Характеристика діяльності
Ігор (912—945 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Згуртування східних слов'ян у єдину державу: боротьба з деревлянами й уличами, які вийшли з покори Києву; накладення на них значно більшої данини, ніж раніше (уличі із Середнього Подніпров'я переселилися до межиріччя Дністра й Південного Бугу) • Боротьба з печенігами (тюркськими племенами, що кочували в степах між Уралом та Дунаєм): 915 р. — укладення з ними мирної угоди, умови якої було порушено в 920 р. через Візантію, що підбурювала печенігів до нападів на Русь • Походи на Візантію: 941 р. — невдалий похід для русичів (візантійці спалили їхній флот «грецьким вогнем»); 944 р. — переможний похід: візантійці відкупилися даниною та уклали нову угоду, яка підтверджувала основні торговельні інтереси руських купців на ринках Візантії • 944 р. — переможний похід на Закавказзя: оволодіння багатими містами Дербент, Шарван і Бердаа та великою здобиччю • Збільшення полюддя, спричинене необхідністю утримання великої дружини, здійсненням походів, розбудовою Києва • 945 р. — повстання деревлян, викликане спробою вдруге зібрати з них данину: деревляни на чолі з князем Малом розгромили дружину Ігоря та вбили самого князя <p style="text-align: center;">Ігор намагався зміцнити владу Києва над східнослов'янськими князіннями, посилити централізовану владу</p>
Ольга (945—964 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Посіла київський престол після загибелі свого чоловіка Ігоря; правила від імені малолітнього сина Святослава • Придушення деревлянського повстання (помста деревлянам) • Реформування системи державного управління й порядку стягування данини: встановлення уроків, оброків — норм податків і повинностей; створення погостів — адміністративно-господарських осередків для стягнення податків; запровадження уставів — упорядкування адміністративних і судових дій на місцях княжих дружинників; закріплення за княжою скарбницею ловищ — земель, багатих на хутрового звіра • Розбудова Києва, у якому з'явилася нова князівська резиденція — Ольжин двір із «теремом кам'яним» • Заходи, спрямовані на поширення християнства (діяльність у Києві християнської місії на чолі із ченцем Адальбертом) • Активна зовнішня політика, що базувалася на використанні дипломатії: візит до Константинополя з метою відновлення привілеїв для руських купців і сплати візантійцями данини Києву (Візантія погодилася сплачувати данину Русі, але руські дружини мали служити імператору); прийняття Ольгою в Константинополі християнства; перша спроба встановити дипломатичні зв'язки із Західною Європою: відрядження послів до імператора Священної Римської імперії Оттона I <p style="text-align: center;">Реформи Ольги відіграли важливу роль у підпорядкуванні племінних князів владі київських князів і започаткували нові принципи збирання податків; Ольга активно сприяла поширенню християнства, готуючи ґрунт для його утвердження як державної релігії</p>

Князь	Характеристика діяльності
Святослав (964—972 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Намагання зосередити всю владу на місцях у руках єдиної династії (призначення на київський престол старшого сина Ярополка, у Деревлянську землю — Олега, у Новгородську землю — позашлюбного сина Володимира) • Посилення позицій язичництва; погроми християнських громад • Приділення основної уваги активній зовнішній політиці, яка мала переважно завойовницьку спрямованість • 964—966 рр. — боротьба проти Хозарського каганату: підкорення в'ятичів, які сплачували данину хозарам; звільнення від хозарської залежності неслов'янських племен мері, муроми, черемисів, мордви, бургасів і волзьких булгар, які тепер мали сплачувати данину Києву; розгром Хозарського каганату, захоплення їхньої столиці — міста Ітиль; підкорення племен ясів та касогів; приєднання Тмутаракані та хозарської фортеці Саркел (біла Вежа)
	<p>Відбулася ліквідація хозарської загрози, але водночас було відкрито шлях до кордонів Русі новим кочівникам — печенігам</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • Балканські походи: <ul style="list-style-type: none"> • 968 р. — Перший Балканський похід до Болгарії: розгром під Доростолом болгарського війська, захоплення 80 міст і сіл; припинення походу у зв'язку з нападом на Русь печенігів, підбурених Візантією • 969 р. — Другий Балканський похід: ведення воєнних дій не лише з болгарами, а й із візантійцями; укладення з візантійцями мирної угоди • 972 р. — загибель Святослава біля дніпровських порогів у сутичці з печенігами
	<p>Зовнішня політика Святослава мала завойовницький характер й ознаменувалася розширенням території Русі; численні війни Святослава призвели до виснаження держави</p>

РОЗДІЛ II. РУСЬ-УКРАЇНА НАПРИКІНЦІ X — у першій половині XI ст.

Внутрішня і зовнішня політика Володимира Великого (980—1015). Запровадження християнства	
Внутрішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Боротьба за владу між синами Святослава — Ярополком, Олегом та Володимиром • 980 р. — перемога в боротьбі за батьківську спадщину Володимира • Продовження політики підпорядкування Києву східнослов'янських земель: <ul style="list-style-type: none"> • 981 р. — приєднання Червєнських міст (Волинь, Червень, Белз і Перемишль), відвоєваних у поляків; заснування на Волині нового міста Володимира • Приєднання земель у басейні Західного Бугу

Внутрішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • 981—982 рр. — підкорення в'ятичів, а пізніше — радимичів і білих хорватів <p>Під владою київського князя опинилися всі східнослов'янські землі; завершився процес формування державної території Русі</p> <ul style="list-style-type: none"> • Проведення реформ: <ul style="list-style-type: none"> • близько 988 р. — адміністративна реформа (місцева плеємна знать втратила владу, намісниками князівств стали сини Володимира) • судова реформа (запровадження «Уставу земляного» — збірника норм усного звичаєвого права, в основі якого були давні звичаї і традиції східних слов'ян) • воєнна реформа (заміна найманців-варягів на воїнів із-поміж слов'янських союзів племен; будівництво «Змієвих валів») • Розбудова Києва (будівництво «міста Володимира») • Карбування власної монети — «златників» і «срібників» • Спроба реформувати язичництво, проголосивши Перуна верховним богом; проте стара віра не відповідала новим відносинам у суспільстві <p style="text-align: center;">Володимир увійшов в історію як енергійний реформатор, діяльність якого сприяла зміцненню країни</p>
Запровадження християнства	<ul style="list-style-type: none"> • Обрання Володимиром як державної релігії християнства: <ul style="list-style-type: none"> • 988 р. — захоплення Володимиром Херсонесу (Корсуня); князь поставив вимогу видати за нього заміж сестру візантійського імператора Анну • хрещення Володимира напередодні шлюбу в Херсонесі • хрещення киян після повернення Володимира до столиці • початок хрещення всього населення Київської держави • Історичне значення: руйнація залишків родових відносин; зміцнення князівської влади; зміцнення міжнародного авторитету Русі; встановлення рівноправних зв'язків із європейськими країнами; докорінні зміни у світорозумінні, що стало підґрунтям для формування якісно нових підвалин у культурі, на яких розвивалися писемність, освіта, література, мистецтво <p style="text-align: center;">Запровадження християнства мало важливе значення: Русь-Україна увійшла до кола християнських держав світу та змогла встановити рівноправні відносини з провідними країнами Європи</p>
Зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Підтримка зв'язків із Заходом: 994, 1000 рр. — посольства Володимира до Риму; 988, 991 рр. — відвідування Києва послами Папи Римського; обмін посольствами з Німеччиною • Боротьба з печенігами • Укладення миру з болгарами • Налагодження добросусідських відносин із Візантією • Підтримка відносин зі Скандинавією • Установлення дипломатичних відносин із Чехією, Угорщиною, Польщею <p style="text-align: center;">Наприкінці X — на початку XI ст. Русь досягла небаченої могутності, значно зріс її міжнародний авторитет</p>

**Київська держава (Русь-Україна)
за правління Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.). «Руська правда»**

Внутрішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Боротьба за владу після смерті Володимира між його синами • Розгортання боротьби між Святополком, який спирався на печенігів, і Ярославом, якого підтримували варяги: 1019 р. — вирішальна битва на річці Альта, у результаті якої великокнязівський престол посів Ярослав <hr/> <ul style="list-style-type: none"> • Виступ проти Ярослава його брата Мстислава із Тмутаракані: 1024 р. — битва під Лиственном, після якої брати домовилися поділити Русь по Дніпру (за Ярославом залишився Київ із Правобережжям, а за Мстиславом — Чернігів із Лівобережжям) і правити спільно • 1036 р. — початок одноосібного правління Ярослава (після смерті Мстислава) • Боротьба з кочівниками: 1036 р. — розгром печенігів під Києвом (на місці битви Ярослав наказав побудувати Софійський собор) • Зміцнення центральної влади • Укріплення Києва (зведення «міста Ярослава») • Будівництво Золотих воріт — парадного в'їзду до Києва • Будівництво Софійського собору (1037 р.); закладення Георгіївського та Ірпінського монастирів; заснування ченцем Антонієм чоловічого монастиря — Києво-Печерської лаври; заснування Київської митрополії (обрання в 1051 р. митрополитом русича Іларіона); перетворення церков і монастирів на осередки освіти, при яких працювали школи • Створення першого літописного зводу 1037–1039 рр. • Заснування при Софійському соборі першої бібліотеки <hr/> <p align="center">Князювання Ярослава Мудрого стало періодом подальшого піднесення Русі; завершилося становлення її державності: було вдосконалено систему управління, розвивалися культура, освіта й церковне життя</p>
«Руська правда»	<ul style="list-style-type: none"> • Укладення першого писемного зводу правових норм на Русі під назвою «Правда Ярослава», яка містила 18 статей і була покладена в основу «Руської правди». Цей писаний звід норм давньоруського права передбачав захист людського життя, установлення штрафів за вбивства та приниження людської гідності; смертна кара не передбачалася, але продовжував діяти звичай кровної помсти <hr/> <p align="center">За правління Ярослава було впорядковано правові норми</p>
Міжнародні зв'язки	<ul style="list-style-type: none"> • 1030–1031 рр. — відвоювання в поляків Червенських міст • Розширення кордонів на північному заході до Фінської затоки (заснування м. Юр'їв) • Погіршення відносин із Візантією: 1043 р. — русько-візантійська війна (невдалий морський похід русичів на Константинополь) • «Шлюбна дипломатія»: син Ізяслав узяв шлюб із сестрою польського короля Казимира; старша дочка Анна стала дружиною французького короля Генріха I, Анастасія — угорського короля Андрія I, Єлизавета — норвезького короля Гаральда III <hr/> <p align="center">Русь сягнула вершини свого розквіту, зрівнявшись із провідними країнами середньовічної Європи</p>

Суспільний устрій

Панівні верстви

Великий князь київський	Верховний сюзерен, який мав право надавати землю
Удільні князі, бояри, дружинники	Васали київського князя, які не мали права роздавати землю
Духовенство	Вище духовенство (митрополит, єпископи) та рядові священнослужителі

Залежне населення

Міщани	Переважну більшість становили вільні ремісники й торговці, які сплачували податки та виконували повинності на користь міст; в XI ст. ремісники й купецтво стали об'єднуватися в артілі й спілки за фаховими ознаками
Селяни	Смерди — особисто вільні селяни-общинники, що мали власне господарство, земельні наділи та сплачували данину князю (становили більшу частину населення)
	Закупи — тимчасово залежні селяни, які втратили своє господарство й тому працювали на землевласника за грошову позичку (кupu)
	Рядовичі — тимчасово залежні селяни, які, не маючи власного господарства, працювали на землевласника за умовами укладеного з ним договору (ряду) про найм
Дворова челядь	Люди, що втратили своє господарство та були змушені працювати на господаря. Вони перебували в повній залежності від нього (господар міг їх продати, подарувати, передати в спадок тощо)
Холопи	Здебільшого військовополонені; за своїм становищем наближалися до рабів, які перебували в повній владі господаря

Влада князя

- Форма державного правління — централізована монархія (найвища державна влада зосереджується в руках однієї особи — монарха, що управляє країною з єдиного центру)
- Одноособна необмежена влада великого київського князя, у якого зосереджувалася законодавча, судова, виконавча й військова влада
- Князь — головний носій державної влади, що представляв Русь-Україну на міжнародній арені; він також був головним воєначальником, який опікувався обороною країни, брав участь у воєнних кампаніях
- Військова підтримка князя дружиною (старші дружинники отримували від князя за службу землі, молодші — платню або частину здобичі)
- Діяльність князівської ради, до якої входили бояри, старші дружинники, представники міської знаті та вищого духовенства; обговорення князем на радах важливих питань державного життя (війни і миру, ухвалення правових норм тощо)

- Діяльність віча — народних зборів усього дорослого вільного населення держави (скликалося з метою довести до відома князя думку народу; за доби централізованої монархії виконувало незначну роль)

За формою державного правління наприкінці X — у першій половині XI ст. Русь була централізованою монархією з одноосібною владою великого київського князя

Повсякденне життя

- Обрання місця для поселення поблизу річок, поряд із лісом; селянська родина — 12—15 осіб; самостійне ведення господарства
- Проживання незаможних городян у напівземлянках, де вони спали на скрині або на підлозі; помешкання заможних городян мали сіни, терем, кліть, стільці, ліжка; освітлення більшості бідних осель скіпою, заможних — восковими свічками
- Взуття: селяни носили лапті, городяни — черевики, чоботи
- Одяг бідних людей — полотняні сорочки з поясом і вузькі штани, зверху — свитка, у холоди — плащ або кожух; одяг заможних людей — довгі каптани, оздоблені хутром і прикрашені багатим шитвом
- Їжа бідних людей — каші, дичина, риба, м'ясо свійської худоби, вівсяний хліб; їжа заможних людей — пшеничний і житній хліб, молоко, сир, овочі; напої — кисіль, мед, пиво

Повсякденне життя зумовлювалося належністю до певної суспільної верстви, особливостями природних умов та існуючими культурними традиціями

Господарство

Землеробство	<ul style="list-style-type: none"> • Провідна галузь (вирощували жито, пшеницю, просо, ячмінь, овес, горох; садили капусту, огірки, ріпу, часник, цибулю) • Використання для обробітку землі плуга, рала або сохи; тяглова сила — коні, воли; поява млинів • У лісових районах — підсічна система; у лісостепових — парова система з двопільною і трипільною сівозмінною • Поширення садівництва (вирощували вишні, сливи, яблука, груші)
Тваринництво	<ul style="list-style-type: none"> • Присадибне тваринництво: велика рогата худоба (Правобережжя), свині, коні, кози, вівці (Лівобережжя); птахівництво
Промисли	<ul style="list-style-type: none"> • Мисливство (хутро), рибальство, бортництво (мед, віск)
Ремесла	<ul style="list-style-type: none"> • Існування понад 60 видів ремесел • Металургійне виробництво, обробка заліза (зварювання, ковка, лиття, гартування сталі) • Виготовлення знарядь праці (сокири, зубила, кліщі), зброї (щити, списи, шоломи, мечі, кольчуги), предметів побуту, прикрас (срібні колти (підвіски), медальйони, персні, хрести, браслети, діадеми, сережки, намиста тощо); використання техніки чорні тощо • Гончарство (виготовлення горщиків, глечиків, світильників, підсвічників, кахлів, іграшок, полив'яних керамічних виробів, столового посуду, декоративної плитки тощо)

Ремесла	<ul style="list-style-type: none"> • Виробництва цегли й вапна • Склоробство (виготовлення віконного скла, посуду, прикрас) • Обробка шкіри, дерева, кістки, каменю • Виготовлення взуття, одягу
Торгівля	<ul style="list-style-type: none"> • Торговельні шляхи: «із варягів у греки» (сполучення Русі з балтійськими та чорноморськими ринками); «соляний» (сполучення з країнами Центральної та Західної Європи), «залозний» (сполучення з країнами Кавказу та Арабського Сходу) • Основні експортні товари — хутро, мед, віск, шкури, ювелірні та ремісничі вироби (мечі, кольчуги, замки тощо), сільськогосподарська продукція • Імпорт із Візантії посуду, шовкових тканин, прикрас, вина, ікон; із країн Сходу — прянощів, зброї, тканин, прикрас; із країн Північної та Західної Європи — зброї, коштовного посуду, срібла, вовняних тканин, тонкого полотна тощо • Пожвавлення грошового обігу (використання арабських, візантійських, західноєвропейських монет)
<p>Господарство Русі-України досягло високого рівня розвитку; основним заняттям населення залишалося сільське господарство</p>	

Культура Київської держави

Писемність та освіта	<ul style="list-style-type: none"> • Використання слов'янами до прийняття християнства руської писемності («руські письмена»); поширення після хрещення кирилиці — слов'янської абетки, винайденої братами-просвітителями Кирилом і Мефодієм • Вживання церковнослов'янської (старослов'янської) мови як церковної та книжної мови; використання в повсякденному житті живої народної мови • Заснування Володимиром першої школи для дітей князів і бояр • Основа освіти — богослов'я, філософія, риторика та граматики • Осередки освіти — церкви й монастирі
<p>Писемність у східних слов'ян виникла завдяки до прийняття християнства; після хрещення Русі існуюча система письма стала витіснятися кирилицею</p>	
Усна народна творчість	<ul style="list-style-type: none"> • Представлена билинами, переказами, прислів'ями, піснями, приказками, казками • Оспівування в билинах воєнних успіхів київських князів та їхніх дружин (група билин про князя Володимира Красне Сонечко); билинні герої — богатирі Ілля Муромець, Альоша Попович, Добрина Никитич • Зв'язок обрядових пісень із важливими подіями в житті людей (відзначення свят весни, нового року, урожаю й сонця, весілля й похорону); закладення життєвого досвіду й мудрості народу в загадках, прислів'ях і приказках

Музика	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення на Русі пісень, танців, гри на музичних інструментах — гусях, сопілках, гудках і бубнах • Виступи на міських площах та в князівських палацах скоморохів (після прийняття християнства засудження та переслідування скоморохів церквою) • Сприяння православною церквою поширенню на Русі хорового співу; знайомство з нотною системою
<p>До вагомих здобутків культури Русі належать усна народна та музична творчість, у яких вбачають витoki сучасного українського фольклору</p>	
Архітектура та монументальний живопис	<ul style="list-style-type: none"> • Будівництво складної системи оборонних укріплень — «градів» • Перша кам'яна церковна споруда Русі — Десятинна церква • Прикрашення церков мозаїками та фресками • Розміщення на стінах церков графіті • Шедевр архітектури — Софійський собор (1037 р.) у Києві (мозаїки Христос Вседержитель і Марія-Оранта) • Заснування монастирів із храмами Георгія та Ірини • Будівництво Спасо-Преображенського собору в Чернігові (1031—1036 рр.) • Переважання в храмовбудівництві візантійських традицій • Поширення іконопису; дотримання руськими майстрами візантійського канону
<p>Давньоруська архітектура й образотворче мистецтво досягли високого рівня розвитку; руські будівничі та художники використовували надбання візантійських майстрів, удосконалюючи при цьому їхні творчі прийоми</p>	

РОЗДІЛ III. РУСЬ-УКРАЇНА у другій половині XI — першій половині XIII ст.

<p>Передумови політичного дроблення Русі-України. Любецький з'їзд князів</p>	
Заповіт Ярослава Мудрого	<ul style="list-style-type: none"> • Настанова синам жити в мирі та злагоді • Встановлення нової системи управління (в основі — принцип сеньйорату — влади найстаршого в роді) та успадкування князівств (поділ держави на окремі володіння — уділи) <p>Нова форма державного правління мала зберегти єдність держави та забезпечити мирний шлях передачі влади, але натомість розпочався поступовий процес дроблення Русі та послаблення центральної влади</p>
Причини політичного дроблення	<ul style="list-style-type: none"> • Великі простори держави, відсутність розгалуженого ефективного апарату управління • Етнічна неоднорідність населення • Зростання великого землеволодіння • Відсутність чіткого незмінного механізму спадкоємності князівської влади • Зміна ситуації в торгівлі (половці перекрили торговельні шляхи до Чорного та Каспійського морів); поява нових центрів торгівлі та нових торговельних шляхів • Постійні напади кочівників

Правління Ярославичів	<ul style="list-style-type: none"> • 1054—1073 рр. — доба тріумвірату (спільне правління синів Ярослава — Ізяслава, Святослава та Всеволода) • Спільне вирішення найважливіших державних справ • Прийняття нового збірника законів — «Правди Ярославичів» • Усунення від державних справ молодших Ярославичів — Ігоря та В'ячеслава, що заклало підґрунтя майбутніх усобиць • Боротьба з кочівниками: <ul style="list-style-type: none"> • 1068 р. — битва на річці Альта, у якій Ярославичі зазнали поразки від половців; повстання киян, у результаті якого Ізяслав утік • 1111 р. — «хрестовий похід» проти половців, які зазнали нищівної поразки від об'єднаних військ руських князів на чолі з Володимиром Мономахом • 1078—1093 рр. — правління Всеволода, за якого відновилася одноосібна монархія; запекла боротьба з претендентами на уділи, у результаті якої князь змушений був піти на поступки <p>Відбулася активізація нападів половців, які спустошували Південну Русь; негативний вплив на розвиток держави мали князівські чвари та набіги степовиків</p>
Любецький з'їзд князів	<ul style="list-style-type: none"> • Започаткування практики скликання князівських з'їздів (снемів): 1072 р. — перший відомий з'їзд у Вишгороді • 1097 р. — Любецький з'їзд князів: <ul style="list-style-type: none"> • запровадження засад спадкового володіння князівствами • ухвалення рішення про спільні дії проти половців <p>Відбулося закріплення поділу Русі на удільні князівства, які стали власністю окремих родин Рюриковичів; князівські з'їзди відіграли важливу роль в організації відсічі нападам половців</p>

Правління Володимира Мономаха та його сина Мстислава Великого

Володимир Мономах (1113—1125 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Онук київського князя Ярослава Мудрого та візантійського імператора Константина IX Мономаха; був запрошений на київський престол у 1113 р. у результаті повстання киян • 1113 р. — прийняття «Статуту Володимира Всеволодовича», який передбачав обмеження лихварства; скасування перетворення вільних людей на холопів за борги; визначення прав та обов'язків селян-закупів • Приборкання міжкнязівських чвар; зміцнення одноосібної влади; відновлення єдності Русі • Пожвавлення торговельних і господарських зв'язків; будівництво моста через Дніпро • Успішна боротьба з половцями (переможні походи 1103, 1109, 1110, 1111, 1116 рр.); встановлення дипломатичних відносин із Візантією, Угорщиною, Швецією, Польщею, Данією, Норвегією • Створення «Повчання дітям», яке містило настанови дотримуватися християнських чеснот, заклик до милосердя тощо <p>Князь Володимир Мономах став організатором боротьби проти половців</p>
-----------------------------------	--

<p>Мстислав Великий (1125—1132 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Перехід влади після смерті Володимира Мономаха до його старшого сина — Мстислава • Підпорядкування своїй владі всіх руських князів • Продовження політики батька щодо збереження єдності Русі • Успішна відсіч половцям; протистояння з литовськими племенами; підтримка династичних зв'язків зі Швецією, Норвегією, Польщею, Чехією та Візантією
<p>Мстислав став останнім правителем єдиної Русі-України</p>	

<p>Політичне та соціально-економічне життя Київського, Переяславського та Чернігово-Сіверського князівств у середині XII — першій половині XIII ст.</p>	
<p>Київське князівство</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Територія — землі полян, деревлян, дреговичів і уличів; головне місто — Київ, який відігравав найвизначнішу роль серед земель Південної Русі • Одне з найбільш економічно розвинених князівств Русі: основа господарства — орне землеробство; розвиток ремесел і торгівлі (через його територію проходили «грецький», «соляний» і «залозний» торговельні шляхи) • 1169 р. — погром Києва ростово-суздальським князем Андрієм Боголюбським • Занепад політичної ролі Києва після загибелі князя Мстислава Романовича
<p>Переяславське князівство</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Територія — на заході межа проходила по Дніпру; на півночі — по верхів'ях Удаю, Сули, Хоролу і Псла; на сході й півдні князівство межувало зі Степом; найбільше місто — Переяслав • Відсутність політичної самостійності, залежність від Києва • Розвинене князівство (проте через набіги кочівників господарство поступово занепадало); отримання продовольчої допомоги від київських князів • Виснажлива боротьба з половцями; зведення опорних пунктів оборони від кочівників: фортеці Воїнь, Лубни, Полтава • Найвідоміший князь — Володимир Глібович (1169—1187): вів боротьбу з половецькими ханами Кобяком і Кончаком; захворів під час походу 1187 р. і невдовзі помер; в оповіді про смерть князя вперше згадується назва «Україна»
<p>Чернігово-Сіверське князівство</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Територія — землі радимичів, в'ятичів, Муромська волость, Тмутаракань (сучасна Тамань); центр — Чернігів (друге за значенням місто Русі після Києва); у князівстві існувало понад 40 міст; поділялося на 16 уділів • Більшу частину території займали ліси • Князівство економічно розвинене, проте неоднорідно (найбільш розвинені землі навколо Чернігова); відсутність зв'язків між окремими районами • 1185 р. — невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців, який описаний у творі «Слово о полку Ігоревім» (1187 р.) • Найвідоміший князь — Михайло Всеволодович (1224—1234), який був страчений монголами під час візиту до Золотої Орди в 1246 р.

Галицьке і Волинське князівства в другій половині XII ст. Ярослав Осмомисл

Галицьке князівство	<ul style="list-style-type: none">• Територія — східне передгір'я Карпат, верхів'я річок Дністер і Прут: землі білих хорватів, частково тиверців та уличів• Вдале розташування через недосяжність для нападів кочівників• Висока густота населення• Високий рівень розвитку господарства• Значні родовища солі• Об'єднання Володимиром Володаревичем (1124—1152) на прізвисько Володимирко галицьких земель в одне князівство• Досягнення найбільшої могутності князівства за правління Ярослава Осмомисла (1152—1187):<ul style="list-style-type: none">• приєднання земель до пониззя Дунаю, що відкривало нові торговельні шляхи та сприяло розвитку міст• постійне протистояння з боярством• боротьба з половцями• встановлення дружніх відносин із Польщею та Угорщиною• зближення зі Священною Римською імперією• будівництво на кордонах укріплених міст
Волинське князівство	<ul style="list-style-type: none">• Територія — землі дулібів• Густозаселений та економічно розвинений регіон• Міцні зв'язки з Києвом• Започаткування окремої князівської династії онуком Володимиром Мономахом Ізяславом Мстиславичем• Об'єднання і зміцнення князівства сином Ізяслава — Мстиславом (1154—1170), а також його наступником Романом Мстиславичем (1170—1205), якому довелося відіграти вирішальну роль у подальшій долі Волинського і Галицького князівств, а також усієї Південно-Західної Русі

Культура Русі-України в другій половині XI — першій половині XIII ст.

Освіта та наукові знання	<ul style="list-style-type: none">• Розвиток освіти:<ul style="list-style-type: none">• навчання в державних школах дітей із найближчого оточення князя, щоб виховати з них майбутніх грамотних державних діячів• підготовка церковними школами паламарів та священників• поширення приватного навчання• Провідний освітній центр — Софійський собор, при якому продовжувала діяти школа, заснована Ярославом Мудрим• 1068 р. — заснування дочкою князя Всеволода Ярославича Янкою школи для дівчат при Андріївському монастирі• Створення при соборах, монастирях, княжих палатах бібліотек (у Києві, Чернігові, Переяславі, Галичі, Володимирі тощо)• Діяльність скрипторіїв — центрів із переписування книг• Поширення наукових знань, які передавалися усно з покоління в покоління як професійні секрети певних ремісничих спеціальностей• Розвиток медичних знань: діяльність ченця Києво-Печерського монастиря лікаря Агапіта; написання онукою Володимира Мономаха Євпраксією медичного трактату «Мазі»
--------------------------	---

Усна народна творчість	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення переказів і легенд, народних пісень, колядок, щедривок, казок, прислів'їв тощо • Дружинний епос — билини, у яких оспівувалися перемоги князя та його дружини; поява в билинах нових сюжетів про боротьбу з половцями • Присвячення казок боротьбі Котигорошка, Вернигори, Вирвидуба, Кирила Кожум'яки зі злими силами тощо
Книжні пам'ятки. Літописання	<ul style="list-style-type: none"> • 1056—1057 рр. — створення Остромирового Євангелія (має велике мистецьке значення завдяки своєму оформленню) • Поширення «Ізборників» — збірників різних за тематикою творів переважно візантійських учених, у яких пояснюються окремі біблійні сюжети, а також містяться повчання та настанови; найвідоміші «Ізборники» 1073 та 1976 рр. • Шедевр давньоруської художньої літератури — «Слово о полку Ігоревім» (1187 р.); провідна думка — єдність князів у боротьбі із зовнішньою загрозою Русі • 1113 р. — написання «Повісті минулих літ» (автор Нестор-літописець). Головне завдання літописець визначив у назві: розповісти наступним поколінням, «звідки пішла Земля Руська, хто почав у Києві першим князувати і як виникла держава Русь»
Архітектура	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення дерев'яної архітектури (за літописними даними, на початок XII ст. у Києві існувало понад 600 дерев'яних храмів) • Будівництво головних храмів із цегли та каменю • Запровадження нового типу монастирського храму (шестистовпна будівля з одним куполом): 1078 р. — Успенський собор Києво-Печерської лаври; 1108 р. — Михайлівський Золотоверхий собор у Києві • Початок 30-х рр. XII ст. — поява нових рис у архітектурі: зменшення розмірів споруд, спрощення їхніх архітектурних форм • Формування київської, чернігівської, переяславської архітектурних шкіл: храм Федорівського монастиря (1131 р.), церква Богородиці Пирогощі (1132 р.), Кирилівська церква (1146 р.) у Києві, Юр'ївська церква (1144 р.) у Каневі, Борисоглібський (1128 р.) та Успенський (40-ві рр. XII ст.) храми в Чернігові • Кінець XII — початок XIII ст. — ускладнення зовнішніх форм споруд (П'ятницька церква в Чернігові)
Мистецтво	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення монументального живопису, іконопису: мозаїка «Євхаристія» з Михайлівського собору (яскраві кольори, чіткі лінії, індивідуалізовані персонажі); фрески Кирилівської церкви, церкви Спаса на Берестові (тонкі лінії, яскраві фарби, динамічні постаті) • Розвиток книжкової мініатюри: мініатюри із зображенням євангелістів Іоанна, Марка і Луки (Остромирове Євангеліє); мініатюра із зображенням родини князя Святослава — перший груповий портрет реальних людей («Ізборник» 1073 р.) • Різьблення по каменю (невеликі кам'яні ікони із зображенням Святих Бориса і Гліба, Дмитрія Солунського, Богородиці, Святого Миколая) • Розвиток ювелірного мистецтва (ювелірні техніки — зернь, чернь, перегородчаста емаль) • Різьблення по дереву та кістці (скриньки, образи, рук'я ножів, дзеркал, ложки, шахи та шашки)

Утворення Галицько-Волинського князівства

<p>Об'єднання Волинського й Галицького князівств</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Середина XII ст. — розгортання в Галицькому князівстві боротьби між князем і боярством, що призвело до послаблення галицької династії Ростиславичів • Припинення династії галицьких князів зі смертю Володимира (сина Ярослава Осмомисла) • 1199 р. — похід волинського князя Романа Мстиславича на Галич; об'єднання Галицького й Волинського князівств у єдину Галицько-Волинську державу
<p>Правління Романа Мстиславича (1199—1205 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Перенесення князівської резиденції до Галича • Запекла боротьба з боярством • 1202 р. — поширення влади на Київ; зміцнення князівської влади (Роман Мстиславич — «самодержець усієї Русі») • Розширення кордонів: походи на литовців, половців, поляків • Активна зовнішньополітична діяльність (посольства до Константинополя, Польщі, Німеччини, Угорщини) • 1205 р. — загибель Романа неподалік міста Завихост
<p>Період «боярської смути» (1205—1238 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Розгортання боротьби за спадщину Романа, до якої долучилися руські князі з інших земель, Угорщина та Польща • Галицьке боярство чинило опір посиленню князівської влади; запрошення на престол онуків Ярослава Осмомисла, синів Ігоря Святославича — Романа, Святослава і Ростислава • Захоплення Галича за сприяння бояр угорським королем (Ігоревичі взяті в полон); свавілля угорських військ, яке спричинило повстання місцевих жителів • Повернення на престол Ігоревичів, які вчинили жорстоку розправу над галицькими боярами • Закріплення Василька Романовича на Волині (у Бересті та Белзі) • 1211 р. — повернення Данила Романовича на князівський престол у Галичі; продовження протистояння з боярами (Романовичі знову змушені були рятуватися втечею) • 1213 р. — проголошення князем боярина Володислава Кормільчича • 1214 р. — угода в місті Спіш між правителями Угорщини та Польщі про поділ Галицько-Волинського князівства; суперечка між завойовниками, якою скористався Данило і за допомогою свого тестя Мстислава Удатного звільнив Галич і землі, захоплені поляками

Походи монголів на Русь-Україну. Підпорядкування руських князівств Монгольській імперії (Золотій Орді)

<p>Перший похід</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання монголів у могутню державу Чингісханом; початок завойовницьких походів • 1222 р. — поразка половців від монголів на березі річки Сіверський Донець; звернення половців по допомогу до руських князів
---------------------	--

Перший похід	<ul style="list-style-type: none"> • 1223 р. — битва на річці Калка, у якій русько-половецьке військо зазнало нищівної поразки через суперечки та неузгодженість дій; активна участь у битві Данила Галицького, який під час бою був поранений, але продовжував командування своїми полками <p>Руське військо зазнало величезних втрат: загибель шістьох князів, численні поранення воїнів (неушкодженим залишився лише кожен десятий воїн)</p>
Похід Батия на Південно-Західну Русь	<ul style="list-style-type: none"> • 1238 р. — взяття монголами невеличкого чернігівського міста Козельськ, жителі якого чинили опір завойовникам протягом семи тижнів • 1239 р. — падіння Переяславського та Чернігівського князівств • 1240 р. — оборона Києва: відмова киян здати місто без бою; облога міста, яка тривала понад десять тижнів; здійснення оборони під керівництвом воєводи Дмитра (ставленика Данила Галицького); здобуття Києва за допомогою стінобитних машин; місто було майже повністю зруйноване, із 50—60 тис. жителів залишилося лише 2 тис. осіб • 1241 р. — монгольська навала на Галицько-Волинську державу: вторгнення на Волинь (опір міст-замків Данилів і Кременець); облога Володимиро-Волинського, Звенигорода, Галича; лише Холм та гірські фортеці змогли втримати оборону • Марні намагання князя Данила схилити до спільної боротьби проти монголів правителів Угорщини та Польщі <p>Похід Батия на Південно-Західну Русь завершився його перемогою; руські князівства, що діяли нарізно, були приречені на загибель</p>
Наслідки монгольської навали	<ul style="list-style-type: none"> • 1242 р. — повернення монголів до причорноморських і прикаспійських степів, де вони заснували державу Золота Орда зі столицею в місті Сарай • Катастрофічні наслідки монгольської навали: <ul style="list-style-type: none"> • із 74 міст Русі 49 було розорено, майже третина з них так і не змогли відродитися • значні демографічні втрати; знелюднення окремих територій; знищення представників руської еліти • скорочення посівних площ; занепад торгівлі; занепад ремісництва • Підпорядкування руських князівств Золотій Орді: <ul style="list-style-type: none"> • підтвердження права на князювання ярликом (грамотою, що давала дозвіл на володіння землями в обмін на сплату данини) • призначення в руські землі намісників хана — баскаків, які вели облік населення та збирали данину, вершили суд і розправу • відправлення до монгольського війська руських воїнів для участі в загарбницьких походах • толерантне (терпиме) ставлення до християнства <p>Руські князівства на тривалий час потрапили під монгольське ярмо; монгольська навала та панування значно затримали подальший розвиток руських князівств</p>

Король Данило — будівничий Галицько-Волинської держави

- Тривала боротьба з угорцями, яка завершилася відновленням влади Данила в Галичині; передача Волині під управління молодшому брату Васильку
 - 1238 р. — Дорогичинська битва, у якій були розгромлені рицарі-хрестоносці
 - 1239 р. — установлення зверхності Данила над Києвом
 - Зміцнення державної та князівської влади, боротьба з боярством
 - Укріплення старих міст, будівництво нових — Холм (1237 р.), Львів (1256 р.)
 - Опікування розвитком культури
 - Реорганізація війська: переозброєння князівської важкоозброєної кінноти на зразок західноєвропейських рицарів; створення легкої кінноти, озброєної луками й шаблями на зразок монголів
 - 1243—1244 рр. — відвоювання Люблінської землі в Польщі
 - 1245 р. — Ярославська битва, у якій Данило здобув перемогу над боярством, що спиралося на воєнну силу Угорщини та Польщі; візит Данила до Золотої Орди, унаслідок якого йому вдалося отримати ярлик на правління
 - Антимонгольська політика князя:
 - укладення союзу з угорським королем
 - досягнення угоди з Папою Римським, який обіцяв організувати хрестовий похід проти монголів (але допомога від нього так і не надійшла)
 - 1253 р. — коронація Данила в місті Дорогичин
 - 1254 р. — військовий похід Данила проти монголів, у результаті якого зазнав поразки хан Куремса
 - 1258 р. — примушення Данила визнати зверхність Золотої Орди
- Антимонгольська політика Данила зазнала краху**

Галицько-Волинська держава за наступників Данила Романовича та її розпад

Лев Данилович (1264—1301 рр.)	<ul style="list-style-type: none">• Перехід влади після смерті Данила до його синів — Лева (Галич і Перемишль), Мстислава (Теребовлянщина) та Шварна (Белз, Холм, Дорогичин, Чорна Русь та Червенські міста); ведення нащадками спільної зовнішньої політики, особливо щодо Литви, Польщі та Золотої Орди• Енергійна та рішуча політика князя:<ul style="list-style-type: none">• перенесення столиці з Холма до Львова• майже постійні війни із сусідами — Польщею, Угорщиною, Литвою, ятвягами; відвоювання в Угорщині частини Закарпаття із центром у Мукачевому; збереження васальної залежності від Золотої Орди• нехтування питаннями внутрішньої політики, що призвело до занепаду його володінь
Володимир Василькович (1269—1289 рр.)	<ul style="list-style-type: none">• Успадкування Волині після смерті батька Василька; переміщення центру до Володимира-Волинського• Процвітання Волині: розвиток міст, торгівлі та ремесла• Розквіт культури: будівництво церков, монастирів; поширення літописання• Перевага в зовнішній політиці дипломатії

<p>Юрій I Львович (1301— 1308 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Успадкування після смерті Мстислава та Лева більшої частини Галичини й Волині; перенесення столиці до Володимира • 1303 р. — утворення окремої Галицької православної митрополії • Територіальні поступки Литві (Дорогичин, Берестя) та Польщі (Західна Галичина й Люблін); відновлення влади над Пониззям і розширення його кордонів до гирла Дністра й Південного Бугу завдяки послабленню Золотої Орди; встановлення дружніх відносин із Польщею та Тевтонським орденом
<p>Андрій та Лев II (1308— 1323 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Успадкування братами Галицько-Волинської держави після смерті батька Юрія I • Розгортання боротьби за остаточне звільнення від влади Золотої Орди та загарбницьких зазіхань литовського князя Гедиміна; підтримка союзницьких відносин із Польщею та Тевтонським орденом; протистояння нападам татар, стримування наступу литовців • 1323 р. — загибель братів у боях; припинення династії Романовичів
<p>Юрій II Болеслав (1325— 1340 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 1325 р. — князівський престол посів обраний волинськими боярами Болеслав Тройденович — син мазовецького князя й сестри загиблих Романовичів Марії Юріївни; прийняття князем православ'я; правління під ім'ям Юрій II Болеслав • Здійснення князем активної антипольської політики; укладення із цією метою союзу з Литвою, підкріпленого династичним шлюбом із дочкою литовського князя Гедиміна • Протидія монголам; укладення союзу з Тевтонським орденом • Остаточна втрата Берестейщини, Підляшшя та Пониззя • Надмірна підтримка іноземців (чехів і німців), поблажливість щодо католиків, утиски в правах волинської верхівки, усунення від влади свавільних бояр • 1340 р. — отруєння боярами

Культура Галицько-Волинської держави в другій половині XI — XIII ст.	
<p>Особливості розвитку</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Продовження традицій Русі; наявність власних самобутніх рис та оригінальності; значний вплив на культуру православної церкви • Відкритість для впливів західної та східної культур, проте збереження східнослов'янської своєрідності
<p>Освіта</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Відкриття шкіл при церквах, монастирях, єпископських кафедрах, до яких приймали хлопчиків віком від семи років • Поширення домашнього навчання, особливо для дітей бояр • Діяльність при монастирях і князівських палатах бібліотек (наприклад велика книгозбірня князя Володимира Васильковича) • Поширення писемності серед усіх верств населення

Літописання	<ul style="list-style-type: none"> • Найбільш рання пам'ятка — «Повість про осліплення Василька» (1097 р., невідомий автор) • Найвизначніша пам'ятка — «Галицько-Волинський літопис», який складається з двох частин: Літопис Данила Галицького (охоплює події 1205—1258 рр.) і Волинський літопис (1258—1290 рр.)
Архітектура	<ul style="list-style-type: none"> • Будівництво кам'яних споруд — храми, князівські палаци, замки тощо • XII—XIII ст. — формування волинської і галицької архітектурних шкіл (відчутний вплив на волинських будівничих київської школи; поєднання галицькими архітекторами традицій Русі й надбань західноєвропейської культури) • 1157 р. — будівництво Ярославом Осмомислом Успенського собору в Галичі • 1160 р. — будівництво Успенського собору у Володимирі-Волинському (зберігся до нашого часу) • XII—XIII ст. — будівництво (майстрами галицької архітектурної школи) храму Святого Пантелеймона (зберігся до нашого часу) • Особливість галицької архітектури — облицювання стін керамічними рельєфними плитками із зображенням грифонів, орлів, воїнів, із рослинними та геометричними орнаментами • Будівництво міст і фортець, які мали оборонні споруди (на Волині — Данилів, Кременець, Угровськ, у Галичині — Ярослав, Сян); XIV ст. — будівництво кам'яних замків (один із перших таких споруд — замок у Луцьку)
Образотворче мистецтво	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток іконопису: прикрашення храмів іконостасами; найвизначніший зразок іконопису початку XIV ст. — ікона Волинської Богоматері («Богородиця Одігітрія» з Покровської церкви в Луцьку) • Поширення скульптури (рельєфи церков Святого Пантелеймона в Галичі та Іоанна Златоуста в Холмі (скульптор Авдій)) • Розвиток книжкової мініатюри (Добрилове Євангеліє, 1164 р.) • Розвиток ювелірного мистецтва

РОЗДІЛ V. РУСЬКІ УДІЛЬНІ КНЯЗІВСТВА У СКЛАДІ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО

Інкорпорація (включення) руських удільних князівств до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського	
Міндовг	<ul style="list-style-type: none"> • XIII ст. — утворення Великого князівства Литовського (ВКЛ) • Підкорення Чорної та частини Білої Русі
Гедимін	<ul style="list-style-type: none"> • Значне розширення території ВКЛ • Приєднання до ВКЛ залежних від Золотої Орди земель Русі; походи на Волинь і Київщину; приєднання білоруських та частини північноукраїнських земель

Любарт	<ul style="list-style-type: none"> • Приєднання Волині за допомогою родинних зв'язків: одруження Любарта з дочкою галицько-волинського князя Юрія II Болеслава • Володіння Волинською, Холмською і Белзькою землями • Боротьба в союзі з великим князем литовським Кейстутом за землі Галицько-Волинського князівства з Польщею та Угорщиною
Ольгерд	<ul style="list-style-type: none"> • 1362 р. — битва на річці Сині Води, у результаті якої монголи зазнали поразки; входження до складу ВКЛ переважної частини українських земель — Київщини, Переяславщини, Поділля й Чернігово-Сіверщини • Відвоювання внаслідок боротьби з Польщею Берестейського, Володимирського та Луцького уділів

Українські землі у другій половині XIV ст.

Статус українських земель у складі Великого князівства Литовського

- Офіційна назва держави — Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське; відновлення удільного устрою князівств:
 - на чолі князівств — представники литовських династій Гедиміновичів
 - перебування удільних князівств у васальній залежності від великого князя: сплата щорічної данини; надання в разі потреби свого війська
 - наділення удільних князівств широкою автономією (самоврядуванням): видання власних законів; призначення чиновників; здійснення судочинства; встановлення контролю над економікою, церковними справами, військовою службою тощо
- Представники князівської влади на місцях — намісники; керівники міст — воеводи
- Особливості суспільно-політичного становища українських земель:
 - 90 % населення становили українці й білоруси, які мали значний вплив на литовців; основне правило литовських правителів — «Старого не порушуємо, нового не впроваджуємо»
 - одна з офіційних мов — давньоруська
 - збереження правових традицій часів «Руської правди»
 - толерантне ставлення до православ'я
 - вагомий вплив на розвиток Литви руської культури
 - доступ руської знаті до вищих державних посад
 - злиття українців і литовців шляхом династичних шлюбів

Удільні князі

Київщина	Чернігово-Сіверщина	Поділля	Волинь
Володимир (син Ольгерда)	Дмитрій-Корибут (син Ольгерда)	Коріятовичі (племінники Ольгерда)	Любарт (брат Ольгерда)

Кревська унія 1385 р. та українські землі

Кревська унія — угода, укладена між Королівством Польським та Великим князівством Литовським, Руським і Жемайтійським у місті Крево (Білорусь)

Причини укладення	<ul style="list-style-type: none"> • Небезпека з боку: <ul style="list-style-type: none"> • Тевтонського ордену, який панував на Балтійському узбережжі • Московського князівства, авторитет якого зростав після перемоги над татарами в Куликовській битві 1380 р. • Кримського ханства • Пошук литовським князем Ягайлом, який посів великокнязівський престол усупереч принципам родового старшинства, союзника для зміцнення свого становища
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання ВКЛ і Польщі шляхом укладення династичного шлюбу між литовським князем Ягайлом і польською королівною Ядвігою; проголошення Ягайла польським королем й одночасно великим князем литовським • Хрещення литовців за католицьким обрядом • Об'єднання воєнних сил ВКЛ і Польщі

- Розгром Тевтонського ордену в Грюнвальдській битві (1410 р.)
- Перетворення земель Русі на об'єкт колонізації польської знаті
- Насильницьке насадження католицизму
- Опір унії частини литовської, української та білоруської знаті, яку очолив литовський князь Вітовт

Опір руських князів політиці централізації та його наслідки

- Невдоволення умовами Кревської унії частини литовських князів на чолі з Вітовтом
- Визнання Вітовта намісником Литви в результаті збройної боротьби
- Відмова київського князя Володимира, новгород-сіверського князя Дмитрія-Корибута та подільського князя Федора Коріятовича визнати владу Вітовта
- Початок збройної боротьби; процес ліквідації удільних князівств Вітовтом, що сприяло посиленню ВКЛ
- Підтримка Вітовта українською знаттю
- 1399 р. — битва на річці Ворскла; військо Вітовта було розгромлено монголами, і він був змушений піти на мир із Ягайлом
- 1410 р. — Грюнвальдська битва, у якій об'єднані польсько-литовсько-руські сили здобули перемогу над Тевтонським орденом; посилення позицій Вітовта
- 1413 р. — Городельська унія, яка визнавала незалежність Литви до смерті Вітовта, але під зверхністю польського короля
- Обрання після смерті Вітовта білоруською, українською та частиною литовської знаті князем ВКЛ Свидригайла Ольгердовича; обрання литовською католицькою знаттю за підтримки Польщі на великокнязівський престол Сигізмунда Кейстутовича
- 1435 р. — битва під Вількомиром між Свидригайлом і Сигізмундом, у якій Свидригайло зазнав поразки; змова серед українських і білоруських князів, які вбили Сигізмунда; обрання новим князем Казимира
- 1452 р. — остаточна ліквідація Волинського князівства
- 1470 р. — остаточна ліквідація Київського князівства
- 1481 р. — «змова руських князів» — невдала спроба нащадків Олельковичів, що були позбавлені своїх уділів, відділити свої колишні володіння від ВКЛ і приєднати їх до Московського князівства
- 1508 р. — повстання М. Глинського — останній виступ руської православної знаті проти наступу католицької знаті

Руська православна знать остаточно втратила свій вплив; усі її спроби відновити старі порядки не мали успіху

Польське панування на українських землях наприкінці XIV — у XV ст.

- 1340 р. — початок агресії польського короля Казимира III проти Галицько-Волинського князівства, що вилилася в багаторічне протистояння
- 1387 р. — остаточне приєднання Галичини до Польського королівства; поділ загарбані території на землі (округи): Галицьку, Львівську, Перемишльську, Сяноцьку, Холмську і Белзьку на чолі з королівськими намісниками-старостами
- 1430 р. — вторгнення польського війська на Поділля
- 1432 р. — передача Сигізмундом Західного Поділля Польщі
- 1434 р. — створення в Галичині Руського воєводства із центром у Львові, а в Західному Поділлі — Подільського воєводства із центром у Кам'янці
- Запровадження польської системи управління

- Отримання польськими землевласниками маєтків на українських землях
- Запрошення до міст німецьких, єврейських та вірменських переселенців, яким надавалися пільги та привілеї; втрата містами українського колориту
- Запровадження польської системи судочинства, яка мала становий характер
- Ополячення місцевого населення; колонізація та покатоличення української еліти через заборону обіймати державні посади
- Закріпачення селян
- Наступ католицької церкви на православ'я: заборона будувати нові православні храми, закриття старих, обкладення православних священиків окремим податком, заборона православним справляти власні обряди та свята

Установлення польського панування супроводжувалося колонізацією й покатоличенням українського населення

Українські землі у складі Угорщини, Молдавії та Московії

Закарпаття у складі Угорщини

- Кінець IX — початок X ст. — розгортання боротьби угорців за підкорення слов'янського населення Закарпаття
- Поділ на окремі адміністративні одиниці — комітати на чолі з угорськими намісниками — ішпанами (жупанами), яких призначав король; здійснення ними адміністративної, військової та судової влади
- Роздача землі, передусім у низинних районах, угорським землевласникам; переселення до міст угорців, німців, євреїв
- Витіснення слов'янського населення в гори; його мадяризація
- Особливий внесок в історію краю подільського князя Федора Корятовича: зміцнення становища слов'янських народів, виступ проти запровадження кріпацтва та мадяризації; бурхливий розвиток краю: значне зростання міст Мукачєвого та Берегового, виникнення нових поселень, завершення будівництва Мукачєвського замку

На Закарпаття остаточно поширилася влада угорського короля; завдяки православній вірі закарпатські українці зберегли рідну мову, культуру, усвідомили свою національну належність

Буковина у складі Молдавії

- Залежність від Золотої Орди після монгольської навали; поширення на північну частину Буковини назви Шипинська земля
- 1359 р. — проголошення незалежності Молдавського князівства; входження до його складу Шипинської землі на правах автономії
- XIV—XV ст. — швидкий господарський розвиток: перетворення міст Хотин і Чернівці на важливі осередки ремесла й торгівлі, розвиток ярмаркової торгівлі, зростання кількості населення
- XV ст. — позбавлення Шипинської землі автономії; перейменування її в Буковину
- Визнання Молдавією (а також Буковиною, що перебувала в її складі) васальної залежності від Османської імперії; перебування під її зверхністю з 1514 до 1775 р.

Буковина увійшла до Молдавського князівства, а згодом опинилася у складі Османської імперії

- Піднесення Московії після звільнення від монгольського ярма
- Розгортання боротьби між московськими та литовськими князями за давньоруську спадщину (безперервні війни на початку XVI ст.)
- 1503 р. — захоплення Чернігово-Сіверщини московським князем Іваном III; включення Чернігово-Стародубського і Новгород-Сіверського князівств до складу Московії за сприяння удільних князів
- Поділ земель на повіти на чолі з воєводами
- Отримання удільними князями, що перейшли до Московії, служби й володінь від московського правителя
- 1523 р. — ліквідація Новгород-Сіверського князівства

Наприкінці XV ст. Чернігово-Сіверщина увійшла до складу Московської держави

Держава Феодоро в Криму

- Від кінця XII ст. — розвиток у гірських районах Криму князівства Феодоро зі столицею Мангуп; мирне співіснування феодоритів із монголами
- XV ст. — розквіт князівства, який припадає на період правління Олексія I та його сина; розвиток сільського господарства, виноградарства, ремесел
- Політичні, економічні та культурні зв'язки з Константинополем, Херсонесом, Трапезундом, Судаком тощо
- 30-ті рр. XV ст. — боротьба феодоритів із генуезцями за вихід князівства до морського узбережжя
- 1475 р. — вторгнення на територію Криму турецького війська; захоплення всіх генуезьких колоній-фортець; облога столиці феодоритів; майже піврічний опір місцевого населення загарбникам; захоплення міста турками (жителів Мангупа було майже повністю знищено, а князя та його родину — страчено)

Утворення Кримського ханства. Гіреї

- Зміна складу населення Криму та Причорномор'я через монгольську навалу; панівна етнічна група — монголи, що змішалися з половцями та іншими місцевими етнічними групами, до яких стали застосовувати назву «татари»; утворення на території Північного Причорномор'я та Криму у складі Золотої Орди окремого улусу
- Друга чверть XV ст. — розпад Золотої Орди, на території якої виникли кілька незалежних держав, серед яких Кримське ханство на чолі з Гаджі-Гіреєм
- 1449 р. — проголошення Гаджі-Гірея незалежним правителем Криму; поширення його влади на Крим, Північне Причорномор'я, Приазов'я та Прикубаня; столиця — місто Солхат, або Крим (нині Старий Крим); від 1532 р. — Бахчисарай
- Поділ ханства на адміністративно-територіальні округи — бейліки, які очолювали беї
- Ускладнення становища після смерті Гаджі-Гірея через суперництво між його синами; використання внутрішнього конфлікту турецьким султаном, який розгромив генуезців і захопив Південний берег Криму
- 1475 р. — визнання за правління Менглі-Гірея (сина Гаджі-Гірея) васальної залежності від Османської імперії; узгодження з турецькими правителями зовнішньої політики, призначення ханів, вищих чиновників тощо

Суспільний устрій, господарство та культура Кримського ханства

Суспільний устрій	<ul style="list-style-type: none"> • Глава держави — хан; успадкування престолу найстаршим у роді; ханом міг бути тільки представник роду Гіреїв • Заступники хана: калга (перший) і нуреддін (другий) • Дорадчий орган при ханові — диван, до якого входили калга, нуреддін, візир, беї (найбільш знатні вельможі) та муфтії (голова мусульманського духовенства) • Великий вплив на суспільне життя ханства родової аристократії, старійшин родів; кожен із родів мав постійну територію для кочів'я та виставляв окреме військо • Ватажки племен і родів збиралися на загальний з'їзд — курултай, що мав право усувати й обирати ханів • Більшість населення становили вільні люди
Господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Основа господарства — скотарство (коні, велика рогата худоба, вівці); поширення в гірській частині землеробства; вирощування злакових, городніх культур; поширення виноградарства й садівництва • Розвиток ремесел — гончарства, килимарства, виготовлення мідного й олов'яного посуду, зброї тощо
Культура	<ul style="list-style-type: none"> • Найвідоміші пам'ятки: <ul style="list-style-type: none"> • Ханський палац у Бахчисараї, який складається з комплексу корпусів, павільйонів і двориків • Зинджирли-медресе — найстаріша вціліла будівля мусульманського навчального закладу, заснована в 1500 р. Менглі-Гіреєм у Салачику поблизу Бахчисарая • Печерні міста — вирубані у скелях печерні комплекси з приміщеннями релігійного, господарського або житлового призначення; яскравий приклад — Чуфут-Кале, у якому зберігся мавзолей Джаніке-ханім — дочки хана Тохтамиша

Татарсько-турецькі набіги на українські землі

- 1474 р. — перший великий напад кримських татар на українські землі, у результаті якого були пограбовані Поділля й Галичина
- 1482 р. — спустошливий похід татар на Київ
- 1476 р. — спустошення турками Буковини, а в 1498 р. — Галичини
- 1500 р. — один із найбільших походів, у результаті якого був зібраний 50-тисячний ясир (полонені)
- Друга половина XV — XVI ст. — здійснення близько 110 великих татарсько-турецьких набігів, у результаті яких українські землі на південь від Києва були знелюднені й спустошені; ці території дістали назву Дике Поле
- Неготовність Литви та Польщі вжити рішучих заходів для припинення набігів

Наприкінці XV — на початку XVI ст. трагедією для українських земель стали спустошливі татарсько-турецькі набіги

Суспільне життя на українських землях у XIV—XV ст.

- Поділ суспільства на стани
- Ієрархічна будова суспільства (підпорядкованість одних станів іншим)

Привілейовані стани

Шляхта — привілейований панівний стан у Польщі, Угорщині, Литві, українських та білоруських землях у XIV—XVIII ст.

Князі	Найзаможніша титулована знать: <ul style="list-style-type: none"> «княжата головні»: не підпорядковувалися місцевій владі, входили до великокнязівської ради, у військові походи виступали зі своїми загонами під родовими гербами «княжата-повітовники»: підпорядковувалися місцевій владі, не входили до великокнязівської ради, у військові походи виступали у складі повітового ополчення 	
Пани	Заможна давньородова знать, яка мала вотчинне (спадкове) землеволодіння та користувалася певними привілеями	
Зем'яни	Середня служила шляхта, що була залежною від князів і панів і виконувала військову (боярську), а також особисту кінну службу, за що отримувала привілейований статус і спадкові землі	
Бояри	Дрібні шляхтичі-службовці, що за володіння землями мали виконувати різноманітні доручення, або «панцирні слуги», які особисто несли військову службу	
Духовенство — «церковні люди», які не підлягали світському суду, у разі необхідності потрапляли під суд єпископів		
Верхівка	Митрополит, єпископи, архієпископи	
Рядові	Парафіяльні священики	
Непривілейовані стани		
Міщанство		
Патриціат	Бюргерство	Плебс
Найзаможніші міщани — найбагатші та найвпливовіші купці, ремісники-майстри	Середня частина міщанства — цехові майстри, торговці середнього достатку	Дрібні ремісники, торговці та інші жителі міст
Селянство		
Слуги	Данники	Тяглові
Особисто вільні селяни, які виконували службу, отримуючи за це земельні ділянки	Особисто вільні та економічно незалежні селяни-общинники, які сплачували державі данину (чинш)	Селяни, які не мали у власності землі та були змушені користуватися наділами землевласників або держави за відпрацювання повинності зі своїм тяглом (робочою худобою)

Церковне життя

- Насильницьке насадження католицизму: діяльність католицьких місіонерів; 1375 р. — заснування в Галичині католицької митрополії (архієпископства)
- Спроба Вітовта вивести православну церкву з підпорядкування Московській митрополії: 1415 р. — обрання на соборі православних єпископів українських і білоруських земель у місті Новогрудок окремого київського («литовського») митрополита Григорія Цимблака
- XV ст. — спроба об'єднати католицьку та православну церкви: укладення в 1439 р. Флорентійської унії між Вселенським (константинопольським) патріархом та Папою Римським; невизнання унії на московських та українсько-білоруських землях

- 1458 р. — відновлення Київської митрополії, яка остаточно відокремилася від Московської й була підпорядкована безпосередньо константинопольському патріарху; митрополит — Григорій Болгарин
- Обкладення православного духовенства податками; торгівля церковними посадами; релігійні утиски православного населення

Сільське господарство

- Основа — землеробство (вирощування ячменю, жита, пшениці) та тваринництво (розведення волів, корів; збільшення поголів'я свиней)
- Запровадження нової техніки (колісний плуг, соха з лемешем та сошником)
- Розвиток промислів:
 - млиновий (виготовлення різних сортів борошна, круп)
 - винокурний (виготовлення горілки) та пов'язаний із ним корчмарський
 - солеваріння (Карпати, соляні озера Північного Причорномор'я)
 - присадибне бджільництво
 - полювання (привілей феодалів)
- Поширення городництва й садівництва
- Основа сільського осередку — дворище із 5—10 димів-хат, де господарювала велика родина; декілька дворич утворювали общину, яка мала у спільній власності ліси, пасовища, водоймища; контролювала адміністрацію та суд, забезпечувала сплату данини, утримувала церкву та священика; об'єднання общин у волості

Міста й магдебурзьке право

- Урбанізація — зростання кількості жителів міст за рахунок переселення українських селян, міграції представників інших народів: вірмен, поляків, євреїв, німців, татар, караїмів та ін.
- Міщани займалися землеробством, скотарством, промислами й частково ремеслом і торгівлею
- Перебування міщан у залежності від магнатів; відбування повинностей (подібно до селян); сплата оброку натурою, інколи грошима
- Перетворення міст на осередки ремесла, промислів, торгівлі, культури, політичного життя
- XIV ст. — поширення магдебурзького права, яке визначало порядок виборів і функції органів самоврядування та суду, регулювало господарське життя, визначало покарання за різні злочини тощо (1324 р. — Володимир-Волинський; 1356 р. — Львів; 1499 р. — Київ)
- Система самоврядування за магдебурзьким правом: магістрат — орган міського самоврядування, що виконував адміністративно-судові функції та складався із двох колегій — лави (очолював вейт) і ради (очолював бурмістр)

Пам'ятки середньовічної культури XIV–XV ст. Юрій Дрогобич

Освіта

- Активне запозичення західноєвропейського досвіду на основі давньоруських традицій
- Основа навчання — читання, письмо, церковний спів
- Відсутність власних вищих навчальних закладів; здобуття освіти в європейських університетах — Краківському, Паризькому, Болонському
- Здобутки в галузі науки вченого-астронома, доктора медицини й філософії, ректора Болонського університету Юрія Дрогобича (Котермака), автора першої друкованої книги «Прогностична оцінка поточного 1483 року»

Книгодрукування	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення книгодрукування церковнослов'янською мовою: 1491 р. — видання німцем Швайпольтом Фіолем богослужбних книг «Октоїх» і «Часослов»; друкування білоруським ученим Франциском Скориною в 1517—1519 рр. в Празі кирилицею Псалтиря і Біблії
Усна народна творчість	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення обрядової поезії, яка була тісно пов'язана з народним побутом і втілювала магичні культові мотиви • Збереження давніх дохристиянських обрядів, незважаючи на переслідування з боку церкви: святкування дня Івана Купала, обряди новорічного циклу: колядування й щедрування, веснянки, русальні пісні • XV ст. — зародження епічної поезії: історичні пісні, присвячені боротьбі з татарами та турками; думи («Плач невільників», «Маруся Богуславка», «Втеча трьох братів із міста Азова» та ін.); провідна ідея — любов до Батьківщини та необхідність її захисту від ворогів; виконувалися під музичний супровід на кобзі чи бандурі
Архітектура та містобудування	<ul style="list-style-type: none"> • Забудова більшості міст під впливом традицій Русі • Нові риси в плануванні міст: розміщення в центральній частині прямокутної торговельної (ринкової) площі; розташування поряд із нею головних храмів; будівництво ратуші • XIV—XV ст. — зростання мурованих оборонних замків і фортець: Верхній замок у Луцьку (друга половина XIV — XV ст.); Кам'янець-Подільська фортеця (XIV—XV ст.); Хотинська фортеця (XIII—XVI ст.); Покровська церква-фортеця в селі Сутківці; Замок Паланок (Мукачівський замок) (XIV—XVII ст.); Генуезька фортеця в Судаку (1371—1469 рр.) • Спорудження під впливом західноєвропейської архітектури католицьких костелів (Костьол Святого Варфоломія в Дрогобичі)
Живопис	<ul style="list-style-type: none"> • Відступ від традиційних візантійських канонів іконографії; прагнення передати реальні почуття людини • Поширення фрескових розписів: каплиця в Горянах під Ужгородом (фрески «Благовіщення», «Таємна вечеря», «Дари волхвів», Втеча до Єгипту», «Свята Катерина»), Вірменський собор у Львові • Іконопис: ікона Святого Юрія Змієборця із села Станіли поблизу міста Дрогобича; ікона Богородиці з пророками із церкви в Підгірцях

Князь Костянтин Острозький (приблизно 1463—1530 рр.)

- Представник князівського роду; один із найзаможніших і найвпливовіших магнатів; великий гетьман литовський (головнокомандувач литовських військ упродовж 26 років), волинський каштелян та тракайський воєвода
- Талановитий полководець та визначний державний діяч
- Активний учасник воєнних дій Литви проти Московського князівства:
 - відзначився в боях у 1492—1494 рр.; керував польсько-литовським військом у московсько-литовських війнах 1500—1503, 1512—1514, 1517—1522 рр.; у 1500 р. потрапив у полон, звідки втік у 1507 р.
 - 1514 р. — розгромив 80-тисячну московську армію в битві під Оршею
- Блискучі перемоги над татарами під Вишневцем (1512 р.), Ольшаницею (1514 р.), Сокалем (1519 р.), Черкасами (1527 р.)
- Ревний захисник православ'я: опікувався будівництвом і ремонтом храмів у Вільно, Турові, Києві й Жидичині

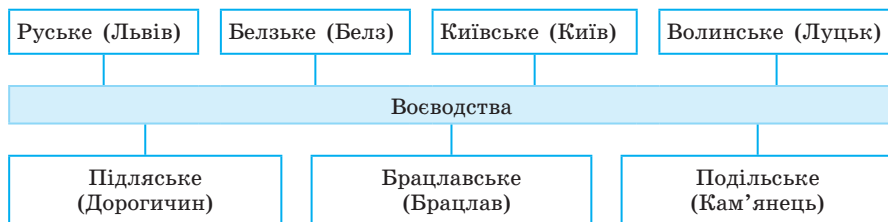
РОЗДІЛ I. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
(XVI – перша половина XVII ст.)

Люблінська унія 1569 р. та її вплив на українське суспільство

Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Криза у Великому князівстві Литовському (ВКЛ), зумовлена поразками в московсько-литовських війнах • Експансія Польщі на Схід, до якої підбурювала шляхта, очікуючи на нові володіння за рахунок українських земель • Сподівання литовської дрібної і середньої шляхти, українських князів на отримання привілеїв, які мала польська шляхта • Необхідність організації дієвої оборони проти нападів татар 	
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання Польського королівства та ВКЛ у федеративну державу — Річ Посполиту • Обрання короля польською та литовською шляхтою на спільному сеймі • Збереження Польщею та Литвою окремого законодавства, судової системи, центрального й територіального урядів, війська, фінансів 	
Наслідки	Позитивні	Негативні
	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання більшості українських земель у межах однієї держави • Зростання західноєвропейських культурних впливів • Поширення нових форм соціального та правового життя (шляхетська демократія, міське самоврядування) 	<ul style="list-style-type: none"> • Перехід більшості українських земель під владу Польщі • Національно-релігійні утиски українського населення • Полонізація та покатоличення української шляхти, що призвело до втрати українством своєї еліти • Закріпачення селян

Адміністративно-територіальний устрій українських земель
у складі Речі Посполитої

Литовські статuti

Литовські статuti — основний кодекс права Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, що мав три видання

Перший (1529 р.)	Охорона інтересів держави, шляхти (передусім магнатів); визначення прав і привілеїв шляхти
Другий (1566 р.)	Юридичне оформлення панівної ролі шляхти в державі та подальше обмеження прав селянства
Третій (1588 р.)	Остаточне закріплення привілеїв шляхти й повне закріпачення селян; створення єдиного стану кріпосних селян шляхом злиття закріпачених слуг з іншими групами залежних селян

Економічне життя села й міста: фільварки, цехи. Торгівля

Село	<ul style="list-style-type: none">• Зміни в правовому становищі селян:• запровадження в середині XV ст. панщини (14—15 днів на рік)• поява фільварків — шляхетських багатогалузевих господарств, які базувалися на праці селян-кріпаків і були орієнтовані на ринок• закріпачення селян (Третій Литовський статут 1588 р.)
Місто	<ul style="list-style-type: none">• Зростання кількості ремісничих спеціальностей (до кінця XV ст. — понад 200); вироблення нових товарів• Об'єднання ремісників споріднених спеціальностей для захисту власних інтересів і регулювання виробництва в особливі організації — цехи; на чолі — цехмістри; кінець XIV ст. — виникнення перших цехів у Галичині й Закарпатті, від кінця XV ст. — поширення цехового устрою на Волині, Київщині та Західному Поділлі• Позбавлення права православних українців були членами цехів• Діяльність позацехових ремісників — партачів• Об'єднання купців для спільного захисту своїх інтересів у гільдії• Поширення ярмаркової торгівлі у Львові, Києві, Галичі, Луцьку тощо• Підтримання торговельних відносин із європейськими країнами, країнами Півдня і Сходу; торгівля зі Стамбулом, Сучавою, Кафою, Судаком тощо

Криза православної церкви в XVI ст.

- XVI ст. — «темна доба» в історії української православної церкви:
 - розвиток церковного життя під іноземною й іновірною польсько-литовською владою
 - глибока криза й дезорганізація церковного життя
- Активна участь у житті церкви світських осіб
- Зближення церкви, духовної освіти й школи, змушених протистояти наступу латинської культури
 - Негативний вплив права патронату, відповідно до якого призначення на митрополічу та єпископську кафедри залежало від великого князя литовського та польського короля; призначення єпископів і архімандритів за гроші; надання посад світським особам за борги держави цим людям та різноманітні послуги
 - Негативне ставлення польської влади до православ'я, незважаючи на проголошення терпимого ставлення до нього

- Утиски польською владою прав православних віруючих:
 - позбавлення права православних єпископів брати участь у роботі сенату — верхньої палати сейму
 - сплата православним духовенством податків (на відміну від католицького)
 - заборона православним створювати цехи тощо

Реформаційний та контрреформаційний рухи на українських землях. Пересопницьке Євангеліє

Реформація	<ul style="list-style-type: none"> • 30—40-ві рр. XVI ст. — поширення на українських землях реформаційних ідей • Реформація — церковно-релігійні й суспільно-політичні течії, спрямовані проти католицької церкви, із якими пов'язаний початок пробудження національної свідомості, розвиток культури окремих народів та виникнення нового напрямку у християнстві — протестантизму • Форми протестантизму: <ul style="list-style-type: none"> • кальвінізм (вчення Жана Кальвіна) — визначав, що доля людини задалегідь визначена Богом, закликав бути працюючими та ощадливими; прийняття кальвінізму магнатськими родинами Потоцьких, Радзивіллів та ін. • соціанство (вчення Фавста Соціана) — сповідувало ідеї свободи та духовної чистоти людини, людську природу Ісуса Христа; неприйняття ікон у богослужінні; відкриття шкіл, друкарень • аріанство — визнання лише Бога Отця, у той час як християнське вчення про Святу Трійцю заперечувалося; поширення аріанства в Галичині, на Волині, Поділлі та Київщині • Особливості реформаційного руху на українських землях: <ul style="list-style-type: none"> • реформаційні ідеї не поширювалися на більшість населення • гальмувалося проникнення католицизму • Пристосування українським православним населенням реформаційних ідей до власних потреб: <ul style="list-style-type: none"> • боротьба за оновлення церковної організації (розгортання діяльності братств) • переклад Біблії народною мовою (видання на Волині Пересопницького Євангелія (1556—1561 рр.) українською мовою)
	<p>Поширення реформаційного руху стало поштовхом до розвитку релігійного вільнодумства в Україні й виходу частини віруючих із традиційних церков</p>
Контрреформація	<ul style="list-style-type: none"> • 60-ті рр. XVI ст. — розгортання Контрреформації — боротьби католицької церкви з реформаційними рухами: <ul style="list-style-type: none"> • поширення діяльності католицького Ордену єзуїтів, які схилили на свій бік представників різних верств населення • створення мережі єзуїтських колегіумів, які, поширюючи католицизм, мали високий рівень викладання • поширення ідеї об'єднання (унії) православної і католицької церков <p>Розгортання Контрреформації спричинило поширення католицькою церквою наступу на Схід, одним із наслідків якого стала Берестейська церковна унія</p>

Книговидання

• Розвиток книговидання, значний внесок у становлення якого був зроблений першодрукарем Іваном Федоровим (Федоровичем):

- 1574 р. — видання у Львові коштами Львівського братства перших книг на українських землях — «Апостол», «Буквар» (став першим шкільним підручником)

- 1581 р. — видання в Острозі Острозької Біблії (перше повне видання Біблії церковнослов'янською мовою)

Розвиток книговидання на українських землях сприяв поширенню освіти, допомагав православним українцям протидіяти полонізації та окатоличенню

Полемічна література

Полемічна література — літературно-публіцистична творчість церковно-релігійного та національно-політичного змісту на українських землях у XVI—XVII ст.

Письменники-полемісти

Герасим та Мелетій Смотрицькі, Клірик Острозький, Стефан Зизаній, Іван Вишенський, Іов Борецький, Захарія Копистенський

Найвідоміші твори

- «Ключ царства небесного», «Календар римський новий» Г. Смотрицького, у яких він різко критикував католицизм і папство, захищав православ'я, пояснював шкідливість календарної реформи Папи Римського Григорія XIII
- «Пересторога» невідомого автора початку XVII ст., де було зображено гноблення православних католиками в Речі Посполитій; шляхом протидії цьому визначалося поширення знань, освіти, книгодрукування, діяльність братств
- «Тренос» («Плач») М. Смотрицького, у якому автор від імені скривдженої матері-вдови зобразив український народ, що зазнавав соціального, національного та релігійного гноблення

Зміст полеміки

- Засудження Берестейської унії й тих православних ієрархів, які її підтримали
- Палке відстоювання православної віри
- Критика вчення католицької церкви
- Визначення православ'я як найважливішого чинника самозбереження українського народу; заклик до захисту православної віри

Поява полемічної літератури сприяла формуванню національної свідомості українського народу

Православні братства

Православні братства — релігійні та культурно-просвітницькі товариства, створювані православними міщанами при церковних парафіях українських земель у XV—XVII ст.

Створення братств

- 1542 р. — виникнення Благовіщенського братства у Львові
- 1544 р. — заснування Миколаївського братства у Львові
- Друга половина XVI ст. — діяльність Успенського Старопігійського братства

Створення братств	<ul style="list-style-type: none"> • Кінець XVI — початок XVII ст. — виникнення братств у Рогатині, Городку, Галичі, Перемишлі, Любачеві, Дрогобичі тощо • Близько 1615 р. — заснування Київського братства, до якого вступило багато міщан, православних шляхтичів, а також усе Військо Запорозьке на чолі з гетьманом П. Сагайдачним • 1617 р. — створення Луцького братства
Діяльність братств	<ul style="list-style-type: none"> • Захист прав православних віруючих (скарги на дії польської адміністрації до судів, делегації з проханнями до короля тощо) • Очищення церкви від осіб, не гідних духовного звання; оновлення церкви • Просвітницька діяльність (відкриття шкіл, друкарень, збирання бібліотек)
Львівське Успенське братство	<ul style="list-style-type: none"> • Найвпливовіше братство • Мало право ставропігії (підпорядковувалося безпосередньо константинопольському патріарху, а не місцевим єпископам) • Встановлення контролю за духовенством • Заснування братської друкарні, у якій працював друкар І. Федоров • Близько 1585 р. — створення Львівської братської школи для дітей міщан і священників • Організація шпиталю-притулку для непрацевдатних • Спорудження Успенської церкви
<p>Діяльність братств допомагала православним міщанам протистояти релігійно-національним утискам, сприяла національному й культурному пробудженню українського суспільства</p>	

Василь-Костянтин Острозький

- Український князь, магнат, військовий, політичний і культурний діяч, меценат
- Один із найзаможніших і найвпливовіших магнатів («некоронований король Русі»); воєвода київський
- Проводив активну колонізаторську політику в порубіжних землях Київщини та Брацлавщини, засновуючи нові міста, замки та слободи
- Засновник Острозької академії
- Захисник українського православ'я; перетворив Острог на осередок православної духовності

Церковні собори в Бересті 1596 р. Утворення унійної (греко-католицької) церкви. Розкол православної церкви

Передумови й причини	<ul style="list-style-type: none"> • Порушення питання відновлення єдності християнської церкви в умовах розгортання Контрреформації • Намагання католицької церкви розширити вплив на Сході • Пропагування ідеї церковної унії православної та католицької церков єзуїтами; видання в 1577 р. польським проповідником П. Скаргою книги «Про єдність церкви Божої...» • Прихильне ставлення до можливого об'єднання частини православної знаті та православних єпископів, які прагнули оновлення православної церкви та сподівалися завдяки унії подолати кризу православної церкви й досягти рівності в правах із католиками
----------------------	---

Перед-умови	<ul style="list-style-type: none"> • Підтримка унії польською владою як шлях до зміцнення держави; розглядання унії як перехідного етапу до чистого католицизму • Опір унії частини православної знаті на чолі з В.-К. Острозьким
Собори в Бересті	<ul style="list-style-type: none"> • 16 жовтня 1596 р. — скликання королем Сигізмундом III (за наполяганням Папи Римського) церковного собору в Бересті • Неспроможність дійти згоди прихильників унії церков і традиційного православ'я, що призвело до розколу на два окремі собори: <ul style="list-style-type: none"> • засудження противниками об'єднання діяльності митрополита Михайла Рогози та тих єпископів, які прийняли унію • офіційне затвердження Михайлом Рогозою та вірними йому єпископами акта унії православної та католицької церков
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання православної та католицької церков у греко-католицьку (уніатську) • Збереження православною церквою східного обряду, церковно-слов'янської мови, виборного права на заміщення митрополита та єпископів, юліанського календаря, права на одруження для нижчого духовенства • Визнання зверхності папи римського • Прийняття католицької догматики
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Утворення греко-католицької церкви, яка відстоювала національну ідентичність українців і чинила опір покатоліченню • Прийняття унії шістьма з восьми єпархій Київської митрополії, через століття — це Перемишльською та Львівською • Перший греко-католицький митрополит — Михайло Рогоза, після його смерті — Іпатій Потій • Тривала боротьба між православними та греко-католиками; загострення релігійних суперечностей в українському суспільстві (боротьба «Русі з Руссю») • Відсутність обіцяного зрівняння в правах уніатів із католиками • Пошук українською православною церквою, яку Річ Посполита поставила поза законом, шляхів для свого оновлення; виступ на захист православ'я шляхтичів, міщан і козацтва

Боротьба за відновлення православної ієрархії

Причини боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • Погіршення становища православної церкви внаслідок Берестейської унії: роздача польським королем єпископських кафедр тим, хто визнав унію; розкол Київської митрополії на визнану польською владою греко-католицьку і невизнану православну • Фактична ліквідація православної ієрархії • Передача православних церков і монастирів греко-католикам • Обмеження в правах православної шляхти • Недопущення православних міщан до магістратів
Перебіг подій	<ul style="list-style-type: none"> • Виступ на захист православ'я братств і козацтва: колективні протести щодо протиправних дій греко-католиків: <ul style="list-style-type: none"> • судові процеси за церковне майно • 1599 р. — укладення з ініціативи Віленського братства союзу між православними та протестантами для спільного захисту свободи віросповідання • підтримка П. Конашевичем-Сагайдачним ідеї відновлення православної ієрархії без згоди влади Речі Посполитої

Перегіб подій	<ul style="list-style-type: none"> • Офіційне визнання Києво-Печерської лаври за православними (після запеклої боротьби) • 1620 р. — відновлення православної ієрархії: висвячення єрусалимським патріархом Феофаном на митрополита І. Борецького та шістьох єпископів • 1632 р. — затвердження польським урядом «Статей для заспокоєння народу руського», які офіційно визнавали ієрархів православної церкви; православні отримали право обирати собі чотирьох єпископів
<p>Відновлення ієрархії православної церкви відбулося насамперед завдяки підтримці козацтва, що набуло ролі захисника й виразника прагнень українського народу</p>	

Реформи митрополита Петра Могили

- 1632 р. — висвячення П. Могили на київського митрополита
 - Реформування православної церкви:
 - заборона єпископам посідати кафедру без згоди митрополита
 - ретельна перевірка дотримання церковних канонів під час призначення рядових священників; видання їм свідоцтв із детальним визначенням обов'язків
 - встановлення контролю за поведінкою духовенства
 - запровадження екзаменів на знання пастирських обов'язків для священників
 - скликання для вирішення поточних проблем у єпархіях щорічних з'їздів священників — єпархіальних соборів
 - заснування церковного судового органу — митрополичої консисторії
 - упорядкування відносин із церковними братствами (відтепер вони мали зважати на владу митрополита)
 - послаблення негативного впливу на церковну організацію права патронату: чітке визначення прав і обов'язків патронів; закріплення за митрополитом права відмови приймати на церковні посади висунутих патронами негідних осіб
 - викладення основ християнського віровчення в новому православному Катехізисі; написання в 1646 р. «Требника», у якому визначалися догмати й обряди православної церкви
- Реформи П. Могили сприяли зміцненню церковного управління, дисципліни й моральності духовенства**

Культурно-освітнє життя

Єзуїтські колегії	<ul style="list-style-type: none"> • Створення мережі єзуїтських (католицьких) колегій, які поділялися на неповні (п'ятикласні колегії, що давали освіту із «семи вільних наук») та повні (додавалися ще дво- або трирічний курс філософії та чотирирічний курс теології) • Навчалися діти представників різних станів, але переважно вони походили зі шляхетських та міщанських родин, а також духовенства
Острозька академія	<ul style="list-style-type: none"> • 1578 р. — відкриття слов'яно-греко-латинської школи (академії), у якій викладали «сім вільних наук» (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика); при школі діяли друкарня та науковий гурток; засновник — В.-К. Острозький

Братські школи	<ul style="list-style-type: none"> • Здобуття освіти дітьми міщан, козаків і духовенства; налічувалося близько 30 братських шкіл: <ul style="list-style-type: none"> • 1585 р. — заснування Львівської братської школи • 1615 р. — заснування школи при Київському братстві, ректорами якої були І. Борецький, М. Смотрицький, К. Сакович; відомі викладачі — Сава Андрієвич, Захарій Копистенський
Київська (Киево-Могилянська) колегія	<ul style="list-style-type: none"> • 1632 р. — утворення шляхом об'єднання Київської братської і лаврської шкіл Києво-Могилянського колегіуму, який згодом здобув статус академії • Повний курс навчання — 12 років; поділявся на сім класів: підготовчий (фарі), три нижчі (інфім, граматика, синтаксим), у яких вивчали «сім вільних наук», церковнослов'янську, грецьку та латинську мови, два середні (поетика, риторика); здобуття вищого ступеня навчання у дворічній «школі філософії» та чотирирічній «школі богослов'я» • Викладачі колегіуму — видатні вчені й просвітителі С. Косов, Й. Кононович-Горбацький, І. Гізель, Є. Славинецький <p>Києво-Могилянський колегіум був новим навчальним закладом вищого типу, навчання в якому прирівнювалося до тогочасних університетів</p>
<p>Упродовж першої половини XVII ст. на українських землях збільшилася кількість навчальних закладів, що сприяло зростанню кількості освічених людей</p>	

Театральне та музичне мистецтво

Театр	<ul style="list-style-type: none"> • Виникнення шкільного театру: навчання учнів складати й проголошувати вірші та промови; декламування (виразне читання) літературних творів • Започаткування шкільної драми й театру у Львівській братській і Київській лаврській школах • Поява містерії — духовних драм на біблійні сюжети; виконання містерій на майданах міст і містечок мандрівними акторами в дні церковних свят • Розігрування між діями містерії коротких сцен — інтермедій • Популярність вертепу — старовинного пересувного лялькового театру, де виконувалися п'єси на релігійні та світські теми <p>В українському театральному мистецтві розвивалися жанри декламації, драми, містерії, інтермедії, вертепу</p>
Музика	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення обрядових, ліричних, жартівливих пісень • Драмагічні пісні про набіги татар («За річкою вогні горять») • Історичні пісні («Про Сулиму, Павлюка, ще й про Яцька Остриницю») • Високий рівень партесного (багатоголосного) співу без нот та музичного супроводу (поширений у православних церквах) • Популярність козацької військової музики (марші, гопак, козачок); музичні інструменти — сурми, труби, котли, кобзи, торбани <p>У музиці набули розвитку жанри партесного співу, сольної пісні із супроводом, інструментальної музики</p>

Містобудування, архітектура, образотворче мистецтво на українських землях у XVI – першій половині XVII ст.

Архітектура

- Унікальна пам'ятка дерев'яного зодчества — церква Зішестя Святого Духа в Потеличі (1502 р.)
- Поширення ренесансного стилю (головний об'єкт художньої уваги — фасад будівлі, який прикрашали ордери, декоративно-орнаментальне ліплення тощо); унікальні пам'ятки — ансамбль Успенської церкви у Львові; церква Успіння (1591—1629 рр.), вежа Корнякта (1573—1578 рр.), каплиця Трьох Святителів (1578 р.); ансамбль площі Ринок у Львові: Чорна кам'яниця (кінець XVI ст.), будинок Корнякта (1580 р.)
- Будівництво оборонних споруд:
 - Острозький замок (Кругла (Нова) вежа, кінець XVI ст.)
 - спорудження магнатських палаців, оточених бастионами: замок у Підгірцях (1635—1640 рр.)
- Перша половина XVII ст. — поширення стилю європейського бароко, їх поєднання з місцевими традиціями, у результаті чого виник самобутній архітектурний стиль — козацьке (українське) бароко; видатні пам'ятки — дерев'яна церква Воздвиження в Дрогобичі; муровані церкви — Миколи Притиска (1631 р.) у Києві, собор Мовчанського монастиря (перша половина XVII ст.) у Путивлі, П'ятницька церква у Львові (1644 р.) та ін.
- Спорудження католицьких храмів: будівництво домініканцями великого костюлу в Києві на Подолі; костюлу бернардинців та каплиці Боїмів (1609—1617 рр.) у Львові

У XVI ст. в українській архітектурі з'явилися риси європейського ренесансного стилю; потребами часу було обумовлено будівництво захисних споруд — фортець і замків; у першій половині XVII ст. в архітектурі був започаткований стиль українського бароко

Образотворче мистецтво

- Розвиток іконопису: ікона «Успіння Богородиці» (О. Горошкович, 1547 р.)
- Портретний живопис; найвідоміші твори — портрет Яна Гербурта, портрет К. Острозького, портрет Насті Лісовської (Роксолани) із Рогатина, портрет князя Криштофа Збараського; портрети живописців М. Петраховича та Ф. Сеньковича; прагнення портретистів передати не тільки зовнішні риси персонажу, а й особливості його внутрішнього світу
- Книжкова мініатюра: чотири мініатюри із зображенням євангелістів із Пересопницького Євангелія (кожну мініатюру прикрашено багатим рослинним орнаментом)
- Розвиток у зв'язку з поширенням книгодрукування мистецтва гравюри: гравюра зі львівського «Апостола» І. Федорова — Євангеліст Лука (1574 р.), ілюстрації до «Віршів на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622 р.)

В українському образотворчому мистецтві поряд із традиційними жанрами (фрески, іконопис, книжкова мініатюра) з'явилися нові — гравюра й портретний живопис; в іконописі та світському портреті спостерігалася схильність до реалізму в зображенні персонажів

Походження українського козацтва	
<p>Козаки — вільні люди, що населяли територію південноукраїнських степів.</p> <p>Покозачення — перехід до козацтва представників інших верств українського суспільства.</p> <p>Низове козацтво — козаки-запорожці, які селилися в нижній течії Дніпра.</p>	
Дата	1489 р. — перша згадка про українських козаків у писемних джерелах
Передумови й причини виникнення	<ul style="list-style-type: none"> • Великий масив вільних земель, що фактично не належав жодній державі (Дике Поле) • Сприятливі для господарської діяльності природні умови • Освоєння Дикого Поля ухоронниками, які займалися степовими промислами (мисливством, рибальством, бджільництвом) • Необхідність організації захисту населення Південної Київщини й Східного Поділля від набігів татар
Перші Січі	<ul style="list-style-type: none"> • Розташування більшості козацьких січей на Дніпровському Низі • 1556 р. — заснування першої Січі на острові Мала Хортиця зусиллями князя Дмитра Вишневецького • Витіснення козаками татарських улусів; поступове освоєння Великого Лугу та Запорожжя • Кінець 70-х — початок 80-х рр. XVI ст. — виникнення Томаківської Січі, у якій перебувало близько 5 тис. козаків
Дмитро Вишневецький (1516—1563)	<ul style="list-style-type: none"> • Нащадок великого князя литовського Ольгерда, один із перших відомих в історії ватажків українського козацтва • Черкаський і канівський староста • Організатор відсічі татарським і турецьким нападникам: у червні 1556 р. — узяв приступом Очаків, восени того ж року — фортецю Аслан-Кермен тощо • 1563 р. — потрапив у полон під час походу до Молдавії; відправлений до Стамбула, де був страчений • Уславлення героїзму та мученицької смерті князя в народній думі «Про козака Байду»
Козацькі зимівники та поселення	<ul style="list-style-type: none"> • XVI ст. — поступове збільшення кількості козацтва за рахунок покозачення • Основне заняття — військова служба; протистояння турецько-татарській загрози • Проживання козаків у саморобних куренях • Створення зимівників — хуторів, у яких жили козаки в мирний період часу (особливо взимку) та займалися господарством і промислами; головне завдання власників зимівників — забезпечення січових козаків продуктами
<p>Виникнення Січі як нової форми військової організації козацтва сприяло зміцненню й згуртуванню козаків</p>	

Запорозька Січ — козацька республіка

- Найвищий орган влади — козацька рада, рішення якої були обов'язковими для виконання всіма козаками
- Обрання на козацьких радах гетьманів та козацької (військової) старшини
- Наділення гетьмана вищою судовою й виконавчою владою; він був головнокомандувачем; представляв інтереси Війська Запорозького на дипломатичних переговорах
- Склад козацької старшини:
 - обозний (керував артилерією)
 - писар (очолював військову канцелярію й відав усім діловодством)
 - суддя (чинив суд)
 - осавули (два порученці гетьмана)
- Спеціальні військові відзнаки, регалії та атрибути — клейноди:
 - прапор (хорогва), яку носив хорунжий попереду війська, поруч із гетьманом
 - печатка (розпоряджався суддя)
 - булава (ознака влади гетьмана)
 - бунчук — палиця завдовжки 2—2,5 м із кулею або вістрям угорі, під яким прикріплювалися китиці чи волосся з кінського або телячого хвоста (символ влади гетьмана)
- На чолі коша (польового табору) — кошовий отаман
- Поділ коша на курені — військово-адміністративні одиниці
- Поділ Війська Запорозького на полки, сотні й десятки

Військо Запорозьке як військово-політична організація українського козацтва сприяло затвердженню в козацькому середовищі демократичних традицій і принципів

Реєстрове козацтво. Становлення козацького стану

Реєстрові козак — козак, прийняті на військову службу владою Речі Посполитої та внесені в окремий список (реєстр)

Мета створення	Прагнення литовської і польської влади встановити контроль над козацтвом, розколоти його та перешкодити зростанню, підпорядкувати Запорозьку Січ
----------------	--

Заходи	<ul style="list-style-type: none">• 1524 р. — перша спроба залучити козаків до державної служби• 1527 р. — доручення короля Сигізмунда II Августа прийняти на державну службу 300 козаків• 1578 р. — реформа короля Стефана Баторія, що передбачала наділення реєстровців особливими правами та привілеями:<ul style="list-style-type: none">• власна адміністративна влада (підпорядковувалися гетьману та старшині, яких обирали на козацькій раді)• козацьке судочинство• власна резиденція — місто Трахтемирів• звільнення від сплати податків і виконання повинностей, крім обов'язкової військової служби власним коштом• можливість володіти землею з правом передавати її у спадок
--------	--

Утворення реєстрового козацтва стало поштовхом до перетворення козаків на новий стан українського суспільства зі своїми правами, привілеями й обов'язками

Українські землі в другій половині XVI ст.

Козацькі повстання кінця XVI ст.

<p>Причини</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Загострення соціальних суперечностей: <ul style="list-style-type: none"> • роздача королем земель у Придніпров'ї польській шляхті • закріпачення селян • намагання Речі Посполитої взяти українське козацтво під контроль, не враховуючи на його станові інтереси
<p>Повстання під проводом К. Косинського (1591—1593 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Територія охоплення — Київське, Брацлавське, частково Подільське воєводства • Запровадження на території, звільненій від польської влади, козацьких порядків • Спрямування на придушення повстання великого війська на чолі з В.-К. Острозьким • Січень 1593 р. — битва під селищем П'ятка (на Житомирщині); загибель К. Косинського; поразка козаків
<p>Повстання під проводом С. Наливайка (1594—1596 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Територія охоплення — Брацлавщина, Київщина, Волинь • Підтримка повстання селянами та міщанами • Приєднання до повстанців загону запорозьких козаків на чолі з Г. Лободою

<p>Повстання під проводом С. Наливайка (1594—1596 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Спрямування на придушення повстання великого польсько-литовського війська на чолі з польським гетьманом С. Жолкевським • Травень 1596 р. — облога козацького табору в урочищі Солониця (поблизу Лубен) • Придушення повстання; полонення та страта С. Наливайка
--	---

Козацькі війни кінця XVI ст. мали характер боротьби козацтва за свої станові інтереси; вони сприяли набуттю козацтвом досвіду повстанської боротьби й управління великими територіями

Походи козаків першої чверті XVII ст.

<p>Передумови й причини</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Набуття українським козацтвом важливого значення на міжнародній арені (козаки стали головною перешкодою для нападів турків і татар на українські землі, а також захисником європейської християнської цивілізації від наступу ісламського світу) • Походи татар, під час яких вони брали ясир • Продаж полонених на невільницьких ринках; виснажлива праця чоловіків на будівельних роботах або на турецьких каторгах (великих дерев'яних веслових військових суднах) • Постачання українських дівчат до гаремів (жіночих приміщень) у будинку мусульманина, де утримувалися його жінки й наложниці) • Поповнення хлопчиками-підлітками загонів яничар (привілейованої піхоти в турецькій армії, що складалася переважно з підданих християн, які змалку виховувалися для військової служби)
<p>Походи козаків</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 1602 р. — здобуття козаками турецької фортеці Кілії • 1606 р. — здобуття турецької фортеці Варни • 1608 р. — сухопутний похід на Кримське ханство • 1609 р. — напад на турецькі фортеці Ізмаїл, Кілію, Білгород • 1614 р. — напад козацької флотилії із 40 чайок на чолі з П. Конашевичем-Сагайдачним на Трапезунд; спустошення узбережжя; взяття Синопу; знищення турецького флоту • 1616 р. — розгром турецького флоту під Очаковим; здобуття найбільшого невільницького ринку Кафи; звільнення полонених • 1624 р. — похід на Стамбул
<p>Військове мистецтво козаків</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Козацька піхота</i> (найбоездатніша в Європі): шикувалася в три шеренги: перша стріляла, друга подавала рушниці, третя заряджала їх • Використання для оборони табору чотирикутного рухомого укріплення з кількох рядів зсунутих і скріплених між собою ланцюгами возів, у середині якого розташовувалося козацьке військо; у разі тривалої облоги або кругової оборони вози могли засипати землю, створюючи вал, а довкола викопували шанці («вовчі ями») із загостреними кілками на дні • <i>Козацька кіннота</i>: наступала лавою (півколом) й атакувала ворога не лише з фронту, а й із флангів • <i>Козацька розвідка</i>: сторожова й розвідувальна служби; система димової сигналізації, що сповіщала про наближення нападників • <i>Козацька зброя</i>: легкі гармати, які дозволяли вільно маневрувати під час бою, рушниця, спис, шабля тощо • <i>Козацький флот</i>: легкі й надзвичайно маневрені човни — чайки, які рухалися за допомогою весел або вітрил

Відбулося перетворення козацтва на потужну силу, яка не лише відбивала напади ворогів на українські землі, але й самостійно здійснювала походи до Криму та Османської імперії, що сприяло їхньому ослабленню

Діяльність П. Конашевича-Сагайдачного

Військово-політична діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Захист інтересів українського козацтва • Компромісна політика з польською владою • Успішна боротьба проти татар і турків (здобуття Трапезунда, Синопа, Кафи тощо) • Талант полководця: схильність до активних і рішучих наступальних дій • Реформування козацького війська: переозброєння, встановлення залізної дисципліни • 1618 р. — похід на Москву
Військо Запорозьке та Хотинська війна	<ul style="list-style-type: none"> • Участь козацтва в Хотинській війні: <ul style="list-style-type: none"> • вересень 1620 р. — розгром під Цецорою турками польського війська; звернення поляків по допомогу до запорожців • 2—28 вересня 1621 р. — Хотинська війна, у якій 80-тисячне польсько-козацьке військо розгромило 250-тисячну турецько-татарську армію, очолювану Османом II <p>Запорозьке козацтво засвідчило свою силу та впливову роль у міжнародному житті; поранення та смерть П. Конашевича-Сагайдачного</p>
Культурно-освітня діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Захист православ'я: <ul style="list-style-type: none"> • написання твору «Пояснення про унію», який містив рішучу критику Берестейської унії • сприяння відновленню вищої ієрархії православної церкви; висвячення в 1621 р. на митрополита І. Борецького • Вступ разом з усім Військом Запорозьким до Київського братства; заповідання значних коштів Львівському та Київському братствам • Опікування церквами, монастирями, школами
<p>П. Конашевич-Сагайдачний став найвідомішим провідником українського козацтва перших десятиліть XVII ст.</p>	

Козацько-селянські повстання 20–30-х рр. XVII ст.

Передумови й причини	<ul style="list-style-type: none"> • Недотримання польським королем обіцянок, які він давав козакам напередодні Хотинської війни: наказ польського уряду залишити в реєстрі 3 тис. осіб, а решті повернутися під владу панів • Масове покаяння селян і міщан, які через погіршення умов життя не визнавали місцевої адміністрації та проголошували себе козаками • Невдоволення реєстровців розоренням їхніх господарств панами під час перебування козаків у походах • Заборона польської влади козакам здійснювати походи проти татар і турків • Наполягання запорожців на скасуванні Берестейської унії та узаконенні православної церкви
----------------------	---

Збройний конфлікт 1625 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Повстання під проводом Марка Жмайла на Подніпров'ї • Початок переговорів; обрання новим гетьманом поміркованого М. Дорошенка • Результат переговорів — Куруківська угода, яка передбачала: <ul style="list-style-type: none"> • амністію всіх учасників повстання • збільшення реєстру з 3 до 6 тис. осіб, із яких 1 тис. козаків мала перебувати на Січі й не допускати туди втікачів із панських маєтків • збільшення плати реєстровцям • повернення нерєстрових козаків під владу панів • дозвіл реєстровцям селитися й володіти землею лише на державних землях; ті, хто жив у панських маєтках, мали залишити їх протягом трьох місяців • збереження за козаками права на обрання гетьмана, але затверджувати його мав король • відмова реєстровців від зав'язків з іноземними державами та здійснення походів проти Кримського ханства та Османської імперії
Повстання 1630 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Перший великий козацький виступ під проводом Тараса Федоровича (Грясила), що мав характер національно-визвольної боротьби • Швидке поширення повстання; здобуття козаками Корсуня, Канева, Переяслава • Звернення до повстанців митрополита І. Борецького із проханням захистити православну віру; заклик Т. Федоровича звільнитися від польської влади • Вирішальна битва — під Переяславом • Визначна подія — «Тарасова ніч» (вигнання козаками «золотої роти» зі 150 знатних польських шляхтичів, які склали особисту охорону С. Конецпольського • Неспроможність поляків здобути перемогу над повстанцями; укладення Переяславської угоди, за умовами якої проголошувалася амністія учасників повстання, залишалися чинними статті Куруківської угоди, але реєстр збільшувався із 6 до 8 тис. осіб • Відмова Т. Федоровича від угоди з поляками; підписання договору новообраним гетьманом А. Конашевичем-Бутом
Повстання 1635 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Причина — прийняття сеймом Речі Посполитої постанови «Про припинення козацького свавілля» (передбачала будівництво на Дніпрі фортеці Кодак, що мала перешкоджати руху втікачів на Січ і рейдам козаків у верхів'я Дніпра); спорудження фортеці французьким інженером Гійомом Левассером де Бопланом • Зруйнування Кодаку козаками на чолі з І. Сулимою • Оточення Кодаку польськими військами; захоплення І. Сулими загоном реєстровців, які проникли у фортецю, його страта у Варшаві
Повстання 1637—1638 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Причина — «чистка» козацтва польським гетьманом М. Потоцьким (у реєстрі залишилися лише ті козаки, за яких ручалися місцеві старости) • Ватажок повстанців — Павло Бут (Павлюк) • Грудень 1637 р. — поразка повстанців під Кумейками; страта П. Бута та інших козацьких лідерів у Варшаві • Весна 1638 р. — продовження боротьби новообраним гетьманом нерєстрового козацтва Яковом Острианином (Острианицею)

Повстання 1637—1638 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Квітень 1638 р. — перемога Я. Острянина під Говтвюю • Травень 1638 р. — поразка повстанців під Лубнами; запеклі бої під Жовнином; перехід частини повстанців на територію Московської держави • Продовження боротьби на чолі з новообраним гетьманом Дмитром Гуною; поразка повстанців
Причини поразок	<ul style="list-style-type: none"> • Стихійність, відсутність ретельної підготовки • Локальність виступів, відсутність єдиного лідера • Схильність старшини та реєстровців до переговорів, а не до рішучих воєнних дій • Перевага польської армії у стратегії та озброєнні
<p>Відстоювання козацтвом своїх станових привілеїв набуло форми національно-визвольної боротьби; висунуті гасла захисту православ'я, звільнення селян від панів і території українських земель від польської влади забезпечили підтримку повстанців більшістю населення</p>	

«Ординація Війська Запорозького» 1638 р.

- 1638 р. — оголошення польським гетьманом М. Потоцьким на раді реєстрового козацтва «Ординації Війська Запорозького, яке перебуває на службі Речі Посполитої», що передбачала:
 - скасування всіх прав і привілеїв реєстровців
 - заборону обирати на посаду гетьмана представника козацтва; призначення королівського комісара реєстру, який зосереджував у своїх руках усю судову й військову владу
 - скасування виборності старшини й козацького судочинства
 - скорочення реєстру до 6 тис. козаків
 - заборону міщанам і селянам вступати до козаків

РОЗДІЛ III. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII ст.

Передумови і причини Національно-визвольної війни середини XVII ст. Богдан Хмельницький

Національно-визвольна війна середини XVII ст. — збройна боротьба українського народу за визволення від польськокошляхетського панування, яку очолив Б. Хмельницький

Передумови й причини	<ul style="list-style-type: none"> • Ускладнення ситуації в соціально-економічній сфері (закріпачення селян, погіршення становища міщан, реєстрових козаків тощо) • Незадоволення різних верств населення швидким зростанням земельних володінь польських магнатів та шляхти • Посилення національно-релігійних утисків українців (відсутність власної державності, колонізація, покатоличення) • Набуття козацтвом політичного лідерства в українському суспільстві, незважаючи на обмеження, що накладалися на нього згідно з умовами «Ординації...» 1638 р. • Слабкість вищої державної влади Речі Посполитої (короля й сейму), яка не могла контролювати дії польських магнатів і шляхти на українських землях
----------------------	---

Характер	Національно-визвольний, релігійний та соціальний
Рухійна сила	Козаки, міщани, селяни, православне духовенство, частина дрібної української шляхти
Лідер	Богдан Хмельницький
Сподвижники	І. Богун, К. Бурлай, І. Гирия, М. Гладкий, Ф. Джеджалій, М. Кривоніс, І. Виговський, А. Жданович
Привід	Особиста образа Б. Хмельницького з боку польського шляхтича Д. Чаплинського, який пограбував та зруйнував родинний хутір Б. Хмельницького Суботів, забрав його дружину та жорстоко побив малолітнього сина; бездіяльність суду й короля, до яких звертався Б. Хмельницький
<p>Наприкінці 40-х рр. XVII ст. унаслідок політики Речі Посполитої на українських землях з'явилася велика кількість незадоволених серед різних верств суспільства, що створило передумови до початку національно-визвольної боротьби; лідером повстанців став Б. Хмельницький, який разом зі своїми сподвижниками згуртував український народ для боротьби за свої права і свободи</p>	

Підготовка й початок війни. Козацько-кримський союз

- Січень 1648 р. — оволодіння військами Б. Хмельницького Запорозькою Січчю; обрання його гетьманом Війська Запорозького
- Звернення з універсалами до українців із закликом вступати до козацького війська для боротьби проти польського панування
- Налагодження виробництва пороху, купівлі зброї та набоїв
- Порозуміння з реєстровцями, які вирішили підтримати повстанців
- Встановлення контактів із повстанськими загонами в різних частинах українських земель
- Березень 1648 р. — укладення договору про воєнно-політичний союз із кримським ханом Іслам-Гіреєм III, відповідно до якого на допомогу українським козакам хан направив 6 тис. татарських кіннотників
- Кінець квітня 1648 р. — виступ проти Б. Хмельницького 18-тисячного польського війська (із них 6 тис. осіб — реєстрові козаки) на чолі з коронним гетьманом М. Потоцьким

Події 1648–1649 рр.

5—6 травня 1648 р.	Битва на Жовтих Водах: облога польського табору козаками; перехід реєстровців на бік повстанців; розгром польського війська; полонення татарами пораненого С. Потоцького (помер дорогою до Криму)
16 травня 1648 р.	Битва під Корсунем: прийняття Б. Хмельницьким рішення про нанесення удару по основних силах коронного та польного гетьманів; улаштування козаками на чолі з М. Кривоносом засідки; прорив козацько-татарським військом оборони; поразка поляків
11—13 вересня 1648 р.	Битва під Пилявцями: перемога об'єднаного українсько-татарського війська, яка стала ключовою подією у визволенні з-під польського панування західноукраїнських земель

26 вересня — 16 жовтня 1648 р.	Облога Львова: вимога гетьмана капітулювати й видати козакам Я. Вишневецького, О. Конецпольського та ін.; зняття облоги після сплати львів'янами викупу для розрахунку з ординцями
28 жовтня — 14 листопада 1648 р.	Облога Замостя, яка завершилася укладенням перемир'я з Польщею через складне становище армії (нестача гармат, набоїв і харчів, загальна втома, епідемія чуми): припинялися воєнні дії, козакам поверталися їх вольності, учасники повстання підлягали амністії
Червень — серпень 1649 р.	Збаразько-Зборівська кампанія: облога Б. Хмельницьким Збаража, куди відступила польська армія; вирушення з Варшави головного польського війська на чолі з королем Яном Казимиром на допомогу оточеним; відхід основної частини козацького війська з-під Збаража назустріч королю; несподівана атака польського війська під Зборовом, у результаті чого воно опинилося в оточенні й зазнало поразки
Перемоги, здобуті Б. Хмельницьким під час воєнної кампанії 1648 р., засвідчили полководницький талант гетьмана; підсумком Збаразько-Зборівської кампанії 1649 р. стало визнання польською стороною автономного статусу козацької України	

Зборівський договір	
Дата	8 серпня 1649 р.
Передумови	Ведення переговорів за посередництва кримського хана Іслам-Гірея
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Перехід під владу гетьмана Брацлавського, Київського та Чернігівського воєводств; виведення із цієї території польських військ • Підтвердження прав і привілеїв Війська Запорозького • Реєстр — 40 тис. осіб; повернення не включених до нього козаків під владу панів; оголошення амністії учасникам війни • Повернення шляхті маєтків, які були розташовані на підвладній гетьману території, а її піддані мали виконувати колишні повинності • Обіцянка надати місце в сенаті київському православному митрополиту; розгляд на найближчому сеймі питання про ліквідацію церковної унії
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Невідповідність договору фактичним успіхам війни • Піднесення ідеї української державності • Незадоволення сторін умовами договору: початок антигетьманських виступів селян і міщан, які не потрапили до реєстру; наміри польського сейму силою розв'язати козацьке питання (протягом 1650 р. велася підготовка до війни з Гетьманщиною)

Воєнно-політичні події 1651–1653 рр.	
18—30 червня 1651 р.	Битва під Берестечком: поразка козацького війська через паніку татар; оточення української армії; виведення частини війська завдяки рішучим діям І. Богуна; втрати козаків — понад 30 тис. воїнів

18 вересня 1651 р.	<ul style="list-style-type: none"> Укладення Білоцерківського договору, який передбачав: <ul style="list-style-type: none"> обмеження території Гетьманщини лише Київським воєводством; повернення до Брацлавського й Чернігівського воєводств польської адміністрації скорочення реєстру до 20 тис. осіб повернення магнатам і шляхті їхніх маєтків; позареєстрові особи поверталися до своїх панів підпорядкування гетьмана королю; позбавлення його права дипломатичних відносин з іншими державами; зобов'язання розірвати союз із Кримським ханством заборона польським військам розміщуватися на території Київського воєводства визнання за гетьманом права призначати генеральну старшину й полковників за згодою короля збереження прав і привілеїв православної церкви
22—23 травня 1652 р.	<p>Битва під Батогом (завершилася повним розгромом польської армії; загинуло близько 10 тис. поляків, у тому числі М. Калиновський); вимога Б. Хмельницького відновити Зборівський договір</p>
11 жовтня — 5 грудня 1653 р.	<p>Облога Жванця, у якому поляки розмістили укріплений табір (близько 10 тис. осіб загинули від голоду, холоду й хвороб); початок поляками переговорів про мир</p>
5 грудня 1653 р.	<ul style="list-style-type: none"> Укладення Кам'янецької угоди — кримсько-польської усної домовленості між Іслам-Гіреєм та Яном Казимиром, яка передбачала: <ul style="list-style-type: none"> припинення воєнних дій сплату поляками викупу кримському хану Заява Б. Хмельницького про необхідність повного розриву з Річчю Посполитою
<p>Битва під Берестечком стала гірким, але повчальним уроком для Б. Хмельницького; подальші успіхи гетьмана (зокрема, перемога в битві під Батогом) продемонстрували велику волю й значний організаторський талант діяча</p>	

Молдавські походи

Мета	<ul style="list-style-type: none"> Позбавлення поляків можливості використати територію Молдавії як плацдарм для наступу на українські землі; спроба домогтися якнайбільшої політичної ізоляції Речі Посполитої Встановлення добросусідських відносин між Молдавським князівством і Гетьманщиною; зміцнення становища Гетьманщини
Перший похід (серпень-вересень 1650 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Узяття козаками столиці Молдавії — міста Ясси Укладення союзу між Б. Хмельницьким і молдавським господарем В. Лупу: В. Лупу відмовлявся від допомоги Речі Посполитій, що мало підкріплюватися шлюбом його дочки Розанди й сина гетьмана Тимоша Відмова В. Лупу від своїх зобов'язань після поразки під Берестечком

Другий похід (липень-серпень 1652 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Відновлення українсько-молдавського союзу після перемоги козаків під Батогом Весілля Розанди й Тимоша
Третій похід (квітень-травень 1653 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Квітень 1653 р. — втрата В. Лупу престолу внаслідок державного перевороту; звернення по допомогу до Б. Хмельницького Спрямування гетьманом до Молдавії 8-тисячного загону козаків на чолі з Т. Хмельницьким Повернення влади В. Лупу, який умовив Тимоша на похід проти Валахії, що завершився поразкою та став приводом до створення антиукраїнської коаліції Речі Посполитої, Валахії і Трансильванії
Четвертий похід (серпень-вересень 1653 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Липень 1653 р. — чергова втрата влади В. Лупу Серпень-вересень 1653 р. — спрямування за наказом гетьмана на допомогу В. Лупу 6-тисячного загону на чолі з Т. Хмельницьким Завершення походу поразкою; облога козаків у Сучавській фортеці; поранення й смерть Т. Хмельницького; капітуляція козаків
<p>Завдяки молдавським походам Б. Хмельницький прагнув зміцнити становище своєї держави в тогочасній Європі, але молдавський напрямок політики Б. Хмельницького не дав бажаних результатів</p>	

Українська козацька держава — Військо Запорозьке

Програма побудови Української козацької держави	<p>Оприлюднення програми на переговорах із польськими комісарами в Переяславі (лютий 1649 р.) і московським посольством Г. Унковського в Чигирині (квітень 1649 р.): «Я... виб'ю з лядської неволі весь народ руський. А що перше я воював за шкodu і кривду свою, тепер буду воювати за нашу віру православну»</p>
Політичний устрій	<ul style="list-style-type: none"> Офіційна назва — Військо Запорозьке, неофіційна — Гетьманщина Політичний устрій Війська Запорозького середини XVII ст.: Загальна (Генеральна) військова рада; гетьман; Старшинська рада та рада при гетьмані; генеральний уряд; полкові уряди; сотенні уряди; міські й сільські козацькі отамани
Адміністративно-територіальний устрій	<ul style="list-style-type: none"> Територія — Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства (за умовами Зборівського договору); столиця — Чигирин Запровадження полково-сотенного устрою: полки були адміністративно-територіальними одиницями й одночасно підрозділами козацького війська; у 1649 р. — сім полків на Лівобережжі й дев'ять — на Правобережжі; кількість полків змінювалася відповідно до військово-політичної ситуації Поділ полків на сотні Територія Запорозької Січі — окрема адміністративна одиниця

Українське військо	<ul style="list-style-type: none"> • Створення війська на організаційних засадах Запорозької Січі • Основний склад — реєстрові та запорозькі козаки • Основа армії — піхота, оснащена вогнепальною зброєю • Поповнення внаслідок нестачі власної кінноти татарською • Створення артилерії: використання гармат, захоплених у визволених містах, та налагодження виготовлення гармат у Ніжині • Створення підрозділів розвідки, фортифікаційної та прикордонної служб, загонів варті тощо
Фінанси	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація старих державних податків і введення нових • Основні джерела поповнення скарбниці — податки, торгові мита, доходи від промислів та із земельного фонду • 1654 р. — запровадження посади генерального підскарбія, який опікувався бюджетною сферою, податковою та митною системами
Судочинство	<ul style="list-style-type: none"> • Знищення станових судів • Вища судова інстанція — Генеральний військовий суд, до якого входили два генеральні судді та судовий писар; розгляд скарг на рішення судів нижчих інстанцій; створення полкових та сотенних судів; козацьким судам підлягали не лише козаки, але й шляхтичі, міщани та селяни • Діяльність у містах із магдебурзьким правом судів магистратів • Розгляд справ духовенства в церковних судах
Зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Зміцнення міжнародного становища козацької України, яка підтримувала дипломатичні відносини з Кримським ханством, Туреччиною, Молдавським князівством, Московською державою, Трансильванією • Визнання Гетьманщини Венецією, Валахією, Швецією тощо

Соціально-економічні реформи

- Здобуття селянами особистої свободи та права на володіння землею; сплата селянами за володіння землею державі фіксованого податку — чиншу
- Повстання селян, які жили на приватних землях, що за Зборівським договором мали виконувати всі ті повинності, що й до початку війни
- Підтримка урядом інтересів козацтва: особи, занесені до реєстру, та їхні родини звільнялися від кріпацтва й отримували права вільно жити в містах і селах, володіти землею, мати власне козацьке самоврядування й судочинство
- Провідне місце старшини

Українсько-московський договір 1654 р.

Передумови укладення	<ul style="list-style-type: none"> • Кінець 1653 р. — загострення кризових явищ у Гетьманщині, викликаних тривалою війною: <ul style="list-style-type: none"> • зменшення кількості населення на 30—40 % • масове переселення українців з охоплених війною територій на Лівобережжя, Слобожанщину, до Московії та Молдавії • занепад сільського господарства, ремесел, промислів і торгівлі
----------------------	--

Передумови укладення	<ul style="list-style-type: none"> • значне погіршення зовнішньополітичної ситуації (формування антиукраїнської коаліції Речі Посполитої, Валахії, Трансильванії та Молдавії) • Підготовка Речі Посполитої до продовження війни з Гетьманщиною; пошук Б. Хмельницьким держави-протектора (захисника) Гетьманщини • 1 жовтня 1653 р. — рішення Земського собору в Москві про прийняття Війська Запорозького під зверхність Московської держави й початок війни проти Речі Посполитої
Переяславська рада (8 січня 1654 р.)	<ul style="list-style-type: none"> • Вирішення питання про прийняття протекції московського царя • Відсутність єдності при ухваленні рішення: частина козаків виступала проти союзу з Москвою та схилилася до заступництва Туреччини; відмова скласти присягу на вірність московському царю полковником І. Богуном, І. Сірком, керівництвом української церкви на чолі з митрополитом С. Косовим • Улагодження конфлікту завдяки авторитету Б. Хмельницького
Березневі статті	<ul style="list-style-type: none"> • Березень 1654 р. — оприлюднення тексту українсько-московської угоди під назвою Березневі статті: <ul style="list-style-type: none"> • визнання Гетьманщиною протекторату московського царя • збереження козаками всіх прав та вольностей • кількість реєстру — 60 тис. осіб • збирання податків українськими урядниками, що мали передавати їх до царської скарбниці • обрання гетьмана й старшини козаками на раді • дозвіл гетьману підтримувати відносини з іншими державами лише з відома царя, заборона відносин із польським королем і турецьким султаном • збереження в містах самоуправління • підтвердження права київського митрополита та всього духовенства на їхні маєтності • розташування в Києві та на кордонах з Річчю Посполитою російських військових залог • зобов'язання московського уряду навесні 1654 р. вступити у війну з Річчю Посполитою • організація спільних українсько-московських походів у разі нападів татар на українські землі
<p>Українсько-московська угода 1654 р. формально визначила перехід Гетьманщини під протекторат Москви, закріпила відокремлення Війська Запорозького від Речі Посполитої та визнання його окремою державою; Березневі статті зробили можливим довести війну з Річчю Посполитою до перемоги, але водночас відкрили шлях до московського просування на українські землі</p>	

Воєнно-політичні події 1654–1655 рр.	
Січень 1654 р.	Розрив Московською державою дипломатичних відносини із Річчю Посполитою та вступ у війну з нею на боці Гетьманщини
Лютий 1654 р.	Вторгнення 20-тисячного польського війська на Поділля та Брацлавщину; облога поляками міста Немирів; відмова жителів здатися в полон; знищення його поляками

Березень 1654 р.	Розгортання воєнних дій на території Брацлавщини, Волині, Поділля; облога Умані польськими військами (не мала успіху)
Червень— вересень 1654 р.	Звільнення українською армією під командуванням І. Золотаренка півдня Білорусії; укладення Кримським ханством союзу з Річчю Посполитою («Вічний договір»)
Жовтень— листопад 1654 р.	Вступ 30-тисячного польського війська на чолі з коронним гетьманом С. Потоцьким на Поділля
Грудень 1654 р.	Вторгнення на українські землі хана Менглі-Гірея з 20-тисячним військом татар, яке приєдналося до польської армії
19—21 січня 1655 р.	Битва під Охматовим (Дрижипільська битва), у якій жодна зі сторін не здобула переваги, але й не мала сил продовжувати воєнні дії; зупинення просування польсько-татарського війська в глиб українських земель
19 вересня 1655 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Облога Львова українсько-московською армією; захоплення Ярослава, Любліна, Яворова, Янова та інших міст; зняття облоги Львова через невдоволення шведського короля Карла X, який розпочав війну проти Речі Посполитої • Ускладнення становища козацького війська через вторгнення татарської армії на Поділля
Листопад 1655 р.	Поразка татар від українсько-московської армії під Озерною; укладення Мехмед-Гіреєм угоди з Б. Хмельницьким про невтручання Кримського ханства в боротьбу Гетьманщини та Московії з Річчю Посполитою, відновлення українсько-татарського союзу та заборону татарам здійснювати напади на українські й московські землі
<p>Воєнна кампанія 1654—1655 рр. виявилася дуже важкою для української армії. Її перебіг упевнив Б. Хмельницького в тому, що жоден із його союзників не підтримує зміцнення Української гетьманської держави</p>	

Віленське перемир'я

Перед- умови	Загострення суперечностей між Московською державою та Швецією через Прибалтику, що призвело до війни між ними; обтяжливість війни на два фронти для московського уряду змусила його прийняти пропозицію Речі Посполитої про перемир'я
Дата	24 жовтня 1656 р.
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Припинення воєнних дій між Московською державою та Річчю Посполитою • Спільні воєнні дії обох держав проти Швеції • Отримання московським царем Олексієм Михайловичем можливості бути обраним польським королем після смерті Яна Казимира

Зміст	<ul style="list-style-type: none"> Визначення території Гетьманщини умовами Білоцерківського договору в межах Київського воєводства; у разі обрання царя королем Речі Посполитої Гетьманщина залишалася в її складі
<p>Нехтування Московською державою інтересами Гетьманщини викликало невдоволення гетьмана та старшини, які в укладенні Віленського перемир'я вбачали порушення умов Березневих статей 1654 р.; Б. Хмельницький активізував зусилля з укладення воєнно-політичного союзу зі Швецією та Трансильванією, спрямованого проти Речі Посполитої і Кримського ханства</p>	

Українсько-шведсько-трансильванський союз	
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Зміна зовнішньополітичної орієнтації Гетьманщини через підписання російсько-польського Віленського перемир'я, яке Б. Хмельницький сприйняв як нехтування державними інтересами Української гетьманської держави Розгортання роботи гетьманського уряду щодо створення нової антипольської коаліції
Розгортання воєнних дій	<ul style="list-style-type: none"> Грудень 1656 р. — початок спільних воєнних дій проти Речі Посполитої, Гетьманщини та Трансильванії: перехід Карпат трансильванським князем Дьєрдем II Ракоці із 30-тисячним військом і розгортання воєнних дій у Галичині Початок 1657 р. — відправлення на допомогу князю козацького корпусу під керівництвом А. Ждановича, а згодом ще кількох полків на чолі з І. Богуном; здобуття об'єднаними військами Перемишля, Кракова, Варшави, Любліна та Берестя Літо 1657 р. — погіршення становища союзницьких військ через розгортання широкого визвольного руху в Польщі, напад Данії на Швецію, прибуття до Польщі кримського хана з військом тощо Початок переговорів Дьєрдем II Ракоці з польським командуванням і капітуляція трансильванської армії; повернення козацького війська додому
<p>Поразка українсько-шведсько-трансильванського походу унеможливила здійснення плану гетьмана об'єднати українські землі в межах однієї держави</p>	

РОЗДІЛ IV. КОЗАЦЬКА УКРАЇНА наприкінці 50-х рр. XVII — на початку XVIII ст.

Гетьман Іван Виговський (1657–1659 рр.). Початок Руїни	
Внутрішня та зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> Вересень 1657 р. — обрання І. Виговського гетьманом до досягнення повноліття Ю. Хмельницьким; жовтень 1657 р. — призначення його повноправним гетьманом Підтримка козацької старшини й шляхти, незважаючи на інтереси простих козаків, селян і міщан

<p>Внутрішня та зовнішня політика</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Боротьба з антигетьманськими виступами, яким сприяла Московська держава: жовтень 1657 р. — козацькі заворушення на чолі з кошовим отаманом Я. Барабашем та полтавським полковником М. Пушкарем; використання для придушення повстання кримських татар, яким як винагорода було дозволено брати ясир на Полтавщині; загибель у результаті протистояння близько 50 тис.; початок громадянської війни (цей період отримав назву Руїна), оскільки під час громадянської війни були спустошені українські землі й розпочався їх занепад • Продовження зовнішньополітичного курсу Б. Хмельницького: підтримка союзницьких відносин зі Швецією та Трансильванією, Кримським ханством і Московською державою • Докорінна зміна зовнішньополітичних орієнтирів через подвійну політику Московської держави щодо Гетьманщини; початок переговорів про повернення козацької України до складу Речі Посполитої
<p>Гадацька угода (16 вересня 1658 р.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Входження Гетьманщини в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств під назвою Руське князівство до складу Речі Посполитої на федеративних засадах • Обрання короля представниками всіх трьох держав • На чолі Руського князівства — гетьман, якого затверджував король; гетьман обирався довічно • Заборона гетьману підтримувати будь-які зв'язки з іншими державами • Заборона польським і литовським військам перебувати на території українських земель • Кількість козацького реєстру — 30 тис. осіб • Скасування церковної унії; надання православним ієрархам місць у сенаті • Дозвіл на заснування двох академій та необмеженої кількості гімназій, шкіл, друкарень • Повернення польських феодалів на українські землі, відновлення великого землеволодіння, кріпацтва, повинностей і податків селян та міщан, що існували до 1648 р. <p>Гадацька угода не знайшла підтримки в більшій частині населення</p>
<p>Українсько-московська війна 1658—1659 рр. Конотопська битва</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Невдоволення московським урядом умовами Гадацької угоди; підтримка противників гетьмана • Осінь 1658 р. — наступ московського війська на українські землі; перехід частини лівобережних козацьких полків на бік царя; військова підтримка І. Виговського поляками й татарами • 8—9 липня 1659 р. — Конотопська битва: І. Виговський вщент розгромив 100-тисячну московську армію • Розгортання руху проти влади І. Виговського, який підтримали Я. Сомко, В. Золотаренко, І. Богун, І. Сірко, І. Брюховецький та ін. • Подальше просування московських військ на українські землі
<p>Козацька старшина на чолі з І. Богуном, невдоволена політикою І. Виговського, об'єдналася навколо Ю. Хмельницького, якого невдовзі було висунуто на гетьманство</p>	

Гетьман Юрій Хмельницький (1659–1663 рр.). Розкол Гетьманської держави

- 1659 р. — підписання Переяславських статей із Московською державою, які передбачали:
 - позбавлення старшини права переобирати гетьмана без дозволу царя
 - втрату гетьманом права самостійно призначати, звільняти чи засуджувати до страти старшину й полковників
 - розміщення московського війська в Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві та Умані
 - підпорядкування Київської митрополії московському патріарху
 - заборону українському уряду підтримувати дипломатичні відносини з іншими державами й організувати військові походи без дозволу Москви
- **Переяславські статті викликали глибоке обурення в більшості козаків**
- 1660 р. — Чуднівська кампанія, під час якої польсько-татарська армія завдала поразки українсько-московській; перехід Ю. Хмельницького на бік поляків і підписання Слободищенського трактату, укладеного на основі Гадацької угоди, але з певними змінами:
 - видучення статті про Руське князівство
 - зобов'язання гетьмана надавати військову допомогу Речі Посполитій у її війнах з іншими державами
 - підтвердження заборони гетьману на самостійну зовнішню політику
 - повернення польській шляхті й магнатам усіх маєтностей на українських землях

Підписання Слободищенського трактату призвело до розколу українського суспільства: угоду було схвалено козацькою радою на Правобережжі, але лівобережні полки відмовилися підтримати її та визнали владу Москви; Ю. Хмельницький, зневірившись у можливості об'єднати під своєю булавою всі українські землі, наприкінці 1662 р. зрікся гетьманства

Гетьман Павло Тетеря (1663–1665 рр.)

- Обрання гетьманом Правобережної України після розколу Гетьманщини
- Чітка пропольська орієнтація
- Спроба об'єднати Гетьманщину: жовтень 1663 р. — вторгнення на Лівобережну Україну польського війська на чолі з королем Яном Казимиром, татар і правобережних козацьких полків під проводом П. Тетері; поразка походу
- Відсутність значної підтримки українського населення
- Відновлення польською шляхтою старих порядків на Правобережжі, що призвело до антипольського повстання; жорстоке протистояння, яке закінчилося втечею П. Тетері до Польщі

Гетьман Іван Брюховецький (1663–1668 рр.)

- Обрання гетьманом Лівобережної України після розколу Гетьманщини
- Чітка промосковська орієнтація
- Листопад 1663 р. — підписання із царським урядом Батуринських статей, які передбачали:
 - зобов'язання забезпечувати продовольством московські гарнізони, розташовані на території українських земель
 - зобов'язання повертати московських утікачів
 - заборону українським купцям торгувати в Московській державі вином і тютюном через панування царської монополії на ці товари
 - заборону продажу хліба на Правобережжя й кримським татарам
 - складення переліку всіх козаків, міщан і поселян із зазначенням розмірів їхніх земельних володінь

- Вересень 1665 р. — підписання нових Московських статей, за умовами яких:

- українські землі й міста оголошувалися володіннями московського царя, а з їх населення (за винятком козаків) стягувалися податки на користь царської скарбниці
- вибори гетьмана відбувалися в присутності московських представників, а гетьманські клейноди новообраний гетьман отримував від царя
- заборонялися дипломатичні відносини гетьмана з іншими державами
- Київську митрополію мав очолити московський ставленник
- гетьман позбавлявся повноважень надавати українським містам самоврядування (це право отримав цар)
- збільшувалася кількість московських гарнізонів, які розміщувалися в усіх основних містах, а повноваження московських воєвод значно зростали

На Лівобережжі спалахнуло антимосковське повстання; І. Брюховецький, невдоволений московським підданством, оголосив про розрив із Москвою; невдовзі з більшої частини Лівобережної України було вигнано царських воєвод; спалахнуло повстання і на Слобожанщині, очолюване І. Сірко

Андрусівське перемир'я

Дата	30 січня 1667 р.
Сторони, що уклали	Московська держава та Річ Посполита
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Укладення перемир'я між Московією та Польщею на 13,5 року • Закріплення поділу українських земель: <ul style="list-style-type: none"> • Правобережна Україна (без Києва) відійшла до Польщі • Лівобережжя та тимчасово Київ (на два роки) залишилися за Московією • Запорозжя мало визнавати владу обох держав
Наслідки	Річ Посполита й Московська держава формально закріпили поділ українських земель; перемир'я стало кроком назад на шляху політичного об'єднання Правобережжя й Лівобережжя та призвело до політичного занепаду козацької України

Гетьман Петро Дорошенко (1665–1676 рр.).

Спроби об'єднання Лівобережної та Правобережної Гетьманщини

- 1665 р. — обрання П. Дорошенка гетьманом Правобережної України
- Здійснення дієвих заходів: відбудова міст; відновлення господарства й органів влади; створення 20-тисячного війська сердуків (найманого піхотного війська, яке складалося переважно з козаків)
- Спроба об'єднати українські землі за допомогою Кримського ханства: 1667 р. — організація спільного з татарами Західного походу, який зазнав поразки через свавілля татар, що брали ясир і грабували; остаточний зрив плану П. Дорошенка через похід на Крим І. Сірка із запорожцями
- 1667 р. — підписання П. Дорошенком Підгаєцького договору з поляками, за умовами якого визнавалося підданство короля, а польській шляхті дозволялося повернутися до своїх маєтків на території українських земель
- 1668 р. — вступ П. Дорошенка на Лівобережжя; проголошення його гетьманом усїєї козацької України (після вбивства козаками І. Брюховецького)

- Вторгнення на Брацлавщину польських підрозділів (П. Дорошенко повернувся на Правобережжя, а на Лівобережжі залишив наказним гетьманом Д. Многогрішного)
- Боротьба зі ставлеником Запорозжя П. Суховієм, який був проголошений гетьманом за підтримки Кримського ханства
- 1669 р. — Корсунська угода: визнання Правобережною Гетьманщиною протекторату Османської імперії; виступ проти такого рішення запорожців, які знову проголосили гетьманом П. Суховія; розгортання запеклої боротьби, у якій П. Суховій зазнав поразки
- 1669 р. — проголошення частиною козаків гетьманом уманського полковника М. Ханенка; 1670 р. — підписання ним Острозьких статей, які передбачали:

- повернення козаків під зверхність польського короля
- відмову козаків від будь-яких відносин з іншими державами
- збереження давніх козацьких вольностей
- проголошення «поваги на вічні часи» до православного духовенства
- Запекла боротьба за Правобережжя, до якої додалося військово суперництво за цей регіон Польщі, Московії та Туреччини
- Визнання польським урядом правобережним гетьманом М. Ханенка, який влітку 1671 р. розпочав воєнні дії проти П. Дорошенка; захоплення Я. Собеським Брацлавщини
- 1672 р. — виступ на боці П. Дорошенка Туреччини, яка вимагала від Польщі передати їй Західне Поділля; низка поразок польського війська; підписання поляками з Османською імперією Буцацького договору, за умовами якого:
 - Річ Посполита визнавала існування Української козацької держави під протекторатом турецького султана в межах Брацлавщини та Південної Київщини
 - Західне Поділля переходило під владу Туреччини, а решта Правобережжя (Північна Київщина) залишалася під польською владою
 - Польща зобов'язувалася сплачувати данину

Буцацький мир засвідчив помилковість політики П. Дорошенка, який у боротьбі за об'єднання українських земель розраховував на підтримку Туреччини

- 1674 р. — узяття 70-тисячним українсько-московським військом основних міст Правобережжя; обрання на Старшинській раді в Переяславі І. Самойловича гетьманом «обох боків Дніпра»; прихід на допомогу П. Дорошенку турків і татар, які змусили українсько-московське військо відступити
- 1676 р. — укладення польським королем Я. Собеським з Османською імперією Журавненського договору, який передбачав:

- визнання Польщею за Туреччиною Поділля, а за П. Дорошенком — більшої частини Правобережжя, крім Білоцерківського й Паволоцького полків
 - скасування щорічної данини Туреччині, яку мала сплачувати Польща
 - Рішення П. Дорошенка про відмову від турецького протекторату
 - 1675 р. — зречення гетьманства П. Дорошенком на козацькій раді в Чигирині
- П. Дорошенко, ставши гетьманом Правобережжя, розгорнув рішучу боротьбу за возз'єднання Української козацької держави, однак цей успіх був нетривалим**

Гетьман Дем'ян Многогрішний (1669–1672 рр.)

- Березень 1669 р. — обрання гетьманом Лівобережної України
- Підписання Глухівських статей, які передбачали певні поступки царського уряду, занепокоєного розмахом антимосковських настроїв:
 - перебування московських військ лише в п'яти містах — Київ, Переяслав, Ніжин, Чернігів, Остер; обмеження їхніх функцій військовими справами

- збирання податків із місцевого населення гетьманськими урядниками
- право гетьмана на створення війська компанійців (найманих підрозділів кінноти, що виконували переважно поліцейську функцію) кількістю 1 тис. осіб
- заборона гетьману вести зовнішньополітичні справи, але дозвіл на присутність його представників на посольських з'їздах, де вирішувалися питання, пов'язані з козацькою Україною
- обмеження переходу селян у козаки
- заборона українцям торгувати тютюном і горілкою в московських містах
- Перенесення гетьманської резиденції до Батурина, у якому розміщувалися московські війська
- Намагання Д. Многогрішного віддалитися від Москви:
 - курс на відновлення прав козацької України часів Б. Хмельницького
 - відновлення зв'язків із П. Дорошенком; надання йому військової допомоги
 - позбавлення посад багатьох промосковськи налаштованих старшин (1672 р. — сфабрикована справа про «зраду» гетьмана)
- Арешт Д. Многогрішного та його соратників; заслання гетьмана до Сибіру
- Поступки царського уряду мали тимчасовий характер

Гетьман Іван Самойлович (1672–1687 рр.)

- 1672 р. — призначення новим гетьманом Лівобережжя І. Самойловича
- Ухвалення Конотопських статей, які містили нові обмеження влади гетьмана:
 - позбавлення права гетьмана звільняти з посад і здійснювати суд над старшиною без ради з усією старшиною
 - заборона гетьману писати до іноземних государів й особливо до гетьмана П. Дорошенка без дозволу царя та Старшинської ради
 - скасування необхідності присутності представників гетьмана на з'їзді послів при обговоренні справ, пов'язаних із козацькою Україною
- 1686 р. — підпорядкування Київської православної митрополії Московському патріархату
- Намагання возз'єднати козацьку Україну силою, спираючись на московські війська; 1678–1679 рр. — організація «Великого згону» — примусового переселення українців із Правобережжя на Лівобережжя з метою вичерпати сили противників і зруйнувати господарство підвладної П. Дорошенку території
- Рішуча протидія Запорозької Січі, яка намагалася бути самостійною політичною силою
- Створення інституту «бунчукових товаришів», до якого належали діти старшини, які становили найближче оточення гетьмана та готувалися в майбутньому обійняти керівні посади
- Сприяння становленню старшинського землеволодіння
- Невдоволення старшини жадобою та здирництвом гетьмана
- Занепокоєння царського уряду прагненням І. Самойловича одноосібної влади
- 1687 р. — спільний Кримський похід 150-тисячного російського та 50-тисячного козацького війська на чолі з князем В. Голіциним і гетьманом І. Самойловичем; завершення походу поразкою та звинуваченням у цьому І. Самойловича, що стало приводом до позбавлення його гетьманства; арешт за доносом старшини

Намагання І. Самойловича відновити єдність українських земель за сприяння Московії не мали успіху

Гетьман Юрій Хмельницький (1677–1681 рр.). Чигиринські походи

- 1677 р. — вручення Ю. Хмельницькому султаном Мехмедом IV гетьманської булави, щоб таким чином утримати Правобережжя під своїм протекторатом
- Гетьманська резиденція — Немирів; встановлення контролю над гетьманом, який здійснював турецький паша з Кам'янця-Подільського
- Участь спільно з турецько-татарською армією в Чигиринських походах із метою встановлення контролю над Правобережною Україною:
 - 1677 р. — перший Чигиринський похід: облога міста 100-тисячною турецько-татарською армією (тривала три тижні); відправлення на допомогу гарнізону Чигирин 57-тисячного українсько-московського війська на чолі з князем Г. Ромодановським і гетьманом І. Самойловичем; зняття облоги та відступ турків
 - 1678 р. — другий Чигиринський похід: узяття міста 200-тисячною турецько-татарською армією після місячної облоги; зруйнування міста турками; відхід українсько-московських військ на Лівобережжя (турки не переслідували їх і відступили з території українських земель)
- 1681 р. — позбавлення Ю. Хмельницького гетьманської булави після підписання Бахчисарайського договору; страта гетьмана турками в Кам'янці-Подільському; припинення існування Правобережної Гетьманщини

Захопити все Правобережжя турки не змогли; Чигиринські походи остаточно спустошили Правобережжя, а знищення козацької столиці стало тяжкою втратою для українців

Бахчисарайський мир

Передумови	Закріплення Османською імперією за собою Поділля й більшої частини Правобережжя, крім північної Київщини після підписання з поляками Журавненського миру (1676 р.) і розорення Чигирин
Дата	13 січня 1681 р.
Сторони, що уклали	Московська держава та Османська імперія
Зміст	<ul style="list-style-type: none">• Термін дії договору — 20 років• Встановлення кордону між державами по Дніпру• Визнання Лівобережної України, Києва з навколишніми містами та Запорозжжя за Московією, а Південної Київщини й Поділля — за Туреччиною• Зобов'язання сторін не споруджувати й не відбудовувати укріплення між Південним Бугом і Дніпром та не заселяти ці землі• Дозвіл татарським ордам вільно кочувати в південноукраїнських степах, а запорозьким козакам та всьому населенню — ловити рибу в Дніпрі, добувати сіль, полювати й пересуватися річками до Чорного моря• Зобов'язання турецького султана та кримського хана не допомагати противникам Московської держави
Наслідки	Інтереси Москви й Стамбула були примирені повним розоренням українських земель між Південним Бугом і Дніпром

«Вічний мир» («Трактат про вічний мир»)

Причини	Намагання Речі Посполитої залучити Москву до боротьби з Османською імперією та закріпити за собою Правобережжя
Дата	6 травня 1686 р.
Сторони, що уклали	Московська держава та Річ Посполита
Зміст	<ul style="list-style-type: none">• Визнання Лівобережжя, Запорожжя й Києва з околицями за Московією, а більшої частини Правобережжя (Північна Київщина й Волинь) — за Польщею• Визнання за Польщею Поділля (за умови відвоювання його в Туреччині)• Зобов'язання залишити незаселеними правобережні землі Подніпров'я, спустошені польськими й турецько-татарськими військами• Зобов'язання поляків забезпечити православному населенню на своїй території вільне віросповідання• Вступ Московії й Польщі у спільний військовий союз, спрямований проти Османської імперії та Кримського ханства
Наслідки	Фактично «Вічний мир» скасовував Бахчисарайський договір між Московією та Туреччиною; для українських земель ця угода означала узаконення на міжнародному рівні їхнього поділу на дві частини

Правобережне козацтво в останній чверті XVII ст.

- 1681 р. — передача турецьким султаном Брацлавщини й Київщини під управління молдавського господаря Георгія III Дуки, який поставив наказним гетьманом Я. Драгича (Драгинича); призначення полковників до колишніх полкових міст і активна колонізаційна політика Я. Драгича
- Усвідомлення польським королем Яном III Собеським, що без відновлення козацького устрою неможливо створити повноцінне військо, яке б могло перешкодити турецько-татарським набігам
- Рішення короля узаконити козацьке військо на Правобережжі:
 - затвердження за козаками вольностей, свобод і привілеїв відповідно до універсалу короля (1684 р.) і сеймової конституції (1685 р.)
 - створення на землях, визначених польською владою, чотирьох козацьких полків, на території яких влада належала полковникам, сотникам та іншим представникам адміністрації
 - поширення на місцях норм звичаєвого та козацького права
 - створення в містах і селах органів козацького самоврядування
 - на чолі козацької адміністрації — наказний гетьман, якого призначав король
- Активна участь відновлених козацьких полків у війні з Туреччиною
- Загострення конфлікту зі шляхтою за земельні володіння через зміцнення козацтва
- 1699 р. — ухвалення польським сеймом рішення про ліквідацію козацького війська на Правобережжі після підписання Карловацького перемир'я між Річчю Посполитою й Османською імперією

Відроджене козацтво відіграло важливу роль у боротьбі проти турецького панування на Правобережжі, узяло активну участь в антитурецькій коаліції, яка зупинила останній великий наступ Османської імперії на Європу

Заселення й розвиток Слобідської України

Слобідська Україна (Слобожанщина) — історична область, яка включала території сучасних Харківської, східної частини Сумської, північні частини Донецької та Луганської областей України; південно-східні частини Воронежської, південно-західні частини Белгородської, південь Курської областей Росії

Колонізація	<ul style="list-style-type: none"> • Друга половини XVI ст. — заселення Слобожанщини, що перебувала під владою московського царя, селянами й козаками з Лівобережної та Правобережної України, які тікали від польсько-шляхетського гноблення • Друга половина XVII ст. — масове переселення на Слобожанщину українського населення, що було пов'язано з добою Руїни • Заселення Слобожанщини московськими служилими людьми, якими управляли царські воеводи
Слобідські козацькі полки	<ul style="list-style-type: none"> • 50-ті рр. XVII ст. — формування царським урядом із-поміж українських переселенців козацьких слобідських полків: Острогозький (Рибинський), Охтирський, Сумський, Харківський, Ізюмський (створений у 1685 р.) для охорони південних кордонів від нападів кримських і ногайських татар • Визнання полків як військовими козацькими підрозділами, так і адміністративно-територіальними одиницями; поділ полків на сотні; склад полкового правління: полковник і полкова старшина — обозний, суддя, осавул, хорунжий, два писарі • Обрання старшини на загальних козацьких радах
Особливості устрою	<ul style="list-style-type: none"> • Звільнення від податків нових поселень — слобод (звідси й назва — Слобідська Україна) • Закріплення прав поселенців царськими жалуваними грамотами; визнання ними влади царя через складання присяги • Існування козацького устрою • Відсутність посади гетьмана • Підпорядкування полковників белгородському воеводі: затвердження обраного полковника белгородським воеводою, якого він подавав на затвердження царю • Довічне обрання полковників, влада яких часто успадковувалася
Господарське життя	<ul style="list-style-type: none"> • Використання царським урядом українських переселенців для господарського освоєння нових земель • Дія права займанщини, за яким кожен поселенець міг володіти такою кількістю землі, яку міг обробити • Спільне користування лісами, луками, річками й озерами • Захоплення громадських угідь козацькою старшиною; перетворення багатой старшини на великих землевласників (родини Ф. Шидловського, Г. Дінця, Г. Кондратьєва та ін.) • Основне заняття населення — сільське господарство • Успішний розвиток ремесел, промислів і торгівлі

Масова колонізація Слобожанщини українським населенням була зумовлена воєнними лихоліттями другої половини XVII ст.

Запорозьке козацтво

- Підпорядкування Січі владі гетьмана при збереженні певної автономії у внутрішніх справах
- Намагання запорозької старшини відігравати самостійну роль у політичному житті, що послаблювало владу гетьмана, погіршувало ситуацію в державі
- Придушення антигетьманських виступів запорожців гетьманами
- Виокремлення Запорожжя після смерті Б. Хмельницького в державне утворення, яке здійснювало самостійну внутрішню й зовнішню політику та лише формально підпорядковувалося гетьману
- Використання царським урядом у власних інтересах протистояння між гетьманами та запорозькою старшиною
- Перебування Січі за умовами Андрусівського перемир'я 1667 р. під контролем Речі Посполитої та Московської держави; фактичне здійснення запорожцями самостійної політики
- Підпорядкування Січі за умовами «Вічного миру» 1686 р. московському царю; заборона запорожцям будь-яких зв'язків із Польщею та Кримським ханством; будівництво для контролю над козаками фортець із московськими залозами

Устрій

- Об'єднання запорожців у курені — військові та адміністративно-господарські одиниці; входження до них юнаків і хлопчиків, які готувалися стати козаками (молодики і джури); на чолі куренів — отамани, яких обирали козаки куреня
- Формування під час воєнних походів із курінних козаків полків і сотень, до яких обирали відповідно полковників і сотників
- Об'єднання запорозьких козаків у Запорозький кіш (Запорозьку Січ), який очолював кошовий отаман
- Здійснення управління на Січі курінними отаманами разом із кошовим; зростання їхньої ролі за умов майже безперервних воєнних дій
- Дотримання традицій козацької демократії та соціальної рівності; діяльність козацьких рад, на яких запорожці розподіляли угіддя між куренями, обирали кошового, писаря, суддю, осавулів та інших старшин

Господарське життя

- Щорічний розподіл між куренями степових угідь, річок та озер
- Основа господарства — скотарство, яким займалися в зимівниках, де утримувалася худоба; розведення великої рогатої худоби, коней, овець
- Розвиток промислів — мисливства, бджільництва, риболовлі
- Нерозвиненість землеробства через постійну воєнну загрозу, відсутність великої кількості робочих рук
- Розвиток ремесел: виготовлення зброї, пороху, ядер для гармат, амуніції, човнів, господарського реманенту тощо
- Важлива роль торгівлі; пролягання через Запорожжя важливих торговельних шляхів; підтримання торговельних відносин із Гетьманщиною, Кримом, Польщею, Московією; вивезення риби, волів, коней, овець, меду; закупівля зерна, солі, зброї тощо
- Додаткове джерело матеріального забезпечення — царська й гетьманська платня грошима, сукном, припасами; воєнна здобич

Іван Сірко (початок XVII ст. — 1680 р.)

- Один із найвідоміших отаманів Запорозької Січі, що здійснив понад 60 переможних битв проти Туреччини та Кримського ханства; звільнення понад 100 тис. бранців
- Виступи проти І. Виговського: організація походу на Акерман, що спричинив розпад українсько-татарського союзу та не дозволив гетьману скористатися результатами перемоги під Конотопом
- Після обрання І. Брюховецького гетьманом вперше став кошовим отаманом
- Підтримка П. Дорошенка в його боротьбі за воз'єднання козацької України після підписання Андрусівського перемир'я, але після рішення прийняти протекторат Туреччини виступив проти нього
- 1667 р. — став полковником Харківського полку та здійснив похід у Крим: розгромив татар біля Кафи, визволивши близько 2 тис. бранців (за результатами цього походу П. Дорошенко втратив татар як союзників)
- Участь у боротьбі за гетьманську булаву після усунення від влади Д. Многogrішного (зазнала невдачі)
- 1672 р. — захоплення в московський полон, засудження та вислання до Сибіру; згодом звільнення через необхідність протистояти турецькій загрози
- Участь у Чигиринських походах 1677 і 1678 рр.: боротьба проти турецько-татарських військ і загонів Ю. Хмельницького
- 1679 р. — останній похід: зруйнування турецьких фортець, що перешкождали виходу козацьких чайок із Дніпра в Чорне море

Гетьманщина за часів Івана Мазепи (1687—1709 рр.)

Внутрішня політика

- Укладення Коломацьких статей:
 - підтвердження козацьких прав і привілеїв; реєстр — 30 тис. осіб
 - заборона гетьману змінювати старшину без дозволу царя
 - заборона гетьману самостійно здійснювати дипломатичні відносини; зобов'язання дотримуватися умов «Вічного миру» (тобто неможливість боротися за владу на Правобережжі)
 - зобов'язання гетьмана надавати за наказом царя козацькі війська для воєнних дій проти Криму й Туреччини
 - розміщення в Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині й Острі московських воевод із залогами, а в столиці Батурині — московського стрілецького полку для контролю над гетьманом
 - внесення положення, за яким Гетьманщина оголошувалася складовою частиною єдиної Московської держави
- Дотримання на першому етапі гетьманування політики добрих відносин із Москвою; засвідчення прихильності Петру I
- Здійснення заходів зі зміцнення особистої влади; основна ставка на козацьку старшину й українську шляхту, прагнення перетворити їх на привілейований соціальний стан
- Зростання великого старшинського та монастирського землеволодіння
- Запровадження панщини для селян (два дні на тиждень); посилення експлуатації селян, козаків і міщан; соціальні суперечності
- Перепис козацького стану, який ускладнив перехід до нього людей з інших суспільних верств; 1698 р. — поділ козаків на спроможних виконувати воєнну службу (виборних) і неспроможних (підпомічників), які мали допомагати виборним у веденні господарства

Внутрішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Один із найважливіших напрямків політики — культурно-просвітницька діяльність: <ul style="list-style-type: none"> • вкладання великих коштів у розвиток української освіти, науки, архітектури, літератури, книгодрукування • спорудження під керівництвом гетьмана 12 храмів («мазепинське бароко»); відновлення храмів княжої доби • зведення нової будівлі Києво-Могилянського колегіуму (1690 р.), Богоявленської церкви Братського монастиря (1698 р.), дзвіниці Софійського собору тощо • розвиток друкарської справи: видання мазепинської доби були одними з кращих книгодруків; гетьман мав власну книгозбірню • опікування Києво-Могилянською колегією, перетворення її на академію (1701 р.); заснування Чернігівського колегіуму (1700 р.)
Зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Будівництво «городків» понад річкою Самарою як опорних пунктів для наступу на Крим і засобів захисту Гетьманщини від набігів татар • 1689 р. — другий Кримський похід під керівництвом П. Голіцина та І. Мазепи, у якому взяло участь 100-тисячне московське військо зі слобідськими й гетьманськими полками; згорання походу через брак продовольства; провал походу • Участь козаків в Азовських походах 1695—1696 рр.: перший похід 1695 р. виявився невдалим за відсутності флоту; здобуття Азова під час другого походу 1696 р. • 30 липня 1700 р. — укладення між Московією та Туреччиною Константинопольського миру, за яким до Росії відходив Азов на 30 років і частина узбережжя Азовського моря; сторонам заборонялося будувати укріплення на кордоні Криму й Гетьманщини; козаки залишали фортеці Кизи-Кермен і Тамань, але отримували право здійснювати промисли до морів
<p>І. Мазепа докладав величезних зусиль для створення еліти козацької держави, усіяко опікувався культурою та освітою, що сприяло духовному розвитку українських земель</p>	

«Паліївщина»

«Паліївщина» — козацько-селянське повстання на Правобережній Україні під проводом фастівського полковника Семена Палія

Лідер	Семен Палій (Гурко)
Період	1702—1704 рр.
Причини	Ухвалення польським сеймом рішення про ліквідацію козацького війська на Правобережжі; наказ розпустити козацькі полки
Перебіг	<ul style="list-style-type: none"> • Початок селянських заворушень на Поділлі та Брацлавщині, згодом поширення повстання на Київщину та Східну Волинь • Перехід на бік повстанців усіх правобережних полків; захоплення козаками Білої Церкви, а згодом Немирова • Вступ на Правобережжя навесні 1704 р. московських військ з українськими козаками на чолі з гетьманом І. Мазепою
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Придушення повстання; арешт С. Палія як можливого претендента на гетьманство; заслання його до Сибіру • Перехід Правобережної України під управління І. Мазепи

Північна війна (1700–1721 рр.) та українські землі

Північна війна — війна між Московією та Швецією в 1700–1721 рр. за панування в Балтійському морі

Становище Гетьманщини	<ul style="list-style-type: none"> • Участь козацьких полків у воєнних діях; тяжкі умови служби; використання козаків як дешевої робочої сили під час будівництва каналів, доріг, фортець та інших укріплень • Утримання московської армії та воєнних гарнізонів у ряді міст Гетьманщини; обмеження царським урядом станових прав козаків • Занепад господарства й торгівлі; вивезення з українських земель продовольства <p>Політика московського царя викликала все більше незадоволення гетьманської старшини; І. Мазепа почав усвідомлювати згубність існуючих відносин козацької України з Московією</p>
Перехід І. Мазепа на бік Карла XII	<ul style="list-style-type: none"> • Ведення І. Мазепою таємних переговорів зі шведським королем Карлом XII • 1708 р. — похід Карла XII із 35-тисячною армією на Москву; поразка шведів поблизу села Лісне (Білорусія) та похід шведського короля на українські землі в розрахунок на допомогу І. Мазепа • 1708 р. — прийняття гетьманом остаточного рішення про приєднання до Карла XII; наказ Петра I зруйнувати гетьманську столицю Батурин (місто було спалене, а населення знищене) • Оголошення І. Мазепа зрадником; обрання новим гетьманом І. Скоропадського • Звернення Петра I до населення із закликом зберігати йому вірність (через кілька днів більшість старшини залишила І. Мазепа й підписала присягу на вірність царю) • 8 квітня 1709 р. — укладення І. Мазепою угоди з Карлом XII, яка передбачала утворення на українських землях, що входили до складу Московії, князівства під формальною протекцією Швеції • 1709 р. — приєднання до І. Мазепа й Карла XII частини запорожців на чолі з кошовим отаманом К. Гордієнком; зруйнування Запорозької Січі московськими військами під командуванням П. Яковлева
Полтавська битва та її наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • 8 липня (27 червня) 1709 р. — вирішальна Полтавська битва, у якій московські війська здобули перемогу над шведами • Втеча І. Мазепа й Карла XII до турецьких володінь • 22 серпня 1709 р. — смерть І. Мазепа
<p>Поразка шведів у битві під Полтавою стала провалом планів гетьмана І. Мазепа на здобуття незалежності України</p>	

Гетьман Пилип Орлик (1710–1742 рр.)

Обрання гетьманом	<p>16 квітня 1710 р. — обрання на козацькій раді під Бендерами гетьманом Пилипа Орлика (1672–1742), який очолив першу українську політичну еміграцію в Західній Європі й уряд в екзилі (еміграції)</p>
-------------------	--

<p>Конституція П. Орлика</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 16 квітня 1710 р. — прийняття на козацькій раді «Пактів і Конституцій законів і вольностей Війська Запорозького» (Конституція Пилипа Орлика), які передбачали: <ul style="list-style-type: none"> • обмеження влади гетьмана шляхом створення представницького органу — Генеральної ради • закладення принципу розподілу законодавчої, виконавчої та судової влади • упровадження виборності посад <p>Конституція фактично проголосила республіканський політичний устрій; її зміст відповідав інтересам козацької старшини, яка отримала можливість більшої участі в державному управлінні</p>
<p>Ліквідація козацтва на Правобережній Україні</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Намагання П. Орлика звільнити українські землі з-під московської влади: укладення угоди з кримським ханом і шведським королем із метою визволення Гетьманщини й Слобожанщини; приєднання до них Туреччини, яка оголосила війну Московії • 1711 р. — похід хана із 40-тисячною ордою та 2 тис. запорожців на Слобідську Україну, під час якого не вдалося досягти воєнного успіху; хан повернувся до Криму, захопивши 12 тис. бранців • Похід П. Орлика із 5 тис. запорожців, 20—30 тис. татар та загоном поляків на Правобережжя; здобуття Немирова, Брацлава, Вінниці, облога Білої Церкви; приєднання до П. Орлика місцевих козаків на чолі з полковником С. Самусем; дізнавшись про наближення московських військ, татари припинили облогу та почали брати ясир; П. Орлик, втративши майже все своє військо, був змушений повернутися до Бендер • 1711 р. — воєнний похід Петра I проти Османської імперії, який завершився укладенням Прутського миру: московська сторона повертала Туреччині Азов, знищувала свої фортеці на Запорозжжі, зобов'язувалася не втручатися у внутрішні справи Речі Посполитої, мала відмовитися від українських земель та повернути їх під протекторат Кримського ханства й Туреччини; згодом Московія відмовилася передати всю Наддніпрянщину з Києвом під протекторат Туреччини • Досягнення в результаті переговорів домовленостей, за якими московська сторона відмовлялася від Правобережжя (крім Києва з околицями) і західної частини Запорозжжя (землі на правому березі Дніпра з Кодаком), а турки не претендували на інші запорозькі землі та Лівобережжя • Передача влади на Правобережжі П. Орлику, але ненадовго: квітень 1714 р. — укладення між Туреччиною й Польщею договору, за яким Правобережна Україна залишалася за Польщею • 1712 р. — рішення польського сейму про скасування полкового устрою на Правобережжі • Подорож П. Орлика до Європи, де він шукав допомогу в боротьбі проти Росії, але марно
<p>Усі зусилля П. Орлика не мали успіху: Правобережжя залишилося у складі Речі Посполитої, а козацький устрій на цих землях був ліквідований</p>	

Церковне життя

- 1684 р. — вилучення Києво-Печерської лаври з-під влади константинопольського патріарха й підпорядкування її московському
- Наказ царя І. Самойловичу провести вибори київського митрополита та відрядити його на висвячення до Москви
- Обрання на соборі митрополитом київським луцького єпископа Гедеона, який у 1685 р. отримав дозвіл на митрополію; втрата Українською православною церквою самостійності

Підпорядкування Київської православної митрополії Московському патріархату послабило політичні позиції гетьманського уряду

Освіта

- Розгалужена мережа початкових шкіл, у яких учителювали дяки, мандрівні студенти Києво-Могилянського колегіуму; вони навчали читання, письма, лічби, співу; поширення домашньої освіти
- Здобуття освіти козацькими дітьми в січовій школі на Запорозжжі, яка готувала канцеляристів, кобзарів, сурмачів, скрипалів, цимбалістів
- Заснування нових середніх навчальних закладів — Чернігівського (1700 р.), Харківського (1727 р.), Переяславського (1738 р.) колегіумів
- Діяльність на Правобережжі та західноукраїнських землях єзуїтських колегіумів — Луцького, Львівського, Перемишльського та ін.
- Здобуття вищої освіти в Києво-Могилянському колегіумі (1632 р.) та Львівському університеті (1661 р.)

Козацьке літописання

- «Літопис Самовидця», створений Р. Ракушкою-Романовським
- Праці С. Величка «Сказання про козацьку війну з поляками» та «Повість літописна про малоросійські та частково інші події»
- «Дійства презільної брані...» Г. Грабянки

Архітектура

- Фортифікаційне будівництво; зведення бастіонних укріплень (оборонна синагога в Жовкві, 1692—1698 рр.)
- Поширення українського (козацького) бароко, характерними рисами якого були урочиста піднесеність, грандіозність, схильність до рухливих композицій і декоративних елементів
- Набуття барокового вигляду після реконструкції Софії Київської, Успенського собору Києво-Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого собору, Спаського і Борисоглібського соборів у Чернігові; будівництво більшості барокових споруд за гетьманства І. Мазепи
- Найкращі барокові ансамблі культового призначення: Покровський собор у Харкові (1689 р.); Троїцький собор Троїцько-Лллінського монастиря в Чернігові (1679—1695 рр.); Георгіївська церква Видубицького монастиря в Києві (1696—1701 рр.); Преображенська церква у Великих Сорочинцях (1732 р.)

Образотворче мистецтво

- Відхід від церковних канонів
- Значний вплив мистецького стилю бароко
- Прояв у монументальному живописі народних традицій
- Звернення до образів козака-бандуриста — захисника Батьківщини («Козак Мамай»), селянина-повстанця, борця проти соціального й національного гніту

- Розвиток іконопису; зображення на іконах поряд із біблійними персонажами реальних персонажів — гетьманів, козаків, міщан: ікона «Покров Богородиці» із зображенням гетьмана Б. Хмельницького; ікона «Вознесіння Христове» з іконостасу церкви Воздвиження Чесного Хреста монастиря Скит Манявський (Й. Кондзелевич); ікона «Архангел Михаїл» (І. Руткович)
- Розвиток графіки, гравюри: брати Тарасовичі: портретна галерея визначних українських діячів, створена Олександром; цикл ілюстрацій до «Києво-Печерського патерика» та Нового Заповіту, виконаний Леонтієм; гравюра В. Гондіуса «Портрет Богдана Хмельницького»; гравюра І. Мигури «Іван Мазепа серед своїх добрих справ»

РОЗДІЛ V. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ у 20–90-х рр. XVIII ст.

Імперський наступ на автономію Гетьманщини

- Відмова в Решетилівських статтях підтвердити традиційні права та вольності
- Поступове звуження влади гетьмана: призначення для нагляду за гетьманом царського міністра-резидента; розміщення в Глухові (новій гетьманській резиденції) двох московських полків
- Запровадження губернського устрою при збереженні полково-сотенного
- Надання московському населенню великого землеволодіння, що призвело до утворення широких територій, непідконтрольних гетьману
- 1720 р. — обмеження функцій Генерального суду
- Втручання російського уряду в економічне життя
- Використання козаків на будівництві каналів, фортець, у військових походах
- Утиски в культурній сфері: заборона друкувати на українських землях будь-які книжки, крім церковних

Діяльність
І. Скоропадського

- Намагання засвідчити вірність царю, що допомогло утримати гетьманську владу, але водночас обмежило її повноваження
- Намагання захистити українську автономію
- Роздача земель старшині й монастирям
- 1721 р. — подорож до Москви, спричинена появою указу царя про виведення генеральної канцелярії з-під управління гетьмана; клопотання про полегшення становища Гетьманщини (поїздка не дала бажаного результату)
- Отримання указу про утворення Малоросійської колегії, що остаточно підірвало здоров'я гетьмана; невдовзі він помер

Діяльність Першої Малоросійської колегії (1722–1727 рр.)

Перша Малоросійська колегія — державний орган, створений за наказом Петра I для управління українськими землями, що входили до складу Російської імперії

Склад Шість російських офіцерів на чолі з С. Вельяміновим

Мета Обмеження автономії Гетьманщини; встановлення контролю за діяльністю гетьмана та генеральної старшини, підпорядкування їх загальноросійському управлінню

<p>Функції та повноваження</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Найвища установа на українських землях; гетьман мав лише дорадчий голос • Розгляд скарг на Генеральний суд, ратушні суди, Військову канцелярію • Контроль за своєчасним збором та спрямуванням до царської скарбниці податків; ведення прибуткових і видаткових книг • Роздача платні Гетьманській раді, сердюкам і компанійцям • Контроль за розподілом військового постюю • Контроль за діяльністю Генеральної військової канцелярії; перевірка гетьманських універсалів та інших документів
<p>Гетьмування Павла Полуботка (1722—1723 рр.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона після смерті І. Скоропадського обирати нового гетьмана; призначення наказним гетьманом П. Полуботка • Згуртування навколо гетьмана (активного прихильника української автономії) старшинської опозиції • Початок судової реформи • Розгортання боротьби з хабарництвом • Звернення зі скаргами до Сенату на порушення Малоросійською колегією українських законів і традицій • Укладення старшинською опозицією Коломацьких чолобитних із вимогою скасувати запроваджені Малоросійською колегією податки й дати дозвіл на обрання гетьмана • Ув'язнення П. Полуботка разом із 15 прибічниками в Петропавлівській фортеці, де 18 грудня 1724 р. гетьман помер
<p>Діяльність Першої Малоросійської колегії відіграла роль руйнівного чинника, що поглиблював відстань між українською знаттю й народом, знищував українську державність</p>	

Гетьман Данило Апостола (1727–1734 рр.)

- Пом'якшення після смерті Петра І політики російського уряду щодо українських земель через невдоволення діяльністю Малоросійської колегії та загрозу нової війни з Туреччиною
- 1727 р. — скасування Малоросійської колегії; надання дозволу на вибори гетьмана; обрання гетьманом 73-річного миргородського полковника Данила Апостола
- 1728 р. — укладення «Рішительних пунктів», які передбачали:
 - дозвіл на обрання гетьмана, але лише за згодою царя
 - повернення Гетьманщини з підпорядкування Сенату під юрисдикцію Міністерства закордонних справ
 - зменшення кількості російських військ, що розміщувалися на території українських земель
 - заборону гетьману страчувати старшину без згоди царя й здійснювати самостійну зовнішню політику
 - введення російських представників до складу Генерального суду
 - затвердження генеральної старшини й полковників царем, а не гетьманом
 - скасування податків, запроваджених Малоросійською колегією
 - відновлення Генерального військового скарбу під контролем російського уряду

- Намагання відновити втрачену автономію:
 - призначення на посади полковників своїх прихильників
 - заходи щодо впорядкування старшинського землеволодіння, вироблення бюджету, налагодження торгівлі
 - підпорядкування гетьманській владі Києва
 - реорганізація судової системи; створення зводу законів «Права, за якими судиться малоросійський народ», що мав юридично закріпити автономний статус і привілеї Гетьманщини; відмова російського Сенату його затвердити
 - 1734 р. — заснування Нової Січі на річці Підпільній (Підпільненська Січ)
 - боротьба з хабарництвом: здійснення Генерального слідства про маєтності, яке провело ревізію (перевірку) маєтків, з'ясувавши законність володіння ними

Діяльність Правління гетьманського уряду (1734—1750 рр.)

Правління гетьманського уряду — уряд, якому після смерті Данила Апостола було передано управління Гетьманщиною

Склад	Шестеро осіб: троє представників козацької старшини і троє російських урядовців на чолі з О. Шаховським
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Применшення значення та авторитету гетьманської влади • Сприяння зближенню козацької старшини з російськими офіцерами, шлюхам українців із росіянами • Повернення українських справ до Сенату • Проведення ревізії для впорядкування збору податків • Створення «Таємної канцелярії» для нагляду за суспільством • Погіршення становища через російсько-турецьку війну (1734—1739 рр.): загибель козаків у походах на Крим, утримання російського війська, постійні реквізиції тощо • Значні зміни в устрої Слобожанщини: перетворення, спрямовані на ліквідацію автономного самоврядування; скасування прав козаків і селян на займанщину; вилучення підпомічників із козацького стану

Гетьман Кирило Розумовський (1750—1764 рр.)

Причини відновлення гетьманства	<ul style="list-style-type: none"> • Зовнішні обставини (загроза війн з Османською імперією, Пруссією) • Соціальна напруга; наростання невдоволення серед населення • Особливі відносини імператриці Єлизавети зі своїм оточенням, серед якого було чимало українців (зокрема її фаворит Олексій Розумовський)
Діяльність гетьмана	<ul style="list-style-type: none"> • 1750 р. — обрання на Старшинській раді в Глухові гетьманом Кирила Розумовського (брата О. Розумовського) • Підпорядкування гетьманській владі Запорозжжя та Києва • Самостійне призначення полковників та роздача землі • Відновлення традиції скликання старшинських рад (з'їздів) • Проведення судової реформи, що започаткувала розмежування влади на виконавчу й судову • Реформування армії: уніфікація зброї та уніформи, удосконалення артилерії тощо • Реформування освіти: відкриття шкіл для навчання козацьких дітей; оновлення Києво-Могилянської академії, намір відкрити університети в Києві та Батурині

Діяльність гетьмана	<ul style="list-style-type: none"> • Невдоволення російського двору діями гетьмана; прийняття низки указів, що обмежували його владу: <ul style="list-style-type: none"> • заборона самостійно призначати полковників • зобов'язання звітувати про прибутки й видатки Військового скарбу, скасувати кордони між Україною та Росією, мито на ввезення російських товарів, державні митниці • відмова відновити самостійні зовнішньополітичні відносини
На гетьманування К. Розумовського припадає останній період існування Гетьманщини у складі Російської імперії	

Ліквідація гетьманства й козацького устрою на українських землях

- Воцаріння імператриці Катерини II; курс на скасування Гетьманщини
- 10 листопада 1764 р. — царський указ про ліквідацію гетьманської влади; змушене зречення К. Розумовським булави
- Створення Другої Малоросійської колегії

Діяльність Другої Малоросійської колегії (1764—1786 рр.)

Друга Малоросійська колегія — уряд Російської імперії з управління Лівобережною Україною після ліквідації гетьманства; продовжувала діяльність Першої Малоросійської колегії та Правління гетьманського уряду	
Склад	Восьмеро осіб: четверо генеральних старшин і четверо російських урядовців на чолі з П. Румянцевим
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація залишків української автономії • Закріпачення селян • Пильний нагляд за розвитком економіки • Збільшення збору податків
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація полково-сотенного козацького устрою: <ul style="list-style-type: none"> • 1765 р. — скасування полкового устрою на Слобожанщині; створення Слобідсько-Української губернії; перетворення п'яти козацьких полків на гусарські; позбавлення козаків прав і привілеїв, перетворення їх на «військових обивателів» • 1780 р. — перетворення Слобідсько-Української губернії на Харківське намісництво • 1781 р. — скасування полково-сотенного устрою Гетьманщини; перетворення Гетьманщини на Малоросійське генерал-губернаторство у складі трьох губерній (намісництв) — Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської • Ліквідація українських державних інституцій та утворення замість них російських адміністративних і судових установ • Контроль за розвитком економіки, збільшення податків: <ul style="list-style-type: none"> • 1765—1767 рр. — Генеральний опис Малоросії: загальна ревізія земельної власності • заміна натуральних повинностей грошовим податком • 1783 р. — узаконення кріпосного права на Лівобережжі та Слобожанщині; створення замість козацьких і компанійських формувань полків російської армії • 1785 р. — отримання козацькою старшиною російських офіцерських звань («Жалувана грамота дворянству»)
У 1764 р. Катерина II скасувала гетьманство, а протягом наступних 20 років ліквідувала автономію Гетьманщини та Слобідської України	

Нова (Підпільненська) Січ (1734–1775 рр.)

Адміністративно-територіальний поділ	<ul style="list-style-type: none"> • Адміністративний центр Запорозжя — Січ • Поділ Січі на паланки (адміністративно-територіальні округи) • Адміністративний центр паланки — укріплена слобода • Наділення всією повнотою влади (військової, фінансової, судової, адміністративної) старшини • Військові й одночасно господарські одиниці Січі — курені • Обрання запорозької адміністрації козаками на радах: обрання старшини один раз на рік на Загальній військовій або січовій раді • Друга половина XVIII ст. — зменшення ролі січових рад, посилення значення старшини
Петро Калнишевський	<p>Останній кошовий отаман Війська Запорозького; заарештований разом зі старшиною після зруйнування Січі й довільно засланий до Соловецького монастиря; помилуваний указом імператора Олександра за загальною амністією; залишився ченцем у монастирі, де помер у віці 113 років у 1803 р.</p>
Ліквідація Запорозької Січі	<ul style="list-style-type: none"> • Причини: <ul style="list-style-type: none"> • несумісність республіканського устрою Січі з імперськими порядками; недоцільність існування в межах імперії державного утворення зі своєю митною системою, що перешкоджало вільному доступу до Чорного моря • побоювання можливого союзу Січі з Кримським ханством для спільної боротьби з імперією • прагнення російських землевласників приєднати до своїх володінь землі Запорозжя • Передумова — перемога Росії в російсько-турецькій війні (1768—1774 рр.); ліквідація загрози нападів татар, для захисту від яких і були потрібні козаки • 1775 р. — зруйнування Запорозької Січі російськими військами під командуванням П. Текелія за наказом Катерини II • Арешт і передача до суду січової старшини; запровадження російських порядків й органів влади; роздача земель царським вельможам

Російсько-турецькі війни XVIII ст. та українські землі

Російсько-турецька війна 1768—1774 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Активна участь у війні запорожців (до запорозького війська у складі російської армії входили 7,5 тис. кінних і 5,8 тис. піших козаків) • 1774 р. — укладення між Росією та Османською імперією Кючук-Кайнарджийського миру, за яким: до Російської імперії відходили українські землі в межиріччі Дніпра й Південного Бугу до узбережжя Чорного моря та частина морського узбережжя з фортецями Керч, Єнікале, Кінбурн і Азов (Росія здобула вихід до Чорного моря); Кримське ханство проголошувалося незалежною від Туреччини державою <p>Кючук-Кайнарджийський мир значно посилив вплив Росії на півдні українських земель, створив передумови для зруйнування Запорозької Січі (1775 р.) та включення Криму до складу Російської імперії (1783 р.)</p>
--	---

Російсько-турецька війна 1787—1791 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у війні Чорноморського козацького війська • 1791 р. — укладення між Росією та Туреччиною Яського договору, за яким: Російська імперія приєднувала землі між Південним Бугом та Дністром, у тому числі Очаків; визнавалося включення Криму й Кубані до російських володінь • 1792 р. — заснування козаками на Таманському півострові з дозволу царської влади Кубанського козацького війська <p>Яський мир посилив позиції Російської імперії на Кавказі й Балканах та призвів до остаточного загарбання південноукраїнських земель</p>
--	--

Ліквідація Кримського ханства

- 1774 р. — проголошення незалежності Кримського ханства від Османської імперії за Кючук-Кайнарджийським миром (фактично воно потрапило під владу Росії)
- 1776 р. — звернення татарського уряду до Росії, у якому він відмовлявся від її підтримки
- Вступ на територію ханства російського війська
- Проголошення новим ханом прихильного до Росії Шагін-Гірея; встановлення повного контролю Росії над Кримським ханством
- 1783 р. — ліквідація Кримського ханства: зречення влади останнім ханом Шагін-Гіреєм та його вимушена еміграція до Туреччини
- Роздача Катериною II кращих кримських земель російським дворянам і чиновникам
- Витіснення кримських татар із півострова
- Скорочення населення Криму у 2,5 рази

Колонізація Півдня України

- Активна колонізація Півдня України (використання російським урядом щодо цих земель назви «Новоросія»)
- Важлива роль на початковому етапі в освоєнні цих земель Григорія Потьомкіна
- Роздача нових земель російським дворянам
- Залучення на пільгових умовах переселенців
- Господарське освоєння південних степових просторів
- Поява нових міст: Катеринослав (сучасний Дніпро), Херсон, Миколаїв, Одеса, Маріуполь та ін.; перетворення їх на провідні економічні центри

Правобережна Україна

Передумови й причини розгортання національно-визвольної боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • Розподіл українських земель між магнатськими родинами, які володіли 80 % земель Правобережжя (Любомирські, Потоцькі, Чорторийські, Ревуцькі та ін.) • Роздача магнатами земельних наділів селянам та звільнення їх від повинностей на 15—20 років • Швидке заселення Правобережжя переселенцями з Галичини, Лівобережжя й інших районів; господарське освоєння регіону • Погіршення становища селян після закінчення терміну слобід: відновлення кріпацтва; панщина (п'ять-шість днів на тиждень) • Національно-релігійне гноблення (утиски православ'я)
--	--

Гайдамаки	<ul style="list-style-type: none"> • Розгортання на Правобережжі гайдамацького руху, учасники якого мали на меті помститися магнатам та шляхті за гноблення • 1734 р. — перше велике гайдамацьке повстання під проводом Верлана, який зі своїм загоном рушив у похід Брацлавщиною та Галичиною, знищуючи маєтки шляхти й магнатів; найбільший успіх Верлана — здобуття Вінниці; втеча Верлана до Молдавії під тиском російських і польських військ • Продовження боротьби новими загонами; залучення поляками на свій бік одного з ватажків гайдамаків Сави Чалого, який став завзято нищити своїх побратимів; убивство зрадника гайдамаками • 1750 р. — новий масштабний спалах гайдамацького руху; позбавлення шляхетського панування Брацлавщини, Київщини, Волині, Поділля; приборкання повстання за допомогою російських військ
Коліщчина	<ul style="list-style-type: none"> • Територія поширення — Київське, Брацлавське, південь Волинського та схід Подільського воеводств • Мета — боротьба проти польського панування, засилля католицизму й уніатства, утисків орендарів та соціальної експлуатації з боку шляхти; відновлення Гетьманщини • Перебіг подій: <ul style="list-style-type: none"> • розкол шляхти на противників і прихильників короля С. Потоцького; загострення відносин між православними, католиками й уніатами; 1768 р. — укладення між Польщею та Росією трактату про зрівняння православних і протестантів у політичних правах із католиками, який не вдалося реалізувати • утворення Барської конфедерації (воєнно-політичного об'єднання шляхти проти короля, яка насаджувала католицизм й уніатство); звернення польського короля по допомогу до Росії; вступ на Правобережжя корпусу російських військ • 1768 р. — виступ повстанців на чолі з М. Залізником; визволення від шляхти десятків сіл і містечок • перехід на бік повстанців уманського сотника І. Гонти з надвірними козаками; захоплення повстанцями Умані • жорстокість дій повстанців (зруйновано костьоли, єзуїтські школи, шляхетські палаци; загинуло понад 2 тис. осіб) • придушення повстання об'єднаними силами поляків і росіян • арешт М. Залізняка, І. Гонти під час бенкету, куди вони були запрошені командувачем російських підрозділів Гур'євим • розгром загонів повстанців російськими військами

Західноукраїнські землі (Буковина, Східна Галичина, Закарпаття)

Рух опришків	<ul style="list-style-type: none"> • XVI ст. — перші згадки про опришківський рух, спрямований проти польської шляхти • Територія поширення — західноукраїнські землі, особливо в Карпатах • Найвідоміший ватажок — Олекса Довбуш • Методи боротьби — погром панських маєтків, напади на шляхту, лихварів, купців • Тактика: діяли невеликими загонами (20—50 осіб), мали надійні схованки в горах • Боротьба проти утисків селянства; роздача значної частини захопленого добра бідним • Поступовий спад повстання після загибелі О. Довбуша
--------------	--

- Друга половина XVIII ст. — приєднання Галичини й Буковини до імперії австрійських Габсбургів; перебування під їхньою владою з 1711 р. Закарпаття
- Повільний розвиток міст; більшість міського населення — євреї, поляки, німці, вірмени тощо
- Переважна зайнятість українського населення в сільському господарстві (у той самий час у Європі відбувся промисловий переворот)
- Перевага ремісничого виробництва над мануфактурним
- Панівне становище католицької та уніатської церков; зміна ситуації після реформи Йосифа II, яка передбачала запровадження віротерпимості та зрівняння в правах представників усіх конфесій
- Перетворення греко-католицької (уніатської) церкви на захисника мови й традицій українського населення

Україна наприкінці XVIII ст.

Поділи Речі Посполитої: зміни у становищі Правобережної України та західноукраїнських земель

Перший (1772 р.)

- Перехід до австрійських володінь Габсбургів земель Руського, Бельзького й частини Кременецького повітів Волинського воєводства

Перший (1772 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Захоплення Габсбургами західної частини Подільського воеводства шляхом установлення кордону по річці Збруч; включення цих земель до Королівства Галичини і Лодомерії із центром у Львові 1775 р. — приєднання після чергової війни з Османською імперією до володінь Габсбургів Буковини, що згодом як окремий округ також увійшла до складу Королівства Галичини і Лодомерії
Другий (1793 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Маніфест Катерини II про перехід до Росії території Правобережної України (Подільське, Волинське, Брацлавське та Київське воеводства); поширення на Правобережжі дії загальноімперських адміністративних органів та установ 1797 р. — утворення на Правобережжі трьох губерній — Київської, Подільської та Волинської; отримання польськими магнатами від царської влади нових чинів, звань, прав російського дворянства Ліквідація державних кордонів між землями Лівобережжя та Правобережжя; у результаті в межах Російської імперії опинилося 80 % українців, що сприяло об'єднанню та розвитку українського народу
Третій (1795 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Перехід до Російської імперії західних земель Волині
<p>Ослаблення Речі Посполитої призвело до її поділу між Австрією, Пруссією та Росією; українські землі потрапили під владу двох імперій, які впродовж XIX ст. продовжували національне гноблення українського народу</p>	

Освіта і наука

Освіта. Києво-Могилянська академія	<ul style="list-style-type: none"> Високий загальний рівень грамотності населення українських земель завдяки роботі українських народних шкіл; утримання шкіл коштом парафіяльних братств; навчання українською мовою Руйнування народної школи через неспроможність закріпаченого селянства утримувати навчальні заклади власним коштом Остання чверть XVIII ст. — поширення на Лівобережжя й Слобожанщину загальноросійської освітньої реформи; набуття освітою станового характеру: створення для дітей дворян чотирирічних народних училищ, для дітей купців, міщан та урядовців — дворічних училищ Контроль єзуїтів над більшістю початкових шкіл Правобережжя Надання середньої освіти всестановими навчальними закладами — Чернігівським, Харківським, Переяславським колегіумами 60-ті рр. XVIII ст. — занепад Києво-Могилянської академії, погіршення її матеріального становища; 1829 р. — перетворення Києво-Могилянської академії на типовий духовний навчальний заклад Важливий осередок вищої освіти на західноукраїнських землях — Львівський університет; створення кафедр, які увійшли до так званого Українського інституту («Студіям рутеніум») 1776 р. — заснування у Відні Греко-католицької семінарії «Барбареум»; 1783 р. — відкриття у Львові Греко-католицької семінарії
Наука	<ul style="list-style-type: none"> Здобутки в розвитку природничих наук: дослідження рослинного світу М. Тереховським і Н. Амбодик-Максимовичем; розвиток медичних знань (Н. Амбодик-Максимович, М. Тереховський);

Наука. Григорій Сковорода	<p>боротьба з епідемічними захворюваннями (запровадження Є. Мухним щеплення проти віспи; боротьба з холерою; нові методи запобігання епідемії чуми); розвиток медичної освіти: 1773 р. — створення у Львові медичної колегії для підготовки лікарів та аптекарів; 1787 р. — відкриття першої спеціальної медичної школи в Наддніпрянській Україні в Єлисаветграді (сучасний Кропивницький)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Збагачення української філософської думки новими ідеями: ідеї про невід’ємні природні права людини, висунуті М. Козачинським; діяльність видатного філософа, гуманіста, просвітителя, поета, педагога, музиканта Г. Сковороди; у своїх філософських роботах він розмірковував над тим, як людина може стати щасливою: на його думку, для цього вона повинна пізнати саму себе та займатися тим, до чого має природний хист; найвищим досягненням людини філософ вважав волю, особисту незалежність
Музика	<ul style="list-style-type: none"> • Творчість козаків-бандуристів • Посилення зв’язків української музики із західноєвропейською музичною культурою: утримання в Глухові останнім гетьманом К. Розумовським оркестру й театру, де ставили італійські опери • Творчість видатних композиторів: М. Березовського (автор 20 хороших церковних концертів), Д. Бортнянського (автор понад 100 творів хорошої церковної музики), А. Веделя (автор 29 хороших церковних концертів); помітні впливи української народної пісенності
Архітектура і скульптура	<ul style="list-style-type: none"> • Співіснування різних стилів • Найвідоміші архітектори, які працювали в стилі українського бароко, — С. Ковнір (Клівський палац у Києві, церква Антонія й Феодосія у Василькові), І. Григорович-Барський (міський водогін у Києві, Покровська церква (1766 р.), церква Миколи Набережного на Подолі) • Поширення нового стилю рококо, що відрізнявся від бароко витонченими деталями декоративного оздоблення: Андріївська церква в Києві за проектом Б. Растреллі (1747—1757 рр.), собор Св. Юра у Львові (1746—1762 рр.), Ратуша в Бучачі (1751 р.) та ін. • Поширення стилю класицизму, представники якого вищим зразком для своєї творчості вважали античне мистецтво (палац К. Розумовського в Батурині, 1799—1803 рр.) • Розвиток дерев’яної архітектури: Троїцький собор у Самарі (нині Новомосковськ), споруджений народним майстром Я. Погребняком • Розвиток скульптурної творчості: скульптурне оформлення іконостасів Мгарського монастиря, церкви Св. Покрови в Ромнах, Хрестовоздвиженського собору в Полтаві різьбярем по дереву С. Шалматовим; творчість скульптора Й. Пінзеля, який виконав статуї Юрія Зміборця, Св. Афанасія і Лева на фасаді собору Св. Юра у Львові
Образотворче мистецтво	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення впливу рококо • Збереження українським портретним живописом пишності та урочистості форм, що сформувалися в попередні часи бароко (портрети полковника О. Ковпака, київського міщанина Балабухи, військового товариша Г. Гамалії, переяславського полковника С. Сулими та ін.) • Розвиток мистецтва гравіюри: творчість Г. Левицького-Носа, гравірів друкарні в Почаєві Адама та Йосипа Гочемських • Найоригінальніший жанр малярства — картини, створені невідомими народними майстрами (зображення опришків, гайдамаків, ватажків Коліївщини М. Залізняка та І. Гонти, картина «Богдан з полками», народна картина «Козак Мамай»)

РОЗДІЛ I. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Адміністративно-територіальний устрій Наддніпрянської України

- Регіони: Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина, Південь
- Генерал-губернаторства: Київське, Малоросійське, Новоросійсько-Бессарабське
- Губернії: Київська, Волинська, Подільська (Правобережжя); Чернігівська, Полтавська (Лівобережжя); Слобідсько-Українська (із 1835 р. — Харківська) (Слобожанщина); Катеринославська, Таврійська, Миколаївська (із 1805 р. — Херсонська) (Південь)
- Поділ губерній на повіти
- Кінець XVIII ст. — запровадження «смуги осілости» єврейського населення

Наддніпрянщина складалася з окремих регіонів, розвиток яких мав свої особливості; певні відмінності мали національний склад і соціальна структура населення

Політика російської імперії щодо українських етнічних територій

- Намагання знищити особливості політичного, економічного та культурного життя українських земель; здійснення політики уніфікації (при різноманітних проявах національного життя до єдиних зразків, затверджених імперською владою)
- Встановлення духовної зверхності панівної нації; прищеплення українцям комплексу меншовартості
- Русифікація (заходи російського уряду, спрямовані на витіснення на другорядні ролі національних мов, культур, історії з одночасним висуненням на провідні позиції російської мови, культури та історії)
- Існування бюрократії, за якої виконання законів і розпоряджень покладалося на чиновників

Українські землі в системі міжнародних відносин

<p>Російсько-турецька війна 1806—1812 рр.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Використання людського та господарського потенціалу українських земель (реквізиції на потреби російської армії продовольства, коней, возів тощо); набір до ополчення в українських губерніях • Участь у війні на боці Туреччини задунайських козаків (українцям довелося вбивати один одного) • Вирішальна перемога російської армії під Рушуком (1811 р.) • 1812 р. — укладення між Російською та Османською імперіями Бухарестського миру: Росія отримувала право судноплавства Дунаєм і приєднала територію Бессарабії, три повіти якої населяли українці
<p>Російсько-французька війна 1812 р.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Українські землі в планах Наполеона I Бонапарта: <ul style="list-style-type: none"> • відокремлення українських земель від Російської імперії • передача Волині Австрії за її допомогу у війні проти Росії • включення всіх інших земель Правобережжя до Варшавського герцогства • створення в Лівобережній та Південній Україні двох наполеонідів — українських держав під протекторатом Франції • 1812 р. — початок російсько-французької війни

Російсько-французька війна 1812 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Використання потенціалу українських земель • Перебування у складі французької та російської армій значної кількості українців • 1813 р. — участь восьми українських козацьких полків у «Битві народів» під Лейпцигом • Розформування Олександром I українських частин після перемоги: <ul style="list-style-type: none"> • повернення більшості ополченців до кріпацького стану • продовження козаками Малоросійських кінно-козацьких полків служби в Чорноморському козацькому війську або повернення їх до селянського стану • ліквідація Українського козацького війська та полків Бузького козацького війська; перетворення їх на військові поселення (поєднання військової служби із сільськогосподарською працею), які були створені в Київській, Катеринославській, Слобідсько-Українській та Херсонській губерніях; численні повстання військових поселенців
Російсько-турецька війна 1828—1829 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Постачання селянами для російської армії продовольства, волів, підвод • Використання у війні Дунайського козацького війська, створеного в 1828 р. у Південній Бессарабії • Перехід на бік росіян козаків-задунайців на чолі з кошовим отаманом Й. Гладким, який показав російським військам переправу через Дунай, завдяки чому вони здійснили успішний наступ і перемогли у війні • Жорстока розправа турків із козаками, які залишилися на Січі; зруйнування Задунайської Січі • 1829 р. — укладення між Російською та Османською імперіями Адріанопольського миру: Османська імперія передала Росії гирло Дунаю й східне узбережжя Чорного моря • 1832 р. — формування з-поміж козаків-задунайців, що перейшли на бік Росії, Азовського козацького війська; перший наказний отаман — Й. Гладкий • 1864 р. — ліквідація Азовського війська; примусове переселення козаків із сім'ями на Кубань; переведення не згодних із козацького стану до селянського

Соціально-економічне становище села й міста

Криза кріпосницької системи	<ul style="list-style-type: none"> • Аграрний характер економіки (на початку XIX ст. 95 % населення були задіяні в сільському господарстві) • Формування сільськогосподарської спеціалізації регіонів: Лівобережжя — зернові, тютюн, коноплі; Правобережжя — озима пшениця, цукрові буряки; Південь — пшениця, вівчарство • Панування поміщицького землеволодіння, яке перебувало в кризовому стані; застосування застарілих засобів ведення господарства • Існування двох категорій селян: <ul style="list-style-type: none"> • поміщицькі (кріпаки): переважали на Правобережжі; основна форма експлуатації — панщина, або відробіткова рента • державні («вільні сільські обивателі»); переважали на Півдні та Лівобережжі; сплачували грошову ренту державі • Обезземелення селян; зменшення розмірів селянських наділів; посилення експлуатації селянства
-----------------------------	--

Криза кріпосницької системи	<ul style="list-style-type: none"> • 1797 р. — спроба обмежити панщину трьома днями на тиждень; обхід поміщиками цього закону шляхом упровадження урочної системи, коли на один день панщини давалося таке завдання («урок»), яке можна було виконати лише за два-три дні • Майнове розшарування селян через розгортання процесів товаризації виробництва (процес, за якого продукти праці виробляються для потреб ринку) • Поступова руйнація натурального господарства, розвиток підприємництва
Початок промислової революції	<ul style="list-style-type: none"> • 30-ті рр. XIX ст. — початок промислової революції • Розвиток фабрично-заводської промисловості, що ґрунтувалася на вільнонайманій праці; нестача вільнонайманої робочої сили через панування кріпацтва • Прискорений розвиток суконої (Чернігівщина), вугільної (Донбас), цукрової промисловості; перші цукрозаводчики — брати Яхненки, Ф. Симиренко • Виробництво промислового устаткування • Формування нових суспільних верств: підприємців і найманих робітників; важкі умови праці робітників (15-годинний робочий день; мізерна зарплата, висока смертність і каліцтво через відсутність техніки безпеки та медичної допомоги)

Нова модель соціально-економічного розвитку Півдня України

- Проведення великого соціального експерименту, за яким у межах кріпосницької Російської імперії відбулося становлення нового соціального ладу
- Заселення Півдня України вільними поселенцями при збереженні залишків кріпацтва
- Обробіток більшості земель вільнонайманими робітниками; значне зменшення кількості кріпаків
- Формування нових господарських зв'язків між регіонами; становлення економічної системи, пов'язаної через чорноморсько-азовські порти зі світовими товарними потоками; переорієнтація торговельних зв'язків Лівобережжя (орієнтованого на Російську імперію) та Правобережжя (орієнтованого на Польщу) на Південь
- Стрімкий економічний розвиток Півня України: вирощування та експорт пшениці; розвиток тваринництва: розведення овець, виготовлення та експорт вовни; поширення виноградарства та виноробства; зростання обсягів торгівлі: головний порт — Одеса, куди чумаки звозили зерно на продаж
- Особливість господарства Півдня — переважання невеликих маєтків, більшість яких належала міщанам і дрібним торговцям, що разом формували типовий середній прошарок, або дрібну буржуазію
- Стрімке зростання кількості населення Півдня, об'єднаного бажанням розпочати власну справу

Успішний економічний розвиток Південної України засвідчив необхідність переходу до нових економічних відносин

Розвиток міст

- Зростання кількості міського населення (особливо на Півдні) через появу значної кількості промислових підприємств
- Суттєві зміни правового становища українських міст: 1831 р. — скасування дії магдебурзького права; створення міських дум на чолі з міськими головами, що підпорядковувалися імперській владі

- Вагоме місце у структурі міського населення російських чиновників і військових; переселення до українських міст російських купців; зміцнення позицій у торгівлі на Правобережжі євреїв і поляків
- Інтернаціональний склад населення міст Півдня України
- Основні форми внутрішньої торгівлі — ярмарки та тижневі базари (торги); найбільші ярмарки — у Харкові, Сумах, Ромнах, Полтаві, Києві, Ніжині, Катеринославі, Одесі тощо
- Перевезення вантажів чумаками
- Провідне місце в зовнішній торгівлі чорноморсько-азовських портів; найбільший порт — Одеса, який у 1817 р. отримав статус порто-франко (дозвіл на вивезення та ввезення товарів без сплати мита)

Початок українського національного відродження. Формування сучасної української національної самосвідомості

<p>Нашадки козацької старшини. Новгород-Сіверський автономістський гурток</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пошук нащадками козацької старшини історичних документів, які могли підтвердити їхні претензії на отримання російського дворянства; пробудження національної самосвідомості, викликане необхідністю звернення до власної історії • Поява етнографічних та історичних праць дослідників-аматорів: «Літописна розповідь про Малу Росію, її народ і козаків узагалі» О. Рігельмана; «Записки про Малоросію...» Я. Марковича; «Історія Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського; збірка українських історичних пісень Д. Цертелєва • 1798 р. — видання І. Котляревським «Енеїди» • Протест В. Капніста проти ліквідації Гетьманщини (залишив державну службу в Петербурзі й написав «Оду на рабство», у якій виступив проти політичного поневолення України) • Розгортання руху дворян-автономістів: <ul style="list-style-type: none"> • діяльність автономістського гуртка в Новгороді-Сіверському; поширення творів антиімперської спрямованості • 1791 р. — місія В. Капніста до Берліна: пошук допомоги в боротьбі проти імперського панування на українських землях (однак однозначної відповіді В. Капніст не отримав) • написання в середовищі дворян-автономістів історико-політичного твору «Історії Русів» (кінець XVIII ст.), у якому в напівхудожній формі описана історія українського народу та його державності від найдавніших часів до 1769 р.
<p>Харківський осередок українського руху</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 1805 р. — відкриття Харківського університету, який став першим навчальним і науковим закладом європейського типу на українських землях під владою Російській імперії; ініціатор — В. Каразін • Викладачі університету — найвідоміші тогочасні європейські вчені • Формування з випускників Харківського університету нового покоління патріотів, які відіграли вагомий роль в українському національному русі Наддніпрянщини наприкінці 20-х рр. XIX ст. • Видання на Харківщині українських альманахів і збірок, у яких друкували твори й переклади українською мовою П. Гулака-Артемовського, повісті Г. Квітки-Основ'яненка, поезії Л. Боровиковського та А. Метлинського

Кирило-Мефодіївське братство

Кирило-Мефодіївське братство — українська таємна політична організація, яка існувала в Києві протягом 1846—1847 рр. й отримала назву на честь просвітителів Кирила і Мефодія — проповідників християнства серед слов'янських народів

Передумови	1834 р. — відкриття університету Св. Володимира в Києві; переміщення сюди центру українського національно-культурного життя; згуртування навколо університету представників нової хвилі українського національного руху — В. Білозерського, М. Костомарова, П. Куліша, М. Гулака та ін.
Учасники	В. Білозерський, П. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркович, Т. Шевченко
Програмові документи	<ul style="list-style-type: none"> • «Книга буття українського народу» • «Статут слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія»
Програма	<ul style="list-style-type: none"> • Поєднання української національної ідеї із загальнолюдськими християнськими ідеалами та соціальною ідеєю • Створення слов'янської спілки (федерації) християнських республік; перебудова суспільного життя на основі християнських ідеалів • Ідея українського месіанства (визволення слов'янських народів є Божою волею) • Ліквідація кріпацтва та станової нерівності
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснення наукових досліджень • Виступ із лекціями про ідеї щодо майбутнього українців у навчальних закладах • Просвітницька діяльність: збирання коштів на відкриття народних шкіл, написання підручників для них (перший підручник з історії — «Повість про український народ» П. Куліша)
Викриття та покарання	<ul style="list-style-type: none"> • 1847 р. — арешт членів братства за доносом провокатора • Покарання 12 братчиків засланням до різних місць імперії; Т. Шевченка було відіслано до Оренбурзького корпусу із забороною писати й малювати
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка першої політичної програми • Здійснення першої спроби поєднати українську національну ідею із загальнолюдськими християнськими ідеалами та ідеєю слов'янської єдності; розглядання національного визволення українців як складової загальноєвропейської боротьби

Масонство на українських землях

Масонство — релігійно-етичний рух за моральне вдосконалення та об'єднання на засадах братерства, рівності й взаємодопомоги

Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Початок XIX ст. — поширення масонського руху • Створення масонських лож (осередків діяльності) в Одесі («Понт Евксинський»), Києві («З'єднані слов'яни»), Полтаві («Любов до істини») • Належність до масонських лож І. Котляревського, В. Капніста, В. Тарновського, В. Лукашевича та ін.
------------	--

Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Участь українського дворянства в діяльності масонських лож як форма прояву власних опозиційних настроїв • Еволюція поглядів: від роздумів над шляхами морального вдосконалення людини до пошуку способів зміни існуючих політичних порядків • 1819 р. — заснування «Малоросійського таємного товариства» — громадсько-політичної організації, яка використовувала досвід масонських організацій: <ul style="list-style-type: none"> • ініціатор створення — В. Лукашевич • програма — «Катехізіс автономіста» • мета — незалежність України від Російської імперії та відновлення української автономії в союзі з Польщею • члени товариства — С. Кочубей, В. Тарновський, П. Капніст, О. Величко, І. Котляревський та ін. • існування осередків у Києві, Полтаві, Чернігові тощо • 1822 р. — заборона діяльності масонів через їхню політизацію, перетворення руху на опозиційний до влади
------------	--

Російський опозиційний рух. Декабристський рух			
Організація	«Південне товариство»	«Північне товариство»	«Товариство об'єднаних слов'ян»
Рік	1821	1822	1823
Лідер	Павло Пестель	Микола Муравйов	Андрій і Петро Борисови
Програма	«Руська правда»	«Конституція»	«Правила» і «Клятвена обіцянка»
Погляди	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення імперії на унітарну республіку з однопалатним парламентом • Гарантія основних громадянських свобод • Скасування кріпацтва • Відмова народам, які населяли імперію, у праві на окреме державне існування 	<ul style="list-style-type: none"> • Перетворення Росії на конституційну монархію з федеративним устроєм на зразок США • Скасування кріпацтва • Здійснення демократичних реформ • Поділ країни на штати, яким надавалося право самостійно вирішувати питання внутрішнього життя 	<ul style="list-style-type: none"> • Встановлення демократичного республіканського ладу • Скасування кріпацтва • Об'єднання звільнених слов'янських народів у федерацію слов'янських республік • Належність верховної влади загальним зборам • Відсутність наміру створити окрему Українську державу
Виступ декабристів та його наслідки			
14 грудня 1825 р.	Виступ декабристів у Петербурзі (у день присяги новому імператору Миколі I); жорстке придушення повстання урядовими військами		

29 грудня 1825 — 3 січня 1826 р.	Повстання Чернігівського полку на Київщині; розгром бунтівників каральними російськими військами; розправа уряду з повстанцями
Декабристський рух був першою спробою ліквідувати самодержавство і тому вплинув на розвиток українського національно-визвольного руху. Однак українське питання декабристи фактично ігнорували. Небажання враховувати інтереси пригноблених імперією народів і стало однією з причин поразки декабристів	

Польський національно-визвольний рух. Польське повстання 1830—1831 рр. та його наслідки для українських земель	
Передіг подій	<ul style="list-style-type: none"> • Листопад 1830 р. — початок у Варшаві польського повстання проти російського панування • Створення Національного уряду, який висунув програму боротьби за відродження Речі Посполитої • Спроба поширити визвольне повстання на Правобережну Україну (гасло «За нашу і вашу свободу!»); байдуже ставлення до повстання українського селянства • Квітень 1831 р. — вступ на Правобережжя польських повстанців • Червень 1831 р. — придушення повстання російськими урядовими військами
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення політики русифікації українських земель; перехід на російську мову всіх шкіл і судочинства • Позбавлення польських дворян маєтків та вилучення їх із дворянського стану • Закриття католицьких монастирів і костелів, заборона відзначати католицькі свята; 1839 р. — ліквідація греко-католицької церкви на Правобережжі й об'єднання її з православною • Ліквідація на Лівобережжі Малоросійських кінно-козацьких полків • Відставка генерал-губернатора Малоросії М. Рєпніна

Соціальні рухи	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення кріпосницького гноблення • Зловживання імперських чиновників • Неврожай 1832—1833 рр.
Форми боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • Псування панських знарядь праці • Відмова відробляти панщину й виконувати повинності • Підпали поміщицьких маєтків • Подання скарг до місцевої адміністрації • Масові втечі селян
Соціальні протести	<ul style="list-style-type: none"> • Повстання військових поселенців: <ul style="list-style-type: none"> • 1817 р. — виступ колишніх бузьких козаків під проводом Ф. Барвінського на Херсонщині • 1819 р. — виступ у районі міста Чугуєва на Харківщині • великі виступи в селищах Базилівка (1817—1818 рр.) та Шебелинка (1829 р.) на Харківщині • 1813—1835 рр. — повстання селян під проводом У. Кармелюка на Поділлі • Насильницьке придушення соціальних протестів

Адміністративно-територіальний устрій

- Адміністративно-територіальна одиниця Австрійської імперії (із 1867 р. — Австро-Угорщини) — коронний край
- Утворення коронного краю Королівство Галичини і Лодомерії; поділ на округи (дистрикти) (територія Східної Галичини та Північної Буковини)
- Поділ на комітати (жупи) в Угорському королівстві (територія Закарпаття)

Адміністративно-територіальний устрій, запроваджений австрійською владою, мав на меті привести західноукраїнські землі у відповідність до інших імперських провінцій

Політика Австрійської імперії щодо українських територій

- Використання щодо західних українців австрійською владою назви «рутені»; самоназва — русини; поширення впродовж XIX ст. на русинів національного імені — українці
- Найбільші національні меншини: у Східній Галичині — поляки та євреї; у Буковині — румуни та євреї; у Закарпатті — угорці та євреї
- Сповідування християнства: населення Буковини — православні; Галичини й Закарпаття — греко-католики
- Перебування українців у складі імперської структури управління: переважання інтересів центру, засилля чиновництва, регулювання життя зі столиці
- Загроза денационалізації українців: помітне онімечування; вживання в усіх державних установах німецької мови
- Використання українських земель для поповнення армії та надходжень до державної скарбниці

Реформи Марії Терезії та Йосифа II

Адміністративна реформа	<ul style="list-style-type: none"> • Поділ Королівства Галичини і Лодомерії на округи, якими управляли старости; у селах влада належала мандатарам; містами управляли магістрати, згодом — міські ради; центр — Львів • Найвищий представницький орган краю — сейм (провідні позиції посідала польська шляхта) • Запровадження єдиної централізованої системи управління: 1786 р. — припинення дії польських законів, заміна їх на загальноімперські
Аграрна реформа	<ul style="list-style-type: none"> • Перепис земель; визначення повинностей селян і податків із землевласників • Обмеження тілесних покарань селян • Заборона недільної панщини, примусових робіт • Обмеження панщини трьома днями на тиждень • Надання селянам мінімальних громадянських прав (одружуватися, навчати дітей тощо) • 1789 р. — видання Йосифом II закону про ліквідацію панщини; скасування цього рішення після смерті імператора

Освітня реформа	<ul style="list-style-type: none"> • 1777 р. — шкільна реформа, яка надавала право навчати дітей у початковій школі рідною мовою • Відкриття у Відні семінарії «Барбареум» для навчання греко-католицького духовенства • 1784 р. — відновлення діяльності Львівського університету, при якому для студентів-русинів було створено «Руський інститут» (науки викладалися церковнослов'янською мовою)
Релігійна реформа	<ul style="list-style-type: none"> • Зрівняння в правах католицької, протестантської та греко-католицької церков • Рівні права при прийнятті на державну службу • Зрівняння євреїв у правах з іншими народами імперії
Результати реформ	<ul style="list-style-type: none"> • Позитивний вплив на політичну модернізацію краю • Позитивні зміни в становищі селян і греко-католицької церкви • Поширення прихильного ставлення українців до Габсбургів • Посилення німецького впливу

Соціально-економічний розвиток

Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Основа економіки — сільське господарство • Переважання у Східній Галичині землеробства: екстенсивний характер; обезземелення селян; масовий голод через стихійні лиха та неврожаї (1805, 1817, 1829, 1844—1847 рр.); вивезення при цьому зерна до інших провінцій імперії та за кордон • Використання більшості оброблюваних земель у Закарпатті для промислового виноградарства, садівництва та землеробства: належність більшості земель угорським та німецьким поміщикам; безземелля селян; заробітчанство в інших регіонах імперії; розвиток у гірських районах тваринництва та лісорозробки • Провідна роль у господарстві Північної Буковини землеробства, у гірських районах — тваринництва, лісорозробки й мисливства • Погіршення становища більшості селянства: збільшення панщини до шести днів на тиждень; сплата данини натурою, виконання повинностей на користь землевласника й держави
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> • Тривалий застій; повільний розвиток традиційних галузей — шкіряної, соляної, текстильної, лісопильної, тютюнової, залізобудівної • Мануфактурний рівень промисловості • 30—40-ві рр. XIX ст. — незначне поживлення промисловості Східної Галичини під впливом промислової революції; поява перших парових машин • Незначне використання праці вільнонайманих працівників • Задоволення попиту на промислову продукцію переважно її ввезенням із західних провінцій імперії; занепад мануфактурних підприємств (завезені фабрично-заводські товари були дешевшими за місцеві)
Розвиток міст. Торгівля	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток ремесла, торгівлі, промисловості сприяв становленню міст; аграрно-ремісничий характер більшості міст; поширення лихварства • Поява в містах австрійських чиновників; онімечування міст • Належність більшості міського населення до незаможних верств — ремісники, дрібні торговці

Розвиток міст. Торгівля	<ul style="list-style-type: none"> • Провідне місто Східної Галичини — Львів (був великим адміністративним центром; українці становили меншість населення, переважали поляки та євреї); найбільше місто Закарпаття — Ужгород (значна частина у складі населення — угорці та євреї); найбільший центр Північної Буковини — Чернівці (українці становили меншість; було багато румунів, євреїв, австрійців) • Пожвавлення торгівлі: налагодження торговельних зв'язків Східної Галичини з Наддніпрянщиною; вивезення сільськогосподарських продуктів і сировини до центральних провінцій Австрійської імперії та деяких країн Західної Європи; розвиток традиційних ярмарків і тижневих базарів: найбільші центри — Тернопіль, Станіслав, Надвірна, Ужгород, Чернівці та ін.
-------------------------	--

Соціальні протести	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення кріпосницького гноблення, збільшення панщини, скасування заборони застосовувати тілесні покарання після згортання реформ Марії Терезії та Йосифа II • Зловживання імперських чиновників
Форми	<ul style="list-style-type: none"> • Розправи над управителями й панами; підпали поміщицьких маєтків • Відмова відробляти панщину й виконувати повинності • Подання колективних скарг до судів проти землевласників
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Розгортання в гірських районах Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття руху опришків (загони на чолі з М. Штолюком); особливий розмах руху в 1810—1825 рр. • 1831 р. — «холерні бунти» в Закарпатті, приводом до яких було обмеження пересування селян (карантини) через епідемію холери, проте виступи набули антифеодалного характеру • 1843—1844 рр. — виступи під проводом Л. Кобилиці в Буковині • Використання війська для придушення селянського опору • Пошук владою під тиском селянських виступів шляхів розв'язання соціальних проблем (1839 р. — надання угорським сеймом селянам права відходити від пана за умови виконання повинностей, сплати податків і відсутності боргів)
Виступи селян мали постійний характер; влада придушувала їх і водночас здійснювала певні поступки для полегшення становища селянства	

Початок українського національного відродження	
Особливості відродження	<ul style="list-style-type: none"> • Провідники — греко-католицьке духовенство, тому відродження мало більш консервативний характер, ніж у Наддніпрянщині • Зв'язки з Наддніпрянщиною
«Будителі» Закарпаття	<ul style="list-style-type: none"> • Вихід першого покоління «будителів» (діячів національного відродження) із середовища греко-католицького духовенства, що здобуло освіту у «Барбарєумі» • Центр русинського національного відродження Закарпаття наприкінці XVIII ст. — Мукачівська греко-католицька єпархія; провідник — єпископ А. Бачинський (сприяв відкриттю близько 300 початкових шкіл при церковних громадах)

«Будителі» Закарпаття	<ul style="list-style-type: none"> Представники — П. Лодій, І. Орлай, М. Поп-Лучкай (автор «Історії карпатських русинів») та ін. Створення Й. Базиловичем першої праці з історії закарпатських русинів — «Короткий нарис фундації Федора Коріятовича»; відстоювання автором ідеї про належність закарпатських русинів до східних слов'ян, наявність власної культури русинів і видатних діячів
<p>Русинські «будителі» поклали початок дослідженню історичного походження, культури й мови свого народу</p>	

«Товариство галицьких греко-католицьких священиків»	
Передумови виникнення	Згуртування навколо Перемишля, який був осередком греко-католицької єпархії, освічених греко-католицьких священиків — М. Левицького, І. Могильницького, Й. Левицького, І. Снігурського, Й. Лозинського та ін.
Рік утворення	1816 р.
Ініціатор	І. Могильницький
Мета та діяльність	<ul style="list-style-type: none"> Видання книжок для народу зрозумілою мовою; друкування підручників та молитовників Організація народних шкіл (у 1832 р. на території Перемишльської єпархії працювало 400 шкіл) Підготовка вчителів (1817 р. — відкриття в Перемишлі дяко-вчительського інституту)
<p>Протягом перших десятиліть XIX ст. ідеї українського національного відродження завдяки діяльності греко-католицького духовенства набули поширення у Східній Галичині</p>	

Гурток «Руська трійця»	
Передумови	30—40-ві рр. XIX ст. — перехід українського національного відродження на західноукраїнських землях від фольклорно-етнографічного до культурницько-літературного етапу
Ініціатори створення	М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький
Період існування	1833—1837 рр.
Мета та діяльність	<ul style="list-style-type: none"> Формування на основі русинської народної мови літературної української (прагнення утвердити розмовну мову в літературі); створення українською мовою шкільних підручників; упровадження рідної мови в повсякденний вжиток Збиральницька, дослідницька, видавнича й публіцистична діяльність у сфері широкого кола гуманітарних наук (народознавство, фольклористика, мовознавство тощо) Літературно-художня та перекладацька діяльність

Мета та діяльність	<ul style="list-style-type: none"> Підготовка й видання альманаху «Русалка Дністровая» (1837 р.) — першої на західноукраїнських землях книжки, надрукованої українською мовою (була заборонена та знищена за розпорядженням цензури)
<p>Діяльність «Руської трійці» сприяла поступовому набуттю народною мовою русинів рис літературної української мови та її поширенню</p>	

<p>Європейська революція 1848–1849 рр. на українських землях. Скасування панщини</p>	
Лютий 1848 р.	Початок масштабної європейської революції, яка отримала назву «Весна народів» (національно-визвольні рухи поневолених народів Східної та Центральної Європи)
Березень 1848 р.	<ul style="list-style-type: none"> Прийняття імператором конституції, яка проголошувала демократичні свободи; проведення виборів до рейхстагу — загальноімперського парламенту Прийняття угорським сеймом закону про скасування панщини й надання у власність селянам третини оброблюваної землі; поширення дії цього закону на Закарпаття
Квітень 1848 р.	<ul style="list-style-type: none"> Створення поляками у Львові свого представницького органу — Центральної ради народової Скасування панщини й надання селянам права власності на землю, яку вони обробляли у Східній Галичині
Травень 1848 р.	Створення галицькими русинами Головної руської ради, поява якої заперечувала претензії поляків виступати від усього населення Галичини
Серпень 1848 р.	Поширення під тиском селянських заворушень закону про скасування панщини на Буковину
<p>У результаті революційних подій 1848 р. було скасовано панщину, селяни стали власниками землі; відтепер вільний селянин посів місце в суспільно-політичному житті</p>	

<p>Головна руська рада та її національна програма. Газета «Зоря Галицька»</p>	
<p>Головна руська рада (ГРР) — орган громадського самоврядування українців, утворений у Львові на хвилі піднесення революційного руху у Східній Галичині з метою захисту національних прав українського населення</p>	
Дата утворення	2 травня 1848 р.
Голова	Єпископ Г. Яхимович
Склад	30 членів (представники греко-католицького духовенства й світська інтелігенція)
Програма	<ul style="list-style-type: none"> Запровадження української мови в школах та діловодстві Забезпечення для українців, як і для поляків, рівних можливостей обіймати адміністративні посади Призначення на посади в адміністрації краю лише тих чиновників, які володіли українською мовою

Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Видання першої української щотижневої газети «Зоря Галицька»; заснування Галицько-руської матиці — товариства, змістом діяльності якого було видання дешевих книжок для народу українською мовою • Установлення зв'язків з українцями Буковини та Закарпаття • Організація власної національної гвардії • Скликання у Львові з'їзду діячів науки — Собору руських вчених (ухвалив, що українська мова має базуватися на народній мові, а для письма слід замість латиниці використовувати слов'янську кирилицю) • Будівництво Народного дому з бібліотекою й музеєм • 1848 р. — звернення до імператора з проханням поділу Галичини на польську та українську частини • 1849 р. — відкриття у Львівському університеті кафедри української мови та літератури на чолі з Я. Головацьким
<p>Завдяки виникненню ГРР українці вперше створили власний орган громадського самоврядування, який висунув національну програму</p>	

Українське питання на Слов'янському з'їзді в Празі	
Дата проведення	Червень 1848 р.
Ініціатори	Діячі чеського національного руху, які виголосили ідею створення федерації слов'янських народів, що входили до імперії Габсбургів
Рішення	<ul style="list-style-type: none"> • Закріплення результатів роботи з'їзду в польсько-українській угоді «Вимоги українців у Галичині», яка проголошувала: <ul style="list-style-type: none"> • рівні права на використання польської та української мов у всіх школах та установах Галичини, утворення окремих гімназій для українців і поляків, викладання двома мовами у вищих навчальних закладах • зрівняння в правах представників різних національностей і віросповідань • утворення спільної національної гвардії, спільного сейму • гарантія загальноімперською конституцією національної та політичної рівноправності • передача питання поділу Галичини на польську та українську частини на розгляд загальноімперського рейхстагу
<p>На Слов'янському з'їзді в Празі галицькі русини домоглися визнання їх представниками українського народу; досягнута на з'їзді угода залишилася єдиним у XIX ст. свідченням можливості польсько-українського компромісу</p>	

Перший досвід парламентської боротьби

- Червень 1848 р. — вибори депутатів до рейхстагу в Галичині та Буковині; у Закарпатті, що перебувало під владою Угорщини, вибори не проводилися
- Здобуття українцями 39 місць із 100, визначених для Галичини, та п'яти місць із восьми — для Буковини
- Винесення русинами на розв'язання рейхстагу питання поділу Галичини на польську та українську частини; прийняття рішення про поділ краю на два створені за етнічним принципом самоуправні округи (не було здійснено)

Освіта	
Наддніпрянська Україна. Відкриття університетів у Харкові та Києві	<ul style="list-style-type: none"> • Закриття шкіл унаслідок зубожіння селян; неписьменність більшості населення; заборона вживання української мови в навчанні • 1803 р. — освітня реформа, яка передбачала створення навчальних закладів трьох типів: початкові парафіяльні училища для дітей нижчих станів; початкові повітові училища для дітей міщан (купців, ремісників); гімназії для здобуття середньої освіти дітьми дворян, заможних купців (навчання платне); закінчення цих закладів надавало право вступати до університету або на державну службу • Відкриття ліцеїв (містили гімназичну та елементи університетської програми): Волинський у Кременці (1805 р.); Рішельєвський в Одесі (1818 р.); Гімназія вищих наук у Ніжині (1820 р.) • Поява професійних шкіл: ремісничі училища, фельдшерські школи • Вища освіта: 1805 р. — відкриття Харківського університету (ініціатор — В. Каразін); 1834 р. — відкриття Київського університету Св. Володимира (перший ректор — М. Максимович)
Західноукраїнські землі. Відкриття Львівського уні- верситету	<ul style="list-style-type: none"> • 1774 р. — закон про обов’язкову початкову освіту для дітей 5—12 років, надання права навчатися рідною мовою • 1812 р. — скасування рішення про обов’язкову початкову освіту через відсутність у селян коштів на утримання шкіл • Початкові навчальні заклади: однорічні в селах і трирічні в містах; здобуття повної середньої освіти в гімназіях (чотири-класні головні та дворічні гімназії) • Вища освіта: Львівський університет (заснований у 1661 р. і відновлений у 1784 р.); технічна академія (1844 р.) • Навчання в усіх навчальних закладах (крім початкових) німецькою мовою; полонізація початкової освіти в Галичині, румунізація — у Буковині; у Закарпатті за сприяння греко-католицьких священників викладання русинською мовою
Розвиток науки	
Видагні вчені	<ul style="list-style-type: none"> • Світове визнання математичної школи (Т. Осиповський, М. Остроградський); успіхи хіміків (О. Ходнев та М. Бекетов) • Діяльність ученого-енциклопедиста М. Максимовича • Історична наука: «Історія Русів», історичні праці М. Костомарова тощо; збирання та видання фольклорних творів: М. Цертелєв «Досвід збирання старовинних малоросійських пісень»; М. Максимович «Малоросійські пісні» • Медицина: офтальмологія (В. Караваєв); хірургія (М. Єллінський) • Створення метеорологічних станцій у Харкові, Києві, Миколаєві

Культурно-освітні товариства	<ul style="list-style-type: none"> • Філотехнічне товариство в Харкові, засноване В. Каразиним • Товариство наук при Харківському університеті • Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей у Києві • Культурно-освітній та науковий центр «Оссолінеум» на західноукраїнських землях, заснований польським істориком Ю. Оссолінським (зберігалися архівні документи польської шляхти, колекції зброї, картин, скульптур, археологічних пам'яток тощо)
------------------------------	--

Розвиток української літератури. Становлення сучасної української літературної мови	
І. Котляревський (1769—1838)	<ul style="list-style-type: none"> • Засновник нової української літератури, написаної народною мовою; майстер бурлескно-трагедійного жанру • Найвідоміший твір — «Енеїда»; перше часткове видання — у 1798 р., повне — у 1842 р.
П. Гулак-Артемовський (1790—1865)	<ul style="list-style-type: none"> • Байкар, що виступав із гострою критикою соціальної несправедливості засобами гумору та сатири • Найвідоміший твір — «Пан та собака», що зображував тяжке становище українських кріпаків
Є. Гребінка (1812—1848)	<ul style="list-style-type: none"> • Байкар, твори якого є взірцем української літератури («Малоросійські приказки») • Автор поезій, прозових творів
Г. Квітка-Основ'яненко (1778—1874)	<ul style="list-style-type: none"> • Творець нової української прози • Найвідоміші твори — «Пан Халявський», «Маруся», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик», «Щира любов» та ін. (автор викривав вади людської особистості, описував гірке життя українського села зсередини)
П. Куліш (1819—1897)	<ul style="list-style-type: none"> • Автор першого українського роману «Чорна рада», історичних поем «Україна», «Кумейки», «Солонця» та ін. • Перекладач Біблії українською мовою
М. Гоголь (1809—1852)	<ul style="list-style-type: none"> • Автор соціальної комедії «Ревізор», драми «Мертві душі» (сатира на існуючий лад), «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки», повісті «Тарас Бульба» (сповнені українського колориту, фольклорних особливостей на тлі зображення історичних подій)
Т. Шевченко (1814—1861)	<ul style="list-style-type: none"> • Класик української літератури • 1840 р. — перше видання «Кобзаря» • Автор історичної поеми «Гайдамаки» (1841 р.), збірки «Три літа», повістей «Музикант», «Художник»
Протягом першої половини XIX ст. відбувалося становлення сучасної української літературної мови та нова українська література	

Розвиток українського мистецтва	
Театр	<ul style="list-style-type: none"> • Створення театрів у поміщицьких маєтках, у яких грали актори-кріпаки (найвідоміші — у маєтку Д. Троцинського на Полтавщині та Г. Тарновського в селі Качанівка на Чернігівщині) • Аматорський театр (групи в Полтаві, Харкові, Ніжині та інших містах)

Театр	<ul style="list-style-type: none"> • 1791 р. — відкриття першого стаціонарного театру в Харкові; 1818 р. — заснування професійного театру в Полтаві; написання І. Котляревським п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» • Найвідоміші актори — М. Щепкін, К. Соленик
Музика	<ul style="list-style-type: none"> • Фольклор — весільні, жниварські, купальські, колискові, історичні народні пісні, колядки, щедрівки тощо • Музичні інструменти: кобза, бандура, сопілка; виступ на народних святах «троїстих музик» — ансамблю з бубна, скрипки й цимбалів • Виступи кобзарів — О. Вересая, І. Крюковського, А. Шута та ін. • Видатні композитори: Й. Витвицький, М. Вербицький

Образотворче мистецтво

- Перехід від стилю бароко до класицизму
- Скульптура: пам'ятник градоначальнику та генерал-губернатору А. де Рішельє в Одесі (скульптор І. Мартос, 1828 р.); пам'ятник князю Володимиру в Києві (скульптори В. Демут-Малиновський, П. Клодт та архітектор О. Тон)
- Живопис: портрети в стилі класицизму у виконанні Д. Левицького, В. Боровиковського, В. Тропініна («Дівчина з Поділля»); роботи в стилі реалізму у виконанні І. Сошенка («Жіночий портрет», «Портрет бабусі М. Чалого», жанрові картини «Продаж сіна на Дніпрі»); твори Т. Шевченка — автора понад тисячі творів різних жанрів: «Автопортрет», «Катерина», серія офортів «Живописна Україна»; роботи В. Штернберга (картина «Садиба Г. Тарновського в Качанівці»)

Архітектура

- Панування класицизму
- Планова забудова губернських центрів (Полтави, Києва, Харкова)
- Відомі пам'ятки архітектури: будівля університету Св. Володимира (архітектор В. Беретті); пам'ятник на честь відновлення дії магдебурзького права в Києві, перша в Києві будівля театру на Хрещатику; дзвіниця Успенського собору в Харкові; Старий театр у Львові; будинок Морської бібліотеки з «Ваштою вітрів», Петропавлівський собор, Графська пристань у Севастополі; будівлі «Оссолінеуму», ратуші на площі Ринок із високою вежею й годинником, міський театр у Львові; міська ратуша в Чернівцях (архітектор А. Мікулич)
- Палацово-паркова архітектура: палац К. Розумовського в Батурині (архітектор Ч. Камерон); маєток Галаганів у селі Сокиринці на Чернігівщині
- Декоративно-пейзажні парки: «Софіївка» в околицях Умані, «Олександрія» неподалік Білої Церкви

РОЗДІЛ IV. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в другій половині XIX ст.

Українське питання в контексті міжнародних відносин

- Друга половина XIX ст. — актуалізація українського питання в контексті європейської міжнародної політики
- Пошук європейськими країнами способів протидії російській зовнішній політиці, яка прагнула вирішити долю європейських володінь Османської імперії на свою користь; виникнення ідеї союзу Пруссії, Англії та Франції, спрямованого проти посилення Росії (ці плани не були реалізовані)

- Занепокоєння німецького канцлера О. фон Бісмарка успіхами Росії в російсько-турецькій війні; 1879 р. — укладення між Австро-Угорщиною та Німеччиною союзу проти Росії; розробка плану створення на українських землях незалежної держави — Великого Київського князівства на чолі з представником династії Габсбургів; значення цього плану:

- унаочнення досягнень українського національно-визвольного руху
- поступове перетворення українського питання з проблеми внутрішнього життя Австро-Угорської та Російської імперій на складову європейської геополітики; визнання окремими європейськими політиками права українців на власну державність
- позитивне ставлення Троїстого союзу (політичного блоку Німеччини, Австро-Угорщини та Італії) до українського національного руху як чинника ослаблення Російської імперії

Кримська війна. Селянські реформи на українських землях

Східна (Кримська) війна 1853—1856 рр.

Причини й передумови

- Намагання Миколи I розв'язати на свою користь питання перерозподілу європейських володінь Османської імперії
- Негативна реакція європейських країн на плани Росії, що сприяло їхньому згуртуванню; прагнення завоювати нові ринки, джерела сировини та сфери впливу

Привід	Суперечки між католицькою та православною церквами щодо права опіки над християнськими святинями в Палестині
Сторони протистояння	Російська імперія проти Османської імперії та її союзників — Великої Британії, Франції, Сардинського королівства
Перебіг подій	<ul style="list-style-type: none"> • Поразка турецьких військ від російської армії на початковому етапі: розгром турків у Закавказжі та їхнього флоту в Синопській бухті; просування російської армії до Болгарії • Надання допомоги Туреччині Великою Британією, Францією, П'ємонтою; вимога Австрії та Пруссії до Росії відкликати війська з території Дунайських князівств; початок воєнних дій проти Росії англо-французьким флотом у Чорному морі • Червень-липень 1854 р. — відхід російських військ із Дунайських князівств; перенесення воєнних дій до Південної України • Вересень 1854 р. — висадка англо-французьких військ у Криму; облога союзниками Севастополя (тривала 349 днів); втрата міста російськими військами • 1856 р. — укладення Паризького миру на умовах союзників: повернення гирла Дунаю Османській імперії, позбавлення Росії права утримувати військово-морський флот і фортеці на Чорному морі
Вплив війни на становище в Наддніпрянщині	<ul style="list-style-type: none"> • Значні економічні збитки; занепад економіки Півдня України; необхідність забезпечення всім необхідним російської армії • Поповнення рекрутами та ополченцями російської армії • Проголошення на Півдні воєнного стану (населення утримувало військових під час постоїв, доглядало поранених, виконувало різноманітні роботи) • Тяжке становище жителів Криму: переслідування кримських татар за звинуваченням у прихильності до Туреччини; масова еміграція татар до Туреччини • Створення з ініціативи імперської адміністрації комітетів, які збирали кошти на воєнні потреби

Селянський рух під час Кримської (Східної) війни

1855 р.	«Київська козаччина» — селянські заворушення в Київській губернії; привід — поява імперського маніфесту про формування ополчення; поширення чутки про те, що селяни, які запишуться в козаки, отримають волю від кріпацтва; застосування російським урядом регулярних військ для приборкання селян
1856 р.	Похід селян «у Таврію за волею»; причина — чутки про заклики російського уряду про перенесення до Криму (начебто переселенцям обіцяли особисту свободу, землю та грошову допомогу); початок масового стихійного переселення селян; використання регулярної армії для боротьби із самовільними переселенцями
Селянські виступи, що відбувалися під час війни в Наддніпрянщині, засвідчили напруженість ситуації в регіоні	

Аграрна реформа. Ліквідація кріпацтва

Юридичне оформлення	<p>Прийняття 19 лютого 1861 р. Олександром II Маніфесту про скасування кріпосного права та «Положення», що містило всі законодавчі акти реформи</p>
Зміст реформи	<ul style="list-style-type: none"> • Надання селянам особистої свободи та громадянських прав (вступати у шлюб без дозволу поміщика, укладати договори, торгувати, займатися промислами, вступати на службу або до навчальних закладів, вільно розпоряджатися своїм майном) • Передача землі селянам за викуп: 20 % поміщику сплачували селяни, решту — держава; селяни мали віддати борг державі з відсотками протягом 49 років, сплачуючи викупні платежі • Несення відповідальності за викупні операції селянськими громадами (общинами) • Встановлення розмірів наділів для кожної місцевості окремо: у середньому селяни отримували 1,9—2,3 десятини землі; збільшення селянських наділів на Правобережжі, продиктоване прагненням російського уряду здобути прихильність селян після придушення польського повстання 1863—1864 рр. • Надання права поміщикам забирати в селян відрізки — землі, яких за реформою 1861 р. позбавлялися селяни, якщо до цього вони користувалися більшим наділом, ніж тепер мали отримати у власність • Передбачення для селян статусу тимчасовозобов'язаних до укладення викупної угоди • Дозвіл державним селянам викупати свої землі (1866 р.)
Результати та наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Усунення перешкод на шляху до подальшої соціально-економічної модернізації країни (незважаючи на велику кількість недоліків) • Збереження феодальних пережитків: протягом дев'яти років після реформи селяни не могли відмовитися від наділу; більшість земель залишилася у власності поміщиків; ускладнений вихід із селянської громади

Реформи 60–70-х рр. XIX ст.

Земська реформа (1864 р.)	<ul style="list-style-type: none"> • Запровадження в повітах і губерніях земського (місцевого) самоврядування (створення земств) • Загальностановість земських управ, до складу яких входили землевласники, дворяни, буржуазія, селянство • Широке коло діяльності земств: будівництво шляхів, організація поштової служби, статистичні дослідження; утримання початкових і професійних шкіл, реорганізація мережі закладів охорони здоров'я (безкоштовне лікування) • Сприяння земств становленню селянського кооперативного руху, кредитних установ для селян • Відсутність у земств політичних повноважень • Заборона створення земств на Правобережжі (до 1911 р.) через існування в краї опозиційно налаштованої до російського уряду польської шляхти
---------------------------	---

Реформа міського самоврядування (1870 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Обрання в містах міських дум та управ; надання виборчого права чоловікам віком від 25 років за умов володіння ними нерухомістю, торговельними або промисловими підприємствами; відсутність права голосу в робітників, службовців, інтелігенції Сприяння благоустрою міст, розвитку місцевої торгівлі й промисловості, системи охорони здоров'я та народної освіти Контроль за діяльністю думи та міського голови з боку губернатора, який мав право скасувати будь-яке її рішення
Судова реформа (1864 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Запровадження безстанового гласного суду, незалежного від адміністративної влади Публічність засідань (могли бути присутні преса, публіка) Проведення судочинства на змагальній основі між адвокатом і прокурором; введення суду присяжних Встановлення кількох судових інстанцій — мировий, окружний суди, судова палата; Верховний кримінальний суд; розгляд дрібних справ мировим суддею, який обирався земством або міською думою
Освітня реформа (1864 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Відновлення автономії університетів за статутом 1863 р. Започаткування вищої жіночої освіти на приватних вищих курсах Реорганізація гімназій: <ul style="list-style-type: none"> надання права на навчання представникам усіх станів (але навчання залишалося платним) поділ гімназій на класичні та реальні (хлопці й дівчата навчалися окремо); закінчення класичної гімназії дозволяло вступити до університету, реальної — до вищої технічної школи Запровадження єдиної системи початкової освіти (була безкоштовною); заснування шкіл приватними особами, земствами
Військова реформа (1862—1874 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> Поділ країни на 15 військових округів (на українських землях — Харківський, Одеський, Київський) Запровадження загальної військової повинності для чоловіків-недворян від 20 років замість рекрутських наборів; скорочення служби з 25 до шести-семи років; зменшення терміну служби для освічених осіб Заборона тілесних покарань Переозброєння армії за новітніми технологіями, створення парового військового флоту
Фінансова реформа (1860—1864 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> Зосередження управління грошовими ресурсами в руках міністерства фінансів Створення Державного банку (1860 р.), який мав переважне право на кредитування торговельних і промислових підприємств Створення незалежних контрольних палат, які перевіряли видатки місцевих установ (мета — протидія хабарництву) Скасування відкупної системи податків, щоб забезпечити надходження зібраних грошей безпосередньо до скарбниці
Цензурна реформа (1865 р.)	<ul style="list-style-type: none"> Надання широких повноважень установам цензури (займалися переглядом призначених для друку творів, статей тощо) Заборона видавцям порушувати політичні питання
<p>Реформи російського уряду сприяли ліквідації багатьох кріпосницьких пережитків, але ці поступки влади були тимчасовими</p>	

Модернізація промисловості й сільського господарства

Промисловість. Розвиток залізничного транспорту	<ul style="list-style-type: none">• 60—80-ті рр. XIX ст. — прискорення промислової революції, виникнення великого фабрично-заводського виробництва• Освоєння нових промислових районів — Донецького кам'яновугільного, Криворізького залізорудного та Нікопольського марганцевого басейнів; широке промислове будівництво на Півдні України• Зростання частки важкої промисловості: вугільної, металургійної, машинобудівної, добувної, металообробної; перетворення українських земель на головну вугільно-металургійну базу Російської імперії• Утворення численних акціонерних товариств з іноземним капіталом (французьким, бельгійським, німецьким та ін.)• Використання новими підприємствами передової техніки (парові двигуни, верстати тощо)• Кінець XIX ст. — концентрація виробництва (на великих підприємствах працювало 44 % робітників), поява перших монополій (товариств підприємств із виключним правом виробництва й збуту певної продукції); існування перших монополій у формі синдикатів• Розвиток цукрової, харчової, легкої промисловості на Лівобережжі і Правобережжі (українські землі виробляли 80 % російського цукру)• Початок масового залізничного будівництва; поступове перетворення залізничних вузлів на міста завдяки розвитку промисловості й торгівлі• Перша залізниця в Наддніпрянщині — Одеса—Балта (1865 р.)• 80-ті рр. XIX ст. — з'єднання залізничним сполученням великих промислових центрів
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none">• Пережитки кріпацтва:<ul style="list-style-type: none">• панування поміщицького землеволодіння• збереження відріткової системи (селяни працювали на землі поміщика власним господарським інвентарем)• Використання вільнонайманої праці переважало в господарствах Правобережжя й Півдня, поширення на Лівобережжі обох систем• Зростання товарного виробництва зерна, ячменю, тютюну, цукру• Запровадження вдосконалених знарядь праці й машин у передових поміщицьких і великих селянських господарствах (кінні молотарки, культиватори, косарки тощо)• Спеціалізація районів: Південна Україна — зернове господарство, Правобережжя — вирощування цукрових буряків, технічних культур (льон, соняшник), розвиток харчової промисловості; Крим і Бессарабія — виноградарство• Майнове розшарування селян• Зменшення селянських наділів через природне зростання населення; проблема малоземелля• Аграрне перенаселення, що змушувало селян переселятися на малозаселені землі Російської імперії (Сибір, Кубань)• Повільний розвиток тваринництва

Урбанізація. Торгівля. Будівельна лихоманка

- Швидке зростання міст; виникнення поряд із великими промисловими підприємствами фабрично-заводських поселень, які згодом перетворювалися на нові міста

- Перетворення міст, у яких розміщувалися фабрично-заводські підприємства, на великі промислові центри (Київ, Харків, Катеринослав, Одеса, Херсон, Кременчук, Луганськ, Юзівка, Маріуполь, Кривий Ріг); занепад дрібних міст
- Активна урбанізація (зростання кількості міського населення більше ніж удвічі)
- Збереження мануфактурного виробництва, яке задовольняло потреби в одязі, посуді, дрібному господарському інвентарі тощо
- Перетворення великих міст на осередки культур, де діяли навчальні заклади, науково-культурні товариства, театри й музеї
- Поступове витіснення базарів стаціонарною торгівлею через крамниці; стійке формування мережі крамниць; поширення гуртових продаж, унаслідок чого ярмаркова торгівля набула характеру біржових операцій
- Базарна торгівля (задовольняла щоденні потреби в продуктах харчування)
- Провідне місце Наддніпрянщини в зовнішній торгівлі Російської імперії; вивезення через азово-чорноморські порти та розташовані на російсько-австрійському кордоні митниці Волині й Поділля значної кількості українських товарів; основна експортна продукція — сировина (зерно, м'ясо, сало, шкури, вовна, цукор, спирт); імпортування бавовняних, шовкових і вовняних тканин, чаю, кави, прянощів, рису, вина тощо

Зміни в соціальній структурі суспільства

Селянство	<ul style="list-style-type: none"> • Переважання у складі населення (22 млн осіб) • Збереження в селянському середовищі народної культури, української мови • Важливе місце в житті села селянської громади, яка після реформи 1861 р. стала нижньою ланкою імперської адміністрації: <ul style="list-style-type: none"> • належність усього земельного масиву громаді, яка розподіляла його між окремими господарствами • існування черезсмужжя — отримання членами громади певної смуги землі з різних полів • періодичні земельні переділи; підпорядкування селянина громадівській сівозміні • надання селянину права продавати свій наділ за згодою громади • перебування у спільній власності громади лісів, луків, річок, озер • Поширення заводських металевих знарядь праці, заміна волів кіньми (зросла продуктивність праці) • Використання заможними господарствами сільськогосподарської техніки (культиватори, парові молотарки та ін.) • Майнове розшарування (заможні селяни, середняки, бідняки)
Дворянство	<ul style="list-style-type: none"> • Неспроможність більшості дворян перебудувати свої господарства відповідно до нових ринкових відносин; зростання боргів; продаж земель для розрахунку з боргами • Реформування окремими землевласниками Правобережжя та Півдня своїх господарств згідно з новими умовами (маєтки-економії): створення великих товарних виробництв із використанням вільнонайманої праці (Аркаси на Херсонщині, Голуби на Катеринославщині та ін.)

Буржуазія. Родини українських підприємців	<ul style="list-style-type: none"> • Нова верства суспільства, яка за своїм складом була багатонаціональною: <ul style="list-style-type: none"> • велика буржуазія (власники значних купецьких капіталів, промислових підприємств, власники маєтків-економій) • середня буржуазія (купецтво, колоністи Півдня, власники середніх за розмірами промислових підприємств) • дрібна буржуазія (власники крамниць, ремісничих майстерень, невеликих промислових закладів, заможних сільських господарств) • Посилення позицій із появою фабрично-заводських підприємств, банків, бірж • Становлення українського підприємництва (Тереценки, Харитоненки, Римаренки, Симиренки та ін.)
Робітництво (пролетаріат)	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання кількості промислових робітників: сезонні працівники, зайняті в цукровій промисловості; робітники промислових районів Півдня — шахтарі Донбасу, металурги Кривого Рогу та ін. • Строкатий національний склад промислових робітників (українці становили меншість) • Невідповідність умов життя й праці промислових робітників тогочасним європейським нормам; низька заробітна платня • Розгортання боротьби за покращення свого становища

Громадівський рух 60-х рр. XIX ст.

Громади — напівлегальні непартийнні культурницько-просвітницькі об'єднання української інтелігенції

Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Лібералізація суспільно-політичного життя в умовах скасування кріпацтва • Повернення із заслання колишніх членів Кирило-Мефодіївського братства; формування в Петербурзі центру українського відродження: <ul style="list-style-type: none"> • заснування П. Кулішом за сприяння меценатів Тарновських і Галаганів друкарні для видання творів української літератури; видання альманаху «Хата» (1858 р.) • 1859 р. — створення першої Української громади в Петербурзі • 1861—1862 рр. — видання В. Білозерським журналу «Основа»
Київська громада	<ul style="list-style-type: none"> • Створена в 1861 р. викладачами та студентами Київського університету • Провідник — В. Антонович; учасники — П. Чубинський, брати Синьогуби, І. Касьяненко, М. Драгоманов та ін. • Діяльність легальна за формою й культурницька за змістом • Участь у суспільно-політичному житті • Культурно-освітня діяльність: <ul style="list-style-type: none"> • відкриття народних шкіл, де навчання здійснювалося українською мовою • створення бібліотек, гімназій, шкіл для підготовки вчителів • популяризація національної ідеї через видання популярних книжок для народу, публічні лекції, проведення вечорів • написання україномовних підручників • поширення творів Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін. • Заснування під впливом Київської громади громад у Чернігові, Вінниці, Катеринославі, Одесі, Полтаві, Харкові • Згорання діяльності внаслідок появи Валуєвського циркуляра

Хлопомани

Хлопоманство — рух української ліберальної інтелігенції наприкінці 50-х — на початку 60-х рр. XIX ст. на Правобережжі, що прагнула зближення з народом	
Лідер	В. Антонович
Мета	Ліквідація царизму, кріпацтва, встановлення демократичної республіки на основі добровільного співжиття росіян, українців і поляків
Діяльність	<ul style="list-style-type: none">• Етнографічна діяльність:<ul style="list-style-type: none">• 1857—1859 рр. — подорожі Волиню, Поділлям, Київщиною, Холмщиною, Катеринославщиною та Херсонщиною• збирання народних пісень, казок• вивчення звичаїв, обрядів, селянського побуту• Популяризація славетного минулого українських земель• Розповіді про тяжке становище українців та можливий вихід із нього• Випуск рукописного журналу• Заснування підпільної семирічної школи з 15 юнаків («учили в національному напрямі»)• Написання підручників українською мовою
Результат	<ul style="list-style-type: none">• Переслідування владою й поліцією• Припинення діяльності у зв'язку з репресіями

Польське повстання 1863—1864 рр. та його наслідки для українських земель

Мета	<ul style="list-style-type: none">• Здобуття національної незалежності Польщі та проведення реформ• Відновлення Польщі в межах 1772 р.
Особливості	<ul style="list-style-type: none">• Відсутність підтримки з боку українських селян і діячів українського руху• Діяльність на Правобережжі (близько 20 партизанських загонів, що склалися переважно з представників польської шляхти• Перехід на бік повсталих незначної частини солдатів і офіцерів російської армії та діячів таємної російської революційної організації «Земля і воля»
Результати та наслідки	<ul style="list-style-type: none">• Придушення повстання російськими військами• Переслідування учасників українського визвольного руху, незважаючи на відданість українців імперській владі під час повстання

Валуєвський циркуляр 1863 р.

Валуєвський циркуляр — таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва про заборону видання книжок українською мовою	
Передумови	<ul style="list-style-type: none">• Стрімке зростання кількості україномовної літератури; активізація польського національно-визвольного руху, польське повстання 1863—1864 рр.; сприйняття владою українського руху як загрози розвалу імперії

Передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Розгортання нелегальної діяльності народницьких організацій, що поширювали заборонену літературу й підбурювали до виступу селян, невдоволених реформою 1861 р.
Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона видання книжок, написаних українською («малоросійською») мовою — науково-популярної та релігійної літератури, крім художніх творів, де вона розглядалася як «наріччя»; заборона публічного вживання української мови в державних установах, школах, церквах • Заперечення проблеми існування української мови («Ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може»)
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Позбавлення українського руху можливості поширювати свої ідеї • Хвиля арештів на українських землях; заслання етнографа П. Чубинського, історика П. Єфименка, письменника О. Кониського тощо • Розгром Полтавської та Чернігівської громад; згорання роботи Київської громади; припинення видання журналу «Основа», газети «Чернігівський листок»; закриття недільних шкіл

Громадівський рух наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. XIX ст.

Відновлення діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • Кінець 60-х — початок 70-х рр. XIX ст. — відновлення громадівського руху, але вже в напівлегальній формі • Центр відродження — Київ, де відновила свою роботу «Українська громада»; відновлення діяльності громад у Чернігові, Полтаві, Харкові, Єлисаветграді, Одесі
Київська Стара громада	<ul style="list-style-type: none"> • Приєднання до громади свідомої молоді (М. Зібер, О. Русов, С. Подолинський) • Політична програма української громади: оформлення федеративного ладу Росії та надання Україні широкої автономії • Широка літературна, етнографічна, видавнича діяльність • 1871 р. — відкриття Колегії П. Галагана • 1873 р. — створення Історичного товариства Нестора-літописця • 1873 р. — заснування Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства, яке стало центром українознавчих досліджень • Видання газети «Київський телеграф» (1874—1876 рр.)

Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1873—1876 рр.)

Учасники	Г. Галаган (голова), М. Драгоманов, М. Зібер, Ф. Вовк, П. Чубинський, М. Лисенко, П. Житецький
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Дослідження експедицією П. Чубинського 54 повітів восьми українських губерній: зібрання багатого етнографічного матеріалу — пам'ятки усної народної творчості, записи весільних обрядів, відомості про заняття населення, урожаї, стан торгівлі та промисловості, народонаселення Правобережжя (Південно-Західного краю)

Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Створення наукового центру українознавства й розгортання наукового руху за участю вчених і краєзнавців тощо • Видання «Праць Південно-Західної експедиції», «Записок Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства», праць М. Максимовича тощо • Створення етнографічного музею, бібліотеки, архіву
------------	---

Емський указ 1876 р.

Емський указ — розпорядження російського уряду, спрямоване на придушення української культури, яке підписав імператор Олександр II у місті Емс у 1876 р.

Зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона на ввезення книжок українською мовою, друкування й видання українських творів та перекладів, п'єс для театральних вистав, текстів до нот, крім історичних пам'яток зі збереженням правопису оригіналу • Заборона діяльності громад • Ліквідація Південно-Західного відділу Російського географічного товариства • Встановлення суворого контролю над художніми творами українською мовою, які мали друкуватися за російським правописом • Заборона діяльності театральних труп із суто українським репертуаром • Заборона М. Драгоманову й П. Чубинському залишатися на території українських земель • Направлення вчителів-українців, що здобули освіту в Київському, Харківському, Одеському навчальних округах, на роботу за межі українських земель
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Стимування розвитку української культури • Обмеження засобів впливу на пробудження національної свідомості; тимчасова дезорганізація українського руху

Михайло Драгоманов. Молоді громади

Погляди та діяльність М. Драгоманова	<ul style="list-style-type: none"> • Погляди М. Драгоманова: <ul style="list-style-type: none"> • демократизм (запровадження демократичних прав і свобод) • федералізм (національно-культурна автономія України у складі федеративної держави) • культурництво (покращення рівня освіти народу) • еволюційність (поступові реформи) • соціалізм (принцип соціальної справедливості) • Висилка М. Драгоманова за межі українських земель • Видання в Женеві першого українського політичного журналу «Громада» (1878—1879, 1880, 1882 рр.) • Розрив М. Драгоманова зі Старою громадою через занадто радикальні погляди; 1889 р. — переїзд до Софії (викладацька діяльність)
Молоді громади	<ul style="list-style-type: none"> • Перебування під впливом ідей М. Драгоманова радикальної молоді, яка організовувалася в Молоді громади • Захоплення соціалістичними ідеями • Поєднання боротьби за національне й соціальне визволення • Політизація українського визвольного руху

«Братство тарасівців»

«Братство тарасівців» — перша українська політична організація, що стояла на засадах самостійності України

Передумови створення та склад

- Початок 90-х рр. XIX ст. — утворення в Києві студентського гуртка, до якого входили М. Міхновський, В. Шемет та ін., згодом приєднання до них студентів І. Липи, Б. Грінченка та ін.
- 1891 р. — заснування таємного товариства, що проголошувало ідею визволення України (згодом стали називати себе «Братство тарасівців»)

Погляди та діяльність

- 1893 р. — перший виступ — читання промови «Декларація віри молодих українців» на шевченківських роковинах у Харківському університеті; провідні положення:
 - українці — окрема нація, яка потребує національної свободи
 - автономія України; єдність українського народу
 - засудження українофільства (культурництва), але при цьому визнання його користі для національного руху
 - необхідність існування українських шкіл; вживання української мови
- Діяльність за принципами таємної організації, осередки якої в середині 90-х рр. XIX ст. діяли в Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві, Чернігові та інших містах
- Кінець 90-х рр. XIX ст. — розпад братства через відсутність конкретної програми дій

Діяльність братства через ігнорування соціально-економічних питань не знайшла підтримки в представників інших течій українського руху

Національне відродження кримських татар

Розгортання національного відродження

- 80-ті рр. XIX ст. — становлення кримськотатарського національного руху; діяльність молодотатар, які:
 - виступали за відмову від традиційного для татарського суспільства клерикалізму (політичного напрямку за панування церкви в усіх сферах життя)
 - виступали за підвищення рівня освіченості народу, зміни в традиційній соціальній структурі й статусі жінок
 - боролися за визволення селян від будь-якого гноблення
 - стояли на захисті національної ідентичності свого народу

І. Гаспринський

- Видатний представник молодотатарських ідей:
 - видавав національну газету «Терджиман» кримськотатарською й російською мовами
 - сприяв виникненню джадидизму — просвітянського руху мусульманських народів, який пропонував новий звуковий спосіб навчання грамоти (окремій літері відповідали конкретні звуки)
 - розробив нові методи навчання (воно набуло більш світського характеру)
 - написав і видав власну серію навчальних посібників
 - сприяв оновленню повсякденного побуту й усього духовного життя народу
- Був лібералом; виступав за дружбу кримськотатарського й слов'янського народів, релігійну терпимість та співпрацю християн і мусульман; засуджував соціалістичні ідеї

Зародження робітничого і соціал-демократичного рухів

Робітничий рух	<ul style="list-style-type: none"> • Кінець 60-х рр. XIX ст. — поширення робітничого руху, який спочатку мав стихійний, неорганізований характер • Виступи робітників через важкі умови праці, зменшення заробітної плати • Форми боротьби — колективна відмова від роботи, знищення машин та обладнання, страйки тощо • Середина 70-х рр. XIX ст. — набуття рухом організованих форм • Перша робітнича організація — «Південноросійський союз робітників» (1875 р.): виник в Одесі на чолі з Є. Заславським; об'єднав близько 250 робітників; розгорнув революційну пропаганду, поширював нелегальну літературу, керував страйками; існував протягом дев'яти місяців
Соціал-демократичний рух	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення марксизму, який пов'язував соціалістичну перебудову суспільства з пролетаріатом; перші пропагандисти — М. Зібер і С. Подолинський; розробка М. Подолинським теорії «громадівського соціалізму» (федерації вільних громадян), що ґрунтувалася на національних традиціях українців • 1893 р. — виникнення в Києві першої на українських землях постійно діючої марксистської групи («Російська група соціал-демократів»); організатор — росіянин Ю. Мельников; поява інших марксистських груп у Харкові, Одесі та Катеринославі • 90-ті рр. XIX ст. — вихід соціал-демократичного руху на якісно новий рівень після заснування в Петербурзі «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» під керівництвом В. Ульянова (Леніна); виникнення подібних організацій у Києві, Катеринославі, Миколаєві та інших містах; об'єднання цих гуртків у Російську соціал-демократичну робітничу партію (РСДРП)

РОЗДІЛ V. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЦИНИ в другій половині XIX ст.

Особливості соціально-економічного розвитку західноукраїнських регіонів

Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність великої фабричної промисловості, переважання дрібних підприємств і майстерень • Розвиток добувних галузей: нафтова (центр — Борислав) контролювалася австрійськими й німецькими підприємцями; лісопилна (вивезення цінної деревини до Німеччини, Австрії, Італії тощо; повільний розвиток деревообробної промисловості) • Перебування легкої промисловості на стадії дрібного ремесла • Погіршення економічного становища через залізничне будівництво: масове завезення товарів з індустріально розвинених регіонів (Австрія, Чехія), розорення місцевих промислів; перша залізниця — Львів—Відень (1861 р.); найбільші підприємства краю — залізничні ремонтні майстерні • Провідні позиції іноземного капіталу • Виникнення нової суспільної верстви — промислових робітників; тяжке становище: жахливі умови праці, мізерна зарплатня, штрафи, робочий день — 12—18 годин
---------------	--

Селянська реформа 1848 р.

- Звільнення селян від панщини селянською реформою 1848 р.
- Важке становище селян, які за своє звільнення сплачували щорічні платежі протягом 50 років; вирішення земельного питання на користь поміщиків, які забрали основну частину родючих земель
- Закріплення за поміщиками сервітутів (громадських земель, лісів, пасовищ тощо), за користування якими вони призначали дуже високу ціну
- Переважання дрібних селянських господарств площею 2—5 га; пошук селянами додаткових засобів заробітку (наймитування у великих землевласників, трудова міграція)
- Провідна галузь — землеробство; низькі врожаї через повільне впровадження новітніх досягнень техніки
- Аграрне перенаселення через швидке зростання кількості населення
- Зубожіння селян; процвітання лихварства
- Формування нового стану — селян-підприємців; перехід окремих господарств на ринковий шлях розвитку

Кооперативний рух

- Мета — кредитування та страхування селян, заощадження їхніх коштів
- Засновник — В. Нагірний (створив мережу кооперативних спілок)
- Створення кредитних спілок із метою вберегти селян від грабїжницьких відсотків лихварів і шинкарів
- 1883 р. — заснування споживчого кооперативу «Народна торгівля»: поява мережі крамниць, де за помірними цінами без посередників можна було придбати необхідні речі
- 1892 р. — заснування страхової компанії «Дністер»
- Поширення кооперативами сучасних методів господарювання (товариство «Сільський господар»), підтримка розвитку освіти, видання навчальної літератури

Трудова еміграція

- Масова трудова еміграція населення
- Причини:
 - мізерні заробітки або відсутність роботи
 - зубожіння більшості селянства
 - нестача землі, пошуки порятунку від голодної смерті
 - тягар національного гноблення й політичного безправ'я
- Основні напрямки — Бразилія, Аргентина, США, Канада
- Виїзд селян на тимчасові сезонні роботи до Угорщини, Західної Австрії, Німеччини, Румунії, Росії, Франції тощо
- Створення спеціальних компаній для перевезення переселенців

Старорусинство

Старорусинство — мовно-літературна та суспільно-політична течія серед українського населення Галичини, Буковини й Закарпаття, яка виступала за національно-культурну, а пізніше — державно-політичну єдність із російським народом; відгалуження — москвофільство (русофільство)

Лідери

- Галичина: Я. Головацький, Д. Зубрицький та ін.
- Буковина: К. Богатирець
- Закарпаття: А. Добрянський

Соціальна база	Інтелігенція, духовенство, поміщики, чиновники
Причини панування	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення польських позицій у Галичині • Зневіра українців у справедливості австрійської влади • Сліпа віра частини галицького селянства в російського царя • Поширення ідей панславізму (особливої ролі слов'ян та необхідності їх об'єднання в єдину державу)
Основні ідеї	<ul style="list-style-type: none"> • Заперечення існування окремого українського народу; віра в існування «єдиного великоруського народу» • Заперечення самостійності української мови, проголошення її діалектом російської • Чітка антипольська спрямованість, опір будь-яким проникненням західних модерних впливів
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Культурно-просвітницька діяльність (створення читалень, бібліотек, шкіл, кооперативів, товариств) • Видавнича діяльність (журнал «Слово», газети «Руська рада», «Наука») • 1870 р. — заснування політичної організації Руська рада • Фінансова підтримка російської влади
<p>У 80-ті рр. XIX ст. відбувся занепад москвофільства в Галичині, натомість його піднесення в Буковині та Закарпатті</p>	

Народовці (українофіли)

Народовці (українофіли) — представники галицької, буковинської та закарпатської інтелігенції, які відстоювали інтереси народу, дбали про формування національної свідомості українців

Лідери	В. Барвінський, Ю. Романчук, А. Вахнянин, О. Терлецький та ін.
Основні ідеї	<ul style="list-style-type: none"> • Українці — окрема нація, яка проживає на території від Кавказу до Карпат; розвиток української мови на основі народної, створення єдиної літературної мови • Піднесення культурного рівня населення • Згуртування національних інтелектуальних сил
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Заснування періодичних видань (газети «Батьківщина» за редакцією Ю. Романчука, «Діло» за редакцією В. Барвінського) • Створення громад (на зразок Київської) • Заснування власної мережі культурно-просвітніх установ: «Руська бесіда» (1861 р.), «Просвіта» (1868 р.) • Створення першого українського професійного театру • 1873 р. — заснування у Львові Товариства ім. Т. Шевченка • 1885 р. — створення політичної організації Народна рада на чолі з Ю. Романчуком

Народовці прагнули ліквідувати польський вплив у Галичині, у своїй боротьбі орієнтуючись на власний народ, інтелігенцію Наддніпрянщини та суперечності в правлячих колах Австро-Угорщини

Товариство «Просвіта»

«Просвіта» — громадська організація, утворена в 1868 р. у Львові з метою культурного розвитку, згуртування народної спільноти та піднесення національної свідомості українського народу

Керівник А. Вахнянин (музикант, диригент, письменник, професор)

Діяльність

- Наукові дослідження в етнографії, історії, географії тощо
- Просвітницька діяльність; створення читалень, ремісничьких товариств; залучення до національно-визвольного руху широких народних мас
- Книгодрукування (видання «Читанки для сільських людей» О. Партицького, підручників для початкової та середньої школи)

На 1897 р. на західноукраїнських землях працювало 18 філій товариства, 522 читальні, 146 крамниць; важливий здобуток — скорочення кількості неписьмених на 16 %

Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ)

- 1892 р. — проведення в умовах поширення українського просвітницького та культурного руху Товариства ім. Т. Шевченка на наукову основу; головний ініціатор — О. Барвінський за підтримки О. Кониського й В. Антоновича
- Створення трьох секцій: історично-філософської, філологічної, математично-природописно-лікарської
- Значний розвиток під головуванням М. Грушевського (обійняв посаду в 1897 р.)
- Видання низки збірок і монографій з української історії, словесності та етнографії (зокрема багатотомна «Історія України-Руси» М. Грушевського)
- Значне розширення системи установ організації (придбання нового приміщення, де була заснована друкарня); видання «Записок НТШ»

Народовська політика «нової ери»

«Нова ера» — компромісна угода між польськими та австрійськими політичними силами щодо українського питання в Галичині, зміст якої полягав у наданні нових національно-культурних прав галицьким українцям

Причини Прагнення Австро-Угорщини використати у своїх інтересах українське питання в протистоянні з Росією, не допустити перехід українського руху на радикальну основу

Заходи

- 1890 р. — укладення угоди, яка започаткувала «нову еру» в українсько-польських відносинах у Галичині
- 1892 р. — надання Товариству ім. Т. Шевченка статусу наукового з подальшими намірами перетворити його на українську Академію наук; створення для українців оцадного товариства «Дністер»
- 1893 р. — надання українському фонетичному правопису статусу офіційного та впровадження його в шкільну освіту
- 1894 р. — переїзд до Львова київського історика М. Грушевського, який очолив відкрити у Львівському університеті кафедру історії України
- 1894 р. — відмова польської та української сторін від «нової ери» через неспроможність досягти компромісу

Розгортання руху народовців у Закарпатті та на Буковині

Закарпаття	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення освіти серед народу, захист і розвиток рідної мови, звичаїв, віри й церкви; створення із цією метою з ініціативи О. Духновича товариства Івана Хрестителя (1862 р.), згодом — Св. Василя Великого (1866 р.), які дещо стримали денаціоналізаторську політику угорського уряду • Видання праць К. Сабова — «Грамматика письменнаго рускаго языка» (тривалий час була підручником для закарпатських школярів) та «Русская грамматика и читанка» • Наступ угорської влади на права закарпатських русинів: 1868 р. — прийняття закону про рівноправність національностей, за яким усі громадяни Угорщини становили «неділиму єдину мадярську націю»; перехід до насильницької мадяризації русинів • Дослідження історії Закарпаття (третомна праця «Исторические черты Угро-Русских» А. Кралицького та І. Дулішковича, що обґрунтовувала історичні права русинів на політичне існування)
Буковина	<ul style="list-style-type: none"> • Головна роль у національному відродженні українців духовенства • 1869 р. — заснування з ініціативи православного єпископа Є. Гакмана першого українського культурно-просвітницького товариства «Руська бесіда» • Утворення двох течій — русинської (москвофільської) та народовської (українофільської) • 70—80-ті рр. XIX ст. — провідні позиції русинської течії (розбудова мережі навчально-освітніх і культурних закладів, видання газет, журналів; заснування товариства «Руська рада» під керівництвом В. Продана, який очолював і «Руську бесіду») • Поширення під впливом народовців українофільських настроїв: <ul style="list-style-type: none"> • поява літературних творів, написаних народною мовою (поезії Ю. Федьковича, твори братів Воробкевичів, О. Кобилянської); видання за редакцією Ю. Федьковича часопису «Буковина» • перехід під керівництво народовців «Руської бесіди» та «Руської ради»; заснування товариств «Руська школа» і «Руський народний дім» • 1875 р. — відкриття Чернівецького університету, у якому викладав провідний діяч українського національного руху професор С. Смаль-Стоцький • Українські політичні партії Буковини: радикальна (Т. Галіп, І. та О. Поповичі), соціал-демократична (О. Безпалко, Г. Андріяшук), національно-демократична, що посіла провідні позиції в політичному житті краю (С. Смаль-Стоцький, О. Попович та ін.) • Національно-просвітницька діяльність українських студентських, жіночих, учительських, церковних, спортивних організацій

Радикальний рух у Галичині

Передумови виникнення	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення європейських модерних теорій, зокрема соціалізму • Вплив ідей М. Драгоманова
Лідери	І. Франко, М. Павлик
Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Критика старорусинства (москвофільства) і народовства • Поширення соціалістичних ідей, пропагандистська робота

Діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • Редагування журналу «Друг» • Політизація українського руху: створення першої політичної партії — Русько-української радикальної партії (РУРП) • Висунення ідеї єдності українських земель і політичної самостійності України (під впливом книги Ю. Бачинського «Україна irredenta» 1895 р.)
------------	---

Іван Франко (1856–1916)

- Письменник, вчений, громадський діяч; голова філологічної секції, а з 1898 р. й етнографічної комісії НТШ
- Відіграв важливу роль у політичному русі та розвитку суспільно-політичної думки; формування політичних поглядів у студентські роки під впливом М. Драгоманова; впровадження федеративних принципів у теорію та практику соціалістичного руху в Галичині; один із засновників першої української політичної партії — РУРП
- Перехід на позиції самостійництва (після смерті М. Драгоманова); розрив із соціалістами; відстоював ідеї вільної незалежної української нації
- Один із керівників Української національно-демократичної партії (УНДП)

Утворення політичних партій

Назва, рік утворення	Лідери	Програмові положення та діяльність
Русько-українська радикальна партія (РУРП), 1890 р.	І. Франко, М. Павлик	<ul style="list-style-type: none"> • Найближча перспектива — автономія у складі Австро-Угорщини; віддалена — незалежність України • Передача землі селянам, колективна організація праці, колективна власність на засоби виробництва • Пропагандистська робота серед селян через різноманітні установи та організації • Видання газет «Хлібороб», «Громада» • Відсутність широкої підтримки через радикалізм, антиклерикалізм і соціалістичну ідеологію
Українська соціал-демократична партія (УСДП), 1899 р.	М. Ганкевич, Ю. Бачинський	<ul style="list-style-type: none"> • Поширення ідей марксизму • Відстоювання інтересів робітництва; вагома роль у профспілковому русі • Незалежність України • Нечисленність через відсутність широкої соціальної бази
Українська національно-демократична партія (УНДП), 1899 р.	М. Грушевський, Є. Левицький, В. Охримович	<ul style="list-style-type: none"> • Соборність і національна незалежність України; програма-мінімум — автономія краю у складі Австрії • Поміркована, народовська тактика, фінансова підтримка з Наддніпрянщини • Значний вплив на «Просвіту» та інші організації й установи • Провідне місце в суспільстві, здобуття підтримки більшої частини населення

На початку ХХ ст. в Галичині відбулася остаточна партійна структуризація: провідне місце посіла УНДП, в опозиції до неї перебували РУРП і УСДП; усі українські партії об'єднувало прагнення політичної самостійності України

Українське представництво в Галицькому сеймі та австрійському парламенті

Українське представництво в Галицькому сеймі	<ul style="list-style-type: none"> • Вибори до сейму відбувалися один раз на шість років; обмеження компетенції сейму галузями культури, освіти, аграрними відносинами тощо • Склад сейму — 150 послів від шести суспільних станів • Орієнтація виборчого закону на становий склад, а не на національний, що ставило українське населення Галичини в нерівні умови через його переважно селянський характер • Зменшення українського представництва в Галицькому сеймі (у 1883 р. воно було найменшим — 12 послів)
Адміністративні зміни в Австрійській імперії	<ul style="list-style-type: none"> • 1867 р. — перетворення Австрійської імперії на конституційну Австро-Угорську монархію; поділ імперії на австрійську Цислейтанію, до якої увійшли Галичина й Буковина, та угорську Транслейтанію, до якої увійшло Закарпаття • Зміна державотворчого принципу із централізму на федералізм; надання українському руху нового імпульсу; відкриття шляху до здобутків європейської демократії; пробудження національної гідності проголошенням рівності всіх народів імперії; парламентаризм • Обмежена кількість українців у складі австрійського парламенту

Польський та єврейський рухи в Галичині

Польський рух	<ul style="list-style-type: none"> • Основне завдання — відновлення власної держави, об'єднання в ній усіх польських земель, переділених трьома імперіями • Основні напрямки польського руху в Галичині: <ul style="list-style-type: none"> • краківські консерватори (стальчики): засуджували насильницькі дії, закликали поляків посісти лояльну позицію щодо австрійського імператора та до компромісу з українцями • східно-галицькі консерватори (подоляки), краківські та львівські ліберал-демократи: вимагали від імператора надати полякам таких самих прав, що й угорцям, проведення виборчої реформи; категорично відкидали можливість будь-якої згоди з українцями • людовий (народний, або селянський) і соціалістичний напрямки, які заперечували право українців на власну державу
Єврейський рух	<ul style="list-style-type: none"> • Впливова громада Галичини — єврейська (складала 11,52 % населення); поширення ідей сіонізму (утворення єврейської держави в Палестині); головна мета в Галичині — боротьба за збереження єврейської національної ідентичності • Проживання основної частини євреїв у містах і містечках • Кінець ХІХ — початок ХХ ст. — зростання єврейської громади на селі, де вони були переважно корчмарями, лихварями, управителями маєтків тощо

Особливості соціально-економічного розвитку Наддніпрянщини

<p>Індустріальна модернізація. Монополізація. Регіональна спеціалізація</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 1900—1903 рр. — світова економічна криза, від якої постраждали найбільш розвинені галузі — кам'яновугільна та металургійна; 1904—1909 рр. — депресія (застій); 1909—1913 рр. — піднесення (розвиток) • Концентрація виробництва (зростання кількості великих підприємств і зосередження на них значної частини засобів виробництва, робочої сили та продукції) • Монополізація виробництва; завищення монополіями цін на продукцію через відсутність конкуренції; отримання надприбутків • Найпоширеніша форма монополій — синдикати («Продамет», «Продаруд», «Продвугілля» тощо) • Переважання іноземного капіталу (британського, французького, бельгійського, німецького) • Нерівномірний розвиток регіонів • Спеціалізація промислових районів (Донбас — вугільна промисловість, Кривий Ріг — залізорудна тощо) • Деформованість структури економіки через підпорядкованість імперському центру (70 % продукції — сировина й напівфабрикати) • Важкі умови праці переважної більшості пролетаріату, зростання заробітної плати кваліфікованих робітників
<p>Сільське господарство</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Переважання поміщицького землеволодіння; перерозподіл земель на користь власників, які пристосували свої господарства до ринкових потреб; неспроможність значної частини поміщиків пристосуватися до нових умов господарювання, продаж ними третини земель переважно заможним селянам • Малоземелля та безземелля селян; поява надлишків робочої сили; важкий тягар — викупні платежі, які селяни сплачували з 1861 р.; зростання соціальної напруги (1902 р. — селянське повстання в Полтавській і Харківській губерніях) • Зростання товарності господарства; упровадження нової техніки й досягнень агрокультури • Провідна роль зернового господарства • Регіональна спеціалізація: Південь — зернове господарство; Правобережжя — бурякове господарство; Лівобережжя і Слобожанщина — бурякове господарство, вирощування тютюну
<p>Кооперативний рух</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Мета — захист соціально-економічних інтересів населення • Ініціатор — М. Левитський • Постійне зростання кількості кооперативів • Види кооперативів: споживчі, виробничі, кредитні • Створення кооперативних спілок

Становище промисловості та сільського господарства західноукраїнських земель

Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> • Штучне стримування процесів індустріалізації з боку метрополії; кустарно-ремісничий характер більшості промислових підприємств • Провідні галузі: <ul style="list-style-type: none"> • нафтова (вивезення понад 40 % сирової нафти в центральні території австрійських земель для подальшої переробки) • озокеритна (стрімке скорочення видобутку озокериту через виснаження більшості верхніх покладів) • лісорубна (масове вирубування лісу, вивезення деревини) • соляна (копальні в Калущі, Солотвині тощо) • Панування іноземного капіталу (майже повністю контролював промисловість, нещадно експлуатуючи природні багатства) • Перетворення регіону на ринок збуту • Еміграція населення через безробіття та злидні
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Зайнятість — близько 80—90 % населення • Переважання поміщицького землеволодіння; створення поміщиками промислово-рільничих господарств, у яких діяли промислові підприємства з переробки вирощеної продукції • Збільшення кількості господарств через їх дроблення, що супроводжувалося постійним зменшенням наділів (близько 80 % селянства становила біднота і лише 8 % — заможні господарі) • Створення заможними селянами господарств фермерського типу; зростання врожайності завдяки досягненням промислової революції • Розвиток тваринництва (одне з головних джерел прибутку населення — експорт худоби); у Закарпатті — виноградарства • Збільшення трудової міграції через малоземелля та інші соціальні проблеми
Кооперативний рух	<ul style="list-style-type: none"> • Виникнення кооперативного руху форми протидії іноземному капіталу, місцевим лихварям і зубожінню селянства • Діяльність кооперативних спілок («Крайовий союз кредитовий», «Крайовий молочарський союз») та ін.; 1909 р. — проведення у Львові з ініціативи товариства «Просвіта» освітньо-економічного конгресу, представники якого визначили основні ідейно-організаційні засади подальшої кооперативної співпраці • Залучення селянських господарств до ринкових відносин шляхом скуповування у своїх членів сільськогосподарської продукції, постачання їм добрив, сільгосптехніки, насіння тощо • Організатор — Є. Олесницький (голова товариства «Сільський господар»)

Політичні партії. Самостійницька й автономістська течії в національному русі

Партія	Лідери	Програмові положення та діяльність
<p>Революційна українська партія (РУП), 1900 р.</p>	<p>Д. Антонович, М. Русов</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Написання М. Міхновським програми «Самостійна Україна» (не стала офіційною) • Перехід від ідеї незалежності України на засади автономії • Розгортання агітаційної роботи серед селян • Поширення соціалістичних ідей

Партія	Лідери	Програмові положення та діяльність
Революційна українська партія (РУП), 1900 р.		<ul style="list-style-type: none"> • Видання Д. Антоновичем часопису «Гасло» • Стимування діяльності ідеологічно невизначеністю та відсутністю єдності в поглядах членів • Вихід із партії частини членів, які заснували нові партії
Українська народна партія (УНП), 1902 р.	М. Міхновський, О. Макаренко, брати Шемети	<ul style="list-style-type: none"> • Склад — українська інтелігенція, студенти, дрібні землевласники • Гасла: «Одна, єдина, неподільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі», «Україна для українців» • Здобуття Україною незалежності шляхом збройного повстання; соціалістичне майбутнє самостійної України • Видання брошур і часописів • 1904 р. — створення у складі УНП бойової групи, яка намагалася сприяти досягненню своєї мети збройними методами (спроби підірвати пам'ятник О. Пушкіну в Харкові та царські монументи у великих містах)
Українська демократично-радикальна партія (УДРП), 1905 р.	С. Єфремов, Б. Грінченко, В. Чеховський	<ul style="list-style-type: none"> • Засновники — громадські діячі ліберально-демократичної течії українського руху • Створена шляхом злиття демократичної (УДП) та радикальної (УРП) партій • Заперечення революційних перетворень • Автономія України • Упровадження в усіх сферах української мови; широка видавнича діяльність
Українська соціал-демократична робітничая партія (УСДРП), 1905 р.	В. Винниченко, С. Пеллюра	<ul style="list-style-type: none"> • Грудень 1905 р. — рішення про зміну назви: перейменування РУП на УСДРП • Боротьба проти самодержавства • Здобуття автономії України • Вільний розвиток національно-культурного життя; широка видавнича діяльність • Боротьба за права робітників • Організація низки страйків у 1906—1907 рр. • Участь у виборах до II Державної думи

Політизація та радикалізація українського національного руху. Створення та діяльність культурно-освітніх і військово-спортивних організацій

- Активізація суспільно-політичного життя в Галичині; перетворення регіону на «український П'ємонт»; польсько-українське протистояння: 1900 р. — проведення українськими громадськими діячами численних народних віч під гаслами поділу Галичини на польську та українську частини

- Розгортання боротьби за здобуття нових політичних прав для українців; основні форми: передвиборча агітація, демонстрації, народні віча, парламентська діяльність
- 1902 р. — масовий селянський страйк за підтримки РУРП і УНДП із вимогою підвищення платні, який набув характеру соціального й національного протесту; задоволення поміщиками більшості вимог селянства
- Створення галицькими народовцями товариств для національно-патріотичного виховання молоді:
 - 1894 р. — заснування на загальних зборах у Львові першого українсько-го фізкультурно-спортивного товариства «Сокіл»; завдання — проведення культурно-просвітницьких заходів із метою виховання почуття національної єдності (засновник І. Боберський)
 - 1900 р. — утворення фізкультурно-спортивної організації «Січ» (ініціатор — К. Трильовський); формування згодом понад 900 її осередків; наголошення на необхідності розвитку історичних традицій українців, сприяттні патріотичному вихованню української молоді; 1912 р. — перейменування на «Український січовий союз»
 - 1911 р. — заснування дитячо-молодіжної скаутської організації «Пласт», покликаної виховувати українську молодь на морально-християнських засадах і розвивати почуття патріотизму

Наростання політичної напруженості. Події революції 1905—1907 рр. на українських землях

Причини революції	<ul style="list-style-type: none"> • Погіршення соціально-економічного становища внаслідок економічної кризи 1900—1903 рр.; нерозв'язаність аграрного та робітничого питань • Відсутність демократичних свобод; прагнення підприємців брати участь в управлінні державою • Національне гноблення неросійських народів • Поразка у війні з Японією 1904—1905 рр.
Перебіг подій	<ul style="list-style-type: none"> • 9 січня 1905 р. — «кривава неділя» — розстріл мирної демонстрації в Санкт-Петербурзі за наказом царя Миколи II; початок революції • Масові страйки робітників, які набули політичного характеру (виступи під гаслом «Геть самодержавство!»); нова форма самоорганізації робітників — ради робітничих депутатів (перша виникла в Катеринославі); об'єднання робітників у профспілки • Селянський рух (погроми поміщицьких маєтків) • Виступи в армії: повстання на панцернику «Потьомкін» (червень 1905 р.); повстання на крейсері «Очаків» під керівництвом лейтенанта П. Шмідта (листопад 1905 р.); повстання саперів на чолі з підпоручиком Б. Жаданівським у Києві (листопад 1905 р.) • 17 жовтня 1905 р. — видання Миколою II Маніфесту, у якому цар надавав народу громадянські свободи, дозвіл на створення політичних партій та скликання Державної думи • Кульмінація революції — збройні повстання в Катеринославі, Харкові, містах Донбасу (грудень 1905 р.) • 1906—1907 рр. — спад революції, зменшення кількості виступів, арешти революціонерів

Український національно-культурний рух

Українська преса	<ul style="list-style-type: none"> • Скасування Емського указу 1876 р. • Перша українська газета — «Хлібороб», українські журнали «Нова громада» (редактор — Б. Грінченко), «Україна» тощо • Відкриття в роки революції 17 українських видавництв, поява близько 20 періодичних українських видань різних жанрів
Діяльність «Просвіт»	<ul style="list-style-type: none"> • Відкриття першої «Просвіти» в Одесі (1905 р.) • Заснування «Просвіти ім. Т. Шевченка» в Києві (голова — Б. Грінченко) • Середина 1907 р. — розгортання діяльності «Просвіт» (35 осіб), які здійснювали видавничу діяльність, організовували читальні, поширювали українські видання, допомагали відкривати різні товариства («Український агроном», «Наша кооперація») тощо • Неофіційний друкований орган просвітянського руху — газета «Рада», яка фінансувалася меценатами Є. Чикаленком та В. Симиренком
Мовне питання	<ul style="list-style-type: none"> • Утворення Української учительської спілки, яка виступила проти русифікаторської політики уряду в галузі народної освіти • Вимоги студентства створити в університетах українознавчі кафедри • Вимушені поступки російського уряду: <ul style="list-style-type: none"> • 1906 р. — циркуляр міністра освіти, який дозволяв учителям на уроках використовувати «малоросійську мову для пояснення того, чого учні не розуміють» • відкриття в Харківському та Новоросійському університетах україномовних відділень

Діяльність українських парламентських громад у I та II Державних думах

I Державна дума (27 квітня — 8 липня 1906 р.)	<ul style="list-style-type: none"> • Набуття наддніпрянськими українцями першого досвіду парламентської боротьби • 102 депутати від Наддніпрянщини; утворення українськими депутатами Української думської громади (45 депутатів); голова — чернігівський адвокат І. Шраг • Політична платформа: надання Україні в її етнографічних межах політичної автономії; запровадження української мови в школах, судових та адміністративних органах; вирішення аграрного питання (окремі депутати-українці виступали за передачу селянам частини поміщицької землі за викуп, інші — за конфіскацію поміщицьких земель та їх націоналізацію) • Надання допомоги депутатам-українцям М. Грушевським, який організував видання місячника «Український вісник» • Розробка членами Української громади законопроектів про національні права, автономію України, рідну мову (не були розглянуті)
II Державна дума	<ul style="list-style-type: none"> • 102 депутати від Наддніпрянщини • Заснування українськими депутатами думської громади — Українська трудова громада (47 осіб) • Видання часопису «Рідна справа — Вісті з Думи»

<p>II Державна дума (20 лютого — 3 червня 1907 р.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Політична платформа: перебудова імперії на конституційних засадах; автономія України; амністія політв'язнів; свобода слова, друку, зборів, совісті, пересувань і спілок; українізація освіти, судочинства й церкви; відсутність єдиної позиції щодо аграрного питання • Внесення низки поправок до законопроектів про народну освіту, що передбачали організацію курсів української мови, літератури та історії для вчителів, організацію українознавчих кафедр тощо • Підготовка законопроектів про організацію автономії та місцевого управління в Наддніпрянщині (не були реалізовані через розпуск Державної думи)
--	--

Українське питання в III і IV Державних думах	
<p>III Державна дума (1 листопада 1907 — 9 червня 1912 р.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 95 депутатів від Наддніпрянщини (переважали великі землевласники та консервативно налаштовані депутати) • 1908 р. — розгляд законопроекту про запровадження в початкових школах української мови за обов'язкового вивчення російської мови; передача до комісії з питань народної освіти (документ загубився); 1910 р. — заборона використання української мови в початковій школі • 1909 р. — розгляд законопроекту про використання рідної мови в місцевих судах; заборона використання української мови в суді
<p>IV Державна дума (15 листопада 1912 — 6 жовтня 1917 р.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 96 депутатів від Наддніпрянщини • Укладення під час передвиборчої кампанії лідерами Товариства українських поступовців (ТУП) угоди з кадетами, які обіцяли захищати права українців у Думі • 1913 р. — звернення кадетів до уряду з питанням про переслідування в Наддніпрянщині українських громадських організацій: виступи на захист прав українців кадета П. Мілюкова, трудовика В. Дзюбинського та ін. • 1914 р. — порушення українського питання у зв'язку із забороною відзначати 100-річчя від дня народження Т. Шевченка: звинувачення міністра внутрішніх справ у перевищенні меж своїх повноважень

Товариство українських поступовців (ТУП)	
<p>Товариство українських поступовців (ТУП) — нелегальна міжпартійна громадсько-політична організація, що діяла в Наддніпрянщині в 1908—1917 рр.</p>	
<p>Лідери</p>	<p>М. Грушевський, С. Єфремов, Є. Чикаленко</p>
<p>Діяльність</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Заклик до всіх українських політичних сил об'єднуватися в боротьбі за національне відродження • Обстоювання членами ТУП конституційно-парламентського шляху боротьби за українську справу • Визначення найближчими завданнями українізацію освіти, громадських установ, суду й церкви • Опікування діяльністю «Просвіти», Наукового товариства ім. Т. Шевченка тощо

Аграрна реформа П. Столипіна 1906–1911 рр. та її вплив на українські землі

Причини	<ul style="list-style-type: none">• Усвідомлення царським урядом необхідності перетворень• Необхідність розв'язання аграрного питання, яке з економічного переросло в політичне• Потреба зменшення протистояння в суспільстві й запобігання новому революційному вибуху
Мета	<ul style="list-style-type: none">• Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, збільшення товарності селянських господарств• Зміцнення соціальної підтримки самодержавства на селі• Розв'язання проблеми аграрного перенаселення
Заходи	<ul style="list-style-type: none">• Руйнування селянської громади шляхом закріплення за кожним господарем землі в приватну власність• Надання селянам права наділення землею одним масивом (відрубом) та можливості переселитися на неї й створити хутір; надання селянам кредитної допомоги Селянським земельним банком• Заохочення переселення селян до малозаселених районів Сибіру, Північного Кавказу й Середньої Азії (від'їзд із Наддніпрянщини близько 1 млн осіб, чверть яких згодом повернулися назад)
Наслідки	<ul style="list-style-type: none">• Закріплення землі в особисту власність: на Правобережжі — 48 % селян, на Півдні — 42 %, на Лівобережжі — 16,5 %• Зростання виробництва товарного зерна• Освоєння нових територій на сході країни• Збільшення кількості робочої сили для промисловості через розорення селян; загострення соціальної напруги на селі

Український політичний та національно-культурний рух у 1907–1914 рр. Посилення тиску з боку російської імперської влади на український рух. Прояви ксенофобії та шовінізму. «Справа Бейліса»

- Погіршення умов розвитку українського національно-культурного руху
- Поширення великодержавного шовінізму та ксенофобії: розгортання діяльності «Клубу руських націоналістів», який стояв на засадах боротьби проти українського руху та захисту російського царизму
- Скасування циркуляра 1906 р., який дозволяв учителям вживати українську мову на уроках для пояснення окремих слів
- Закриття українських друкованих видань (із 18 залишилась половина)
- Поширення цензурних обмежень на українські театральні вистави
- Обмеження діяльності «Просвіт»
- 1910 р. — урядовий циркуляр, що забороняв реєструвати будь-які українські та єврейські товариства
- 1911 р. — заборона на проведення заходів у зв'язку з 50-річчям смерті Т. Шевченка
- Поширення на українських землях антисемітизму:
 - єврейські погроми, організовані чорносотенцями
 - 1911–1913 рр. — «Справа Бейліса»: звинувачення київського єврея М. Бейліса в убивстві з ритуальною метою 13-річного хлопчика А. Ющинського; виступ на захист М. Бейліса демократичної громадськості (свій протест висловили М. Грушевський, А. Шептицький, С. Єфремов, В. Короленко); виправдання М. Бейліса судом присяжних

Реформа виборчої системи в Австро-Угорщині

- Заклик галицьких народовців до боротьби за загальне виборче право
- 1906 р. — звернення української делегації на чолі з А. Шептицьким до австрійського імператора Франца Йосифа з проханням про зміни у виборчому законодавстві; скликання народного віча на підтримку цих вимог
- 1907 р. — реформа системи виборів до парламенту; у країні вперше запроваджувалося загальне й рівне виборче право

Відбулося збільшення українського представництва в австрійському парламенті та галицькому сеймі

РОЗДІЛ VII. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ в середині XIX — на початку XX ст.

Урізноманітнення форм і напрямків освіти

Початкова освіта

- Створення громадськими діячами недільних шкіл: 1859 р. — відкриття першої школи в Києві під керівництвом професора П. Павлова, у якій безкоштовно викладали студенти університету; розгортання діяльності: згодом функціонувало понад 100 шкіл, у яких викладання велося переважно українською мовою; видання букварів і підручників; 1862 р. — рішення уряду про закриття недільних шкіл (але вони не припинили свого існування)
- Позитивні зміни після проведення «Великих реформ»:
 - 70-ті рр. XIX ст. — відкриття нових шкіл земствами, які виділяли кошти на утримання та будівництво навчальних закладів
 - упровадження вивчення історії, географії, математики
 - підпорядкування системи початкової освіти на Правобережжі, де не було земств, православної церкви
- Заборона здійснювати навчання українською мовою
- Зміни в освіті на західноукраїнських землях: 1869 р. — проголошення урядом Австро-Угорщини загального обов'язкового початкового навчання; неспроможність багатьох українських дітей навчатися в школі через важке матеріальне становище; викладання в більшості шкіл іноземними мовами (Східна Галичина — польська, Північна Буковина — німецька, румунська, Закарпаття — угорська)

Середня освіта

- Існування кількох типів навчальних закладів:
 - класичні гімназії (навчали грецької й латинської мов та логіки; надавали право вступу до університетів)
 - реальні гімназії (навчали сучасних європейських мов, математики, природничих наук; надавали право вступу до технічних вузів); 1871 р. — перетворення реальних гімназій на реальні училища
 - кадетські училища (готували військові кадри)
 - духовні училища та семінарії (освіта духовенства)
- Поширення гімназичної освіти на західноукраїнських землях:
 - навчання переважно польською мовою
 - відкриття українських гімназій у Львові, Перемишлі; існування окремих гімназичних класів у Коломиї, Тернополі й Чернівцях
- Створення системи спеціальної середньої технічної освіти у зв'язку з розвитком промисловості
 - 1871 р. — відкриття в Києві Колегії П. Галагана, у якій викладали загальні та українознавчі гуманітарні дисципліни
 - Розвиток жіночої освіти; значну роль відіграли С. Русова та Х. Алчевська

Вища освіта	<ul style="list-style-type: none"> • Діяльність університетів (Київського, Харківського, Новоросійського) регламентувалася новим університетським статутом 1884 р.: ліквідовувалися автономія університетів, виборність ректорів, деканів, професорів, викладачі мали пройти перевірку на благонадійність • Поява вищих технічних навчальних закладів: політехнічні інститути у Львові та Києві; ветеринарні вищі навчальні заклади у Харкові та Львові; технологічний інститут у Харкові, сільськогосподарський — в Одесі, гірничий — у Катеринославі
-------------	--

Боротьба за створення українського університету у Львові

- 1901 р. — академічне віче українських студентів за участю М. Грушевського, яке започаткувало політичні виступи на підтримку українського університету; висунення головою УНДП Ю. Романчуком на розгляд палати депутатів пропозиції про заснування у Львові українського університету
- Бойкот студентів-українців Львівського університету; організація у відповідь студентами-поляками «боївки», які нападали на українських студентів; загибель під час однієї з них українського студента А. Коцька (1910 р.)
- Зобов'язання віденського уряду запровадити в навчанні українську мову у Львівському університеті та державних установах західноукраїнських земель

Церковне життя

- Важлива роль у житті українців Галичини й Закарпаття греко-католицької церкви (УГКЦ); 1900 р. — обрання митрополитом УГКЦ А. Шептицького: відстоювання ідеї об'єднання християнських церков; виступ на захист українства
- Втрата греко-католицькою церквою провідної позиції в національному русі русинів у Закарпатті в умовах мадяризації; захист інтересів русинів єпископом Ю. Фірцаком: відновлення діяльності «Товариства Св. Василя»; видання «Букваря» для закарпатських русинів, часопису «Наука»; здійснення реформ під назвою «рутенська акція», спрямованих на розвиток господарства та покращення становища селян; створення учительської семінарії для дівчат в Ужгороді тощо

Наука

Видатні вчені	<ul style="list-style-type: none"> • Учений-хімік М. Бекетов • Математики О. Ляпунов, Д. Траве, С. Бернштейн • Засновники першої в Російській імперії та другої у світі бактеріологічної станції І. Мечников і М. Гамалія • Засновник вчення про біосферу та ноосферу В. Вернадський • Засновник київської школи теоретичної фізики М. Умов; основоположник ядерної фізики М. Пильчиков • Біологи та медики: О. Країнський — праці з мікробіології, В. Данилевський — з ендокринології, М. Трінклер — із хірургії, М. Ланге — із психології; Д. Заболотний — розробка ефективних засобів боротьби з чумою тощо • Вироблення науковцями загальної схеми української історії від найдавніших часів: М. Костомаров (низка досліджень з історії України періоду Руїни та Гетьманщини); В. Антонович (вивчення історичних документів, археологічні дослідження); Д. Багалій (дослідження історії Слобідської України); Д. Яворницький (вивчення історії українського козацтва); М. Грушевський (десяти томна «Історія України-Руси»); О. Єфименко (перша жінка в Російській імперії, що здобула ступінь доктора історичних наук)
---------------	--

Видатні вчені	<ul style="list-style-type: none"> • Дослідження історії української мови, літератури, фольклору (П. Житецький, О. Потебня); праці вітчизняних мовознавців: А. Кримський («Українська граматика»); В. Грінченко (чотири томний «Словар української мови») • Укладення інженером Л. Лагутіним першої карти геологічної будови Донбасу • Здобутки в галузі авіабудування: конструювання першого у світі гідроплану (Д. Григорович), багатомоторного літака та вертоліта (І. Сікорський); розробка П. Нестеровим теорії вищого пілотажу, який уперше в історії авіації продемонстрував «мертву петлю»; створення авіаційної промисловості (перший в Україні авіаційний завод, який виник на основі майстерень Одеського авіаклубу)
Наукове товариство ім. Т. Шевченка	<ul style="list-style-type: none"> • Створено в 1892 р. на зразок Академії наук; мало історико-філософську, філологічну та математично-природничо-лікарську секції; видавало наукові «Записки», збірники, часописи тощо • Об'єднання фахівців різних галузей знань, культурних діячів західноукраїнських земель та Наддніпрянщини, інших держав • Члени та активні діячі — О. Барвінський, М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, С. Томашівський та ін. • Творчий доробок — 1172 томи різних видань, у тому числі 943 томи серійних наукових публікацій (із 1873 до 1939 р.) • Найважливіші досягнення в галузі суспільних дисциплін: <ul style="list-style-type: none"> • історія (праці М. Грушевського, І. Крип'якевича, І. Кривецького тощо) • мовознавство та літературознавство (праці К. Студинського, І. Франка тощо) • етнографія, фольклористика, мистецтвознавство (публікації В. Гнатюка, М. Зубрицького, Ф. Колесси, В. Шухевича) • антропология (Ф. Вовк, І. Раковський) • бібліографія (І. Левицький, В. Дорошенко) • Найважливіші досягнення в галузі природничих наук: <ul style="list-style-type: none"> • винайдення рентгенівського проміння (І. Пулюй) • синтез сечової кислоти (І. Горбачевський) • теорія математики (М. Зубрицький) • дослідження географії (С. Рудницький, В. Кубійович) • Культурно-просвітницька робота серед населення; видання українських підручників тощо

Загальні тенденції розвитку літератури

- Друга половина XIX ст. — співіснування реалізму й романтизму
- Початок XX ст. — поширення модерністських течій (заклик у 1901 р. М. Вороного до тематичного й жанрового розширення літературних меж)
- Заснування «нової школи» української прози (М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська та ін.): поєднання традиційного для української літератури опису народного життя й розповіді від першої особи з рисами європейського модернізму — символізмом та психоаналізом; популярність жанру новели

Письменники та їхні творчі здобутки

Степан Руданський	<ul style="list-style-type: none"> • Сповідування народницько-просвітницької ідеології • Популярність гумористичних «Співомовок», у яких переплелися національні й соціальні спостереження
-------------------	--

Марко Вовчок (Марія Вілінська-Маркович)	<ul style="list-style-type: none"> Змалювання становища покріпаченого селянства («Одарка», «Горпина», «Козачка») Казки та оповідання для дітей із використанням засобів фольклору
Леонід Глібов	Видання збірки «Байки Леоніда Глібова»
Іван Нечуй-Левицький	Найвідоміші повісті: «Микола Джеря» та «Кайдашева сім'я» (розкрито бідність та обмеженість селянського життя)
Панас Мирний	Соціальний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»
Іван Франко	<ul style="list-style-type: none"> Злободенність зображуваних проблем, різноманітність жанрів і тем, активна громадська позиція Найвідоміші твори: «Борислав сміється», «Захар Беркут», цикл поезій «Осінні думи», «Картка любові», вірш «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» тощо
Володимир Винниченко	<ul style="list-style-type: none"> Найвідоміші твори «Краса і сила», «Голота», «Талісман», «Зіна» Відображення повсякденного життя українців, жахів солдатчини та царських в'язниць
Михайло Коцюбинський	Найвідоміші твори: повість «Fata morgana» (змальовує українське село напередодні революції 1905—1907 рр.); повість «Тині забутих предків»; новели «Сміх», «Коні не винні» (присвячені гострим питанням людських відносин)
Леся Українка (Лариса Косач)	Найвідоміші твори: поезії «Осіння казка», «Пісні про волю», збірки поезій «На крилах пісень», «Думи і мрії», поеми «Роберт Брюс» і «Давня казка», драма-феєрія «Лісова казка»

Український театр. Музика

Український професійний театр	<ul style="list-style-type: none"> 1881 р. — скасування заборони українських вистав; обмеження цього дозволу заборонаю ставити п'єси на історичну й соціальну тематику; зростання кількості театральних труп; відродження українського театру 1882 р. — створення під керівництвом М. Кропивницького в Єлисаветграді першої української професійної трупи, до якої увійшли М. Садовський, М. Заньковецька та ін. 1883 р. — приєднання до трупи М. Кропивницького аматорської групи М. Старицького; заборона гастролей трупи М. Кропивницького на десять років у Київській, Чернігівській, Полтавській, Волинській і Подільській губерніях 1891 р. — заснування в Києві першого постійно діючого театру Плідна праця драматургів та режисерів М. Старицького, М. Кропивницького, І. Тобілевича (Карпенка-Карого) Початок ХХ ст. — провідне місце театральних труп П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого, М. Садовського; 1907 р. — заснування М. Садовським у Києві першого українського стаціонарного театру
-------------------------------	--

Театр	<ul style="list-style-type: none"> • 1864 р. — заснування при культурно-освітньому товаристві «Руська бесіда» О. Бачинським українського професійного театру на західноукраїнських землях • 1869 р. — створення аматорських театральних гуртків при чернівецькій «Руській бесіді» • 1884 р. — створення С. Воробкевичем «Руського літературно-драматичного товариства»
Музика	<ul style="list-style-type: none"> • 1862 р. — перша українська опера «Запорожець за Дунаєм» (композитор С. Гулак-Артемовський) • Творчість основоположника української класичної музики М. Лисенка: опери «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Енеїда»; оперета «Чорноморці»; опери для дітей «Пан Коцький», «Коза-дереза»; покладення на музику близько 80 творів із «Кобзаря» Т. Шевченка, гімну «Вічний революціонер» на слова І. Франка • 1904 р. — заснування музично-драматичної школи в Києві • Композиції на основі народних пісень М. Леонтовича («Щедрик», «Дударик», «Мак») • Героїчна опера «Кармалюк» К. Стеценка • Симфонія «Кавказ» західноукраїнського композитора С. Людкевича (за поемою Т. Шевченка); видання ним першого на українських землях мистецтвознавчого журналу «Артистичний вісник» • Творчість на західноукраїнських землях композиторів М. Вербицького, А. Вахнянина, співачки С. Крушельницької

Образотворче мистецтво.

Українська романтична і реалістична школа живопису

- Утвердження тенденції до реалістичного відображення світу
- Створення художниками-реалістами Товариства пересувних художніх виставок, яке мало на меті поширення мистецтва: І. Рєпін («Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Вечорниці» та ін.); В. Маковський («Ярмарок у Полтаві», «Святковий день на Україні»); І. Айвазовський (Чумацький шлях), «Весілля на Україні»)
- 1887 р. — створення Київського товариства художніх виставок
- 1890 р. — заснування Товариства південноросійських художників в Одесі
- Формування українських мистецьких центрів — Харківського (заснований першою професійною жінкою-маляркою М. Раєвською-Івановою), Одеського (очолюваний К. Костанді), Київського (на основі школи М. Мурашка)
- Створення музеїв для популяризації досягнень малярства та гравюри: Харківський міський художній музей (1886 р.), Феодосійська картинна галерея І. Айвазовського (1880 р.), Київський музей старовини й мистецтва (1899 р.), Одеський міський музей красних мистецтв (1899 р.)
- Звернення українських митців до історичних, побутових тем, пейзажів, що змальовували красу й велич рідного краю: альбом «З української старовини», над яким працювали художники С. Васильківський і М. Самокиш разом з істориком Д. Яворницьким; картини С. Васильківського «Бій запорожців з татарами», «Обрання полковником Мартина Пушкаря», «Сторожі запорожських вольностей», «Весна на Україні», «По Дінцю», «Бездоріжжя», «Захід сонця»; роботи баталіста М. Самокиша «Конокрад», «Жертва фанатизму», «Проводи рекрутів», «На Далекий Схід» та ін.

- Звернення західноукраїнських художників до народного життя й побуту: К. Костянович («Бойківська пара», «Гуцулка біля джерела», «Шевченко на засланні»); І. Труш, О. Кульчицька, О. Курилас, Н. Івасюк та ін.
- Початок ХХ ст. — поширення модерністських тенденцій, що започаткували абстрактне мистецтво: відомі представники: М. Жук, О. Новаківський, О. Екстер, В. і Ф. Кричевські, О. Богомазов, брати Д. і В. Бурлюки, М. і Т. Бойчуки та ін.; започаткування К. Малевичем нового модерністського напрямку — супрематизму («Чорний квадрат»)
- Скульптура: Л. Позен (соціальні типи людей — «Шинкар», «Кобзар», соціальні явища — «Переселенці», «Злидар», «Оранка в Малоросії» історична тематика — «Запорожець у розвідці»); П. Забіла (мармуровий портрет Т. Шевченка); М. Мікешин (пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві, 1888 р.); скульптори-модерністи — М. Гаврилко, М. Паращук; засновник кубізму — О. Архипенко (скульптури «Жінка, яка ступає», «Жінка, яка зачісується»)

Розвиток архітектури. Стилізація й модерн в архітектурі

- Поширення еkleктизму — поєднання різних стилів в одній споруді
- Використання в будівництві нових технологій та матеріалів (бетону, заліза, залізобетону тощо)
- Поширення віденського неоренесансу (міські театри в Києві, Львові, Одесі) і стилю французького відродження
- Здобутки архітекторів: О. Беретті (Володимирський собор у Києві); В. Шретер (будинок оперного театру в Києві); П. Главка (резиденція митрополита Буковини в Чернівцях); І. Гохбергер (будинок Галицького сейму); В. Садловський (залізничний вокзал у Львові) та ін.
- Початок ХХ ст. — відродження на основі народного мистецтва та українського бароко українського стилю: В. Кричевський (будинок Полтавського земства, Меморіального музею біля могили Т. Шевченка); І. Левинський (будівля страхового товариства «Дністер»)
- Початок ХХ ст. — поширення модерністських тенденцій, відобразилося в геометрично чітких лініях споруд і динамічності їхніх форм: залізничні вокзали Львова, Києва, Жмеринки, Харкова; В. Городецький («Будинок із химерами» в Києві, 1901 р.)
- Будівлі з елементами класичного, модерного та інших стилів: Педагогічний музей на Володимирській вулиці (П. Альошин), Державний банк (О. Кобелев) у Києві; будинок Медичного товариства (О. Бекетов) у Харкові; будинок панорами «Оборона Севастополя» (В. Фельдман)

Період другої половини ХІХ — початку ХХ ст. позначився новими здобутками в розвитку українського образотворчого мистецтва та архітектури. У цей період спостерігалось піднесення в розвитку мистецтва. Видатні українські діячі культури здобули світове визнання та стали засновниками нових мистецьких стилів

ЗМІСТ

7 КЛАС

Розділ I.	Виникнення та становлення Русі-України	3
Розділ II.	Русь-Україна наприкінці X — у першій половині XI ст.	8
Розділ III.	Русь-Україна в другій половині XI — першій половині XIII ст.	14
Розділ IV.	Королівство Руське (Галицько-Волинська держава)	19
Розділ V.	Руські удільні князівства у складі сусідніх держав. Кримське ханство	23

8 КЛАС

Розділ I.	Українські землі у складі Речі Посполитої (XVI — перша половина XVII ст.)	33
Розділ II.	Становлення козацтва (XVI — перша половина XVII ст.)	42
Розділ III.	Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.	48
Розділ IV.	Козацька Україна наприкінці 50-х рр. XVII — на початку XVIII ст.	56
Розділ V.	Українські землі у 20—90-х рр. XVIII ст.	71

9 КЛАС

Розділ I.	Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.	81
Розділ II.	Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.	88
Розділ III.	Культура України кінця XVIII — першої половини XIX ст.	94
Розділ IV.	Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.	96
Розділ V.	Українські землі у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.	108
Розділ VI.	Україна початку XX ст. перед викликами модернізації	115
Розділ VII.	Культура України в середині XIX — на початку XX ст.	122

СЕРІЯ РЯТІВНИК 2.0

Вирушаючи у плавання океаном знань, згадай про довідники цієї серії. Посібники користуються постійним підвищеним попитом і витримали понад десять видань. Вони розроблені таким чином, щоб можна було повторити вивчене, систематизувати й узагальнити знання з будь-якого предмета шкільного курсу.

- Алгебра і початки аналізу
- Англійська мова
- Біологія
- Всесвітня історія
- Географія
- Геометрія
- Економіка
- Інформатика
- **Історія України**
- Німецька мова
- Правознавство
- Російська мова
- Українська мова
- Фізика
- Французька мова
- Хімія

ISBN 978-617-09-5946-1

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!

🌐 ranok.com.ua
📧 e-ranok.com.ua
✉️ pochta@ranok.com.ua
☎️ (057) 727-70-90

7 9

2.0

РЯТІВНИК